МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут інноваційних освітніх технологій
Кафедра обліку та економіко-правового забезпечення АПБ

ГУЦ Людмила Миколаївна

Управління економічною безпекою аграрного підприємства / Managing of the agrarian enterprise economic security

спеціальність: 071 - Облік і оподаткування
освітньо-професійна програма - Облік і правове забезпечення агропромислового бізнесу

Кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи
ОПЗзм-21
Л. М. Гуц

_____

Науковий керівник:
к.е.н., доцент, І. М. Белова

_____

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

"___" _____ 20___ р.

Завідувач кафедри
_____ **Р. Ф. Бруханський**

ТЕРНОПІЛЬ - 2020

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА…….....…7

1.1. Економічна сутність економічної безпеки та її місце в економіці підприємства…….....7

1.2. Теоретичні підходи до забезпечення економічної безпеки розвитку підприємства……..19

1.3. Нормативно-правові засади регулювання економічної безпеки…….....28

Висновки до розділу 1.....34

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМСТВА…….....…36

2.1. Концепція управління економічною безпекою аграрного підприємства підприємств…….....36

2.2. Методика дослідження механізму реалізації економічної безпеки та основні принципи її функціонування…….....47

2.3. Методологічні засади оцінки економічної безпеки підприємства……61

Висновки до розділу 2……...71

РОЗДІЛ 3. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМСТВА……..72

3.1. Обґрунтування доцільності витрат на впровадження системи економічної безпеки аграрного підприємства……..72

3.2. Основні види контролю в системі економічної безпеки підприємства……86

3.3. Організація внутрішнього контролю об’єктів обліку для забезпечення економічної безпеки агропромислового підприємства…….96

Висновки до розділу 3 ……..110

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ ……..…112

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……....116

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах нестабільності ринку успішний розвиток та функціонування будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності значною міроюзалежать від надійної, якісної й ґрунтовної системи економічної безпеки підприємства. У практиці ведення бізнесу вітчизняних підприємств аграрної промисловості заходи економічної безпеки у переважній більшості проводяться несистематично. В умовах невизначеності та мінливості зовнішнього середовища, конкурентної боротьби, кон'юнктурних коливань економіки, подолання наслідків світової фінансової кризи для успішного і довготривалого функціонування підприємства на ринку вирішального значення набуває становлення та розвиток системи його економічної безпеки. Процес зміцнення економічної безпеки підприємств аграрної промисловості є досить складним з огляду на значну кількість різноманітних загроз зовнішнього і внутрішнього походження, що перешкоджають забезпеченнюйого стійкості, стабільності та ефективному розвитку.

Різні аспекти формування економічної безпеки досліджували такі вчені, як: І.Аніщенко, С.Арженовский, І.Бланк, О.Баженова, А.Базилюк, К.Волощук, С.Васильчак, Д.Васильківський, Т.Васильців, В.Геєц, Д.Доманчук, В.Іванишин, Г.Іващенко, Т.Клебанова, Л.Лояк, Ю.Лисенко, М.Місюк, С.Міщенко, В.Рудик, Р.Руденский, Є.Скляр, А.Стельмащук, Е.Олейніков, К.Половнев, Л.Прокопчук, В.Похилюк, І.Отенко, А.Чикуркова, О.Черняк, І.Ясінецька та інші.

Незважаючи на значну кількість праць та публікацій, широта та складність поставленої проблеми вимагають продовження наукових досліджень, подальшої конкретизації набутих знань. Недостатнє розроблення окремих положень даної проблеми та необхідність подальшого розкриття низки питаньщодо визначення складових системи економічної безпеки та механізму її зміцнення на підприємствах аграрної промисловості зумовили актуальність теми роботи, визначили мету й завдання дослідження.

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є дослідження теоретико-методичних основ формування економічної безпеки підприємств аграрної промисловості та розробка шляхів її зміцнення.

Для досягнення поставленої мети в роботі опрацьовано такі **завдання**:

1) дослідити теоретичні основи сутності економічної безпеки та її місце в економіці підприємства;

2) розкрити методику дослідження механізму реалізації економічної безпеки та основні принципи його функціонування;

3) узагальнити особливості формування й зміцнення економічної безпеки підприємства;

4) провести оцінку рівня економічної безпеки на підприємствах галузі;

5) визначити стан управління ризикамита їх вплив на економічну безпеку підприємства;

6) обґрунтувати складові системи управління економічною безпекою підприємств аграрної промисловості.

Об'єктом дослідження є процес формування і зміцнення економічної безпеки підприємств аграрної промисловості.

Предметом дослідження виступає сукупність теоретичних, методичних і практичних аспектів формування і зміцнення економічної безпеки підприємств аграрної промисловості.

Методи дослідження. Поставлені в роботі завдання вирішувалися за допомогою таких методів: абстрактно-логічного (при вивченні сутності економічної безпеки та пов'язаних категорій, формулюванні теоретичних узагальнень і висновків); монографічного (для відображення процесів формування та розвитку економічної безпеки підприємства); графічного (для наочного зображення результатів дослідження); порівняння (з метою зіставлення даних у динаміці; групування (для визначення залежності показників одне від одного, середніх і відносних величин при аналізі розрахунків рівня економічної безпеки).

Наукова новизна одержаних результатівполягає у поглибленні теоретичних і методичних засад та розробці практичних рекомендацій щодо

формування і зміцнення економічної безпеки підприємств аграрної промисловості.

Практичне значення одержаних результатівполягає в обґрунтуванні напрямів формування економічної безпеки підприємств аграрної промисловості та розв'язанні проблем, пов'язаних з її зміцненням.

Апробація результатів випускної кваліфікаційної роботи. Основні теоретичні положення і результати наукового дослідження апробовані у межах:

1. Національної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених Вектори розвитку науки і бізнесу в глобальному середовищі: тренди та перспективи на базі Тернопільського національного економічного університету. Тернопіль, 7 листопада 2019 р.

2. Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Перспективи розвитку науки і бізнесу в глобальному середовищі», проведеної на базі Тернопільського національного економічного університету. Тернопіль, 20 травня 2020 р.

3. Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Перспективи розвитку освіти, науки і бізнесу в глобальному середовищі», проведеної на базі Тернопільського національного економічного університету. Тернопіль, 23 жовтня 2020 р.

4. Proceedings of the International scientific-practical student conference «Linguo-cultural codes in economic, legal and social discourses». TNEU, April 10, 2020

За результатами участі у конференції опубліковано тези доповіді:

1. Гуц, Людмила. Історія розвитку бюджетування в контексті еволюції бухгалтерського обліку [Текст] / Гуц Людмила, Белова Ірина // Вектори розвитку науки і бізнесу в глобальному середовищі: тренди та перспективи : матеріали Національної науково-практичної конференції [Тернопіль, 7 листопада 2019 р.]. / редкол. : П. Р. Пуцентейло, Р. Ф. Бруханський, Н. П. Чорна [та ін.]. - Тернопіль : ТНЕУ, 2019. С. 307-311.

2. Гуц, Людмила. Сучасні уявлення про систему економічної безпеки [Текст] / Людмила Гуц // Перспективи розвитку науки і бізнесу в глобальному

середовищі: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [м. Тернопіль, 20 трав. 2020 р.] / редкол. : П. Р. Пуцентейло, Р. Ф. Бруханський, Н. П. Чорна [та ін.], відп. за вип. П. Р. Пуцентейло. - Тернопіль : ТНЕУ, 2020. С. 167-169.

3. Гуц, Людмила. Концепція розвитку розумного міста [Текст] / Людмила Гуц, Ірина Белова // Перспективи розвитку освіти, науки і бізнесу в глобальному середовищі: матеріали VIIIМіжнародної науково-практичної конференції [Тернопіль, 23жовтня2020р.].Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В., 2020. С. 199-202.

4. Huts, Liudmyla. Accounting in digital age. / Liudmyla Huts // Linguo-cultural codes in economic-legal and social discourses: Proceedings of the International scientific-practical student conference, April 10, 2020, TNEU. – P.88-90.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

1.1. Економічна сутність економічної безпеки та її місце в економіці підприємства

В перекладі з грецької поняття безпеки «визначає володіти ситуацією». В тлумачному словнику безпека визначається як стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує; умови й засоби, які усувають небезпеку, запобігають небезпеці.

Розвиток та безпека – категорії, співвіднесення яких не можна розглядати поза їх суперечливої єдності. Тому при визначенні процесів розвитку «як процесів змін, що передбачають збереження (системної) якості об'єктів, що розвиваються» [28] зосереджується увага на безпеці як необхідній умові, що забезпечує його реалізацію. Якісні зміни в процесах розвитку пов'язані з вирішенням протиріч та суперечностей, а також з ризиками збільшення не безпеки їх загострення. Чим інтенсивнішими є зміни, тим більш вони пов'язані з діяльністю по забезпеченню безпеки. В інноваційному типі розвитку динамізм змін досягає такого рівня, за якого мінливість починає істотно переважати над стійкістю. Якісні зміни стають безперервними, а розвиток – не ступеневим, а безперервним процесом. Динамізм і глобалізація зумовлюють різношвидкісний розвиток взаємодіючих технологічних і соціально-економічних процесів і виникнення у зв'язку з цим явищ турбулентності, що періодично і не прогнозовано з'являються у різних точках світового простору.

У сучасній науковій літературі поняття «економічна безпека підприємства» досить часто виводять безпосередньо з більш загальної категорії «безпека» (переклад з грецької означає «володіти ситуацією»). В спеціальній літературі наводиться визначення безпеки як стану, при якому будь-який об'єкт знаходиться в положенні надійної захищеності і не піддається негативному впливу будь-яких факторів. У широкому науковому сенсі під безпекою розуміється захищеність природно-фізіологічних, соціально-економічних,

ідеально-духовних і ситуативних потреб у ресурсах, технологіях, інформації та моральних ідеалів, необхідних для життєдіяльності та розвитку населення.

Особливе місце серед різних видів безпеки (соціальної, екологічної, демографічної, політичної, військової, науково-технологічної, інформаційної, енергетичної, культурної, правової, генетичної, кримінологічної, гуманітарної, психологічної) займає економічна безпека. Ключова роль економічної безпеки в системі зазначених видів зумовлена тим, що їх реалізація в будь-якій мірі не можлива без економічного забезпечення.

Проблема забезпечення безпеки сформувалася паралельно зі становленням держави. Ще стародавні мислителі, усвідомлюючи цю потребу, їй присвячували свої наукові трактати: наприклад, Жан-Жак Руссо в 1762 році написав твір «Про суспільний договір або Принципи політичного права» [29, с. 235].

Вважається, що термін «економічна безпека» було використано вперше Ф Рузвельтом. Офіціальним цей термін став в 1985 році, коли на 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята резолюція «Міжнародна економічна безпека», де зазначалося про необхідність забезпечення міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку та прогресу кожної країни. На 42-й сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята Концепція міжнародної економічної безпеки.

Трансформування економіки України наприкінці другого тисячоліття і перших років її незалежності залишається вкрай складним. Глобальні аспекти еволюції людства, масштаби і швидкість змін у світогосподарському просторі, революційні перетворення в економіках окремих країн і міждержавних співтовариств-з одного боку, і українські реалії псевдоринкового реформування та нестабільні параметри розвитку вітчизняної економіки, з другого боку-визначають цей стан. Наразі зростає потреба у зміцненні економічної безпеки України, яка виступає стратегічним завданням держави, гарантом її незалежності, визначальною умовою сталого розвитку й добробуту всіх громадян [89, с. 101].

На сучасному етапі формується співвідношення в ієрархічної декомпозиції економічної безпеки – глобальній, міжнародній, національній, регіональній та економічній безпеці підприємства. Світ визнав важливість цієї проблеми та необхідність її вирішення, так як міжнародна економічна безпека вказує вплив на національну економічну безпеку всіх країн. Основними принципами, що забезпечують міжнародну економічну безпеку є: спрямованість на вирішення глобальних проблем людства; забезпечення вільного вибору та здійснення кожною державою стратегії соціального та економічного розвитку; досягнення взаємовигоди в співробітництві всіх країн світового співтовариства; забезпечення суверенності прав держав над використанням природного, ресурсного, виробничого потенціалу; відсутність виключної пріоритетності в економічному розвитку окремих держав або груп держав; забезпечення відповідальності держав перед світовим співтовариством за наслідки економічної політики, що вони проводять; мирне урегулювання економічних проблем.

Розгляд економічної безпеки неможливий без її національного контексту. Взаємозв’язок економічної та національної безпеки визначається її складовими: соціальна, екологічна, демографічна, інформаційна, політична та військова. Нехтування економічною безпекою може призвести до падіння галузей економіки, банкротства підприємств, підриву життєздатності нації з наслідками втрати суверенітету. Основним критерієм економічної безпеки держави є здатність національної економіки зберігати або швидко відтворювати критичний рівень суспільного виробництва в умовах відсутності зовнішнього постачання або в кризових ситуаціях внутрішнього характеру [42]. Таким чином, у внутрішній економічні сфері безпеку пов’язують з факторами макро- та мікроекономічного розвитку, з внутрішнім імунітетом та зовнішньою захищеністю держави від різних дестабілізуючих та деструктивних впливів. В зовнішньоекономічній сфері економічна безпека характеризує конкурентоздатність національної економіки на світових ринках, стійкість валюти та фінансового стану. Таким чином, поняття економічна безпека характеризує національну економіку такими ознаками як «незалежність»,

«стабільність», «здатність до саморозвитку», «рівень самодостатності», «похідна від завдань економічного зростання».

З позиції формування стану захищеності підприємства економічна безпека розглядається як стан захищеності життєво важливих економічних інтересів підприємства «від внутрішніх і зовнішніх джерел небезпеки, який формується адміністрацією та персоналом шляхом реалізації системи заходів правового, організаційного та інженерно-технічного характеру» [3; 24]; «від недобросовісної конкуренції, протиправної діяльності кримінальних формувань та окремих осіб, здатність протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам, зберігати стабільність функціонування та розвитку відповідно до його стратегічних цілей» [95, с.445-446].

Близьким є поняття «захищеності» подане М.А.Бендіковим – «це захищеність науково-технічного, технологічного, виробничого і кадрового потенціалу підприємства від прямих (активних) або непрямих (пасивних) економічних загроз, наприклад, пов'язаних з неефективною науково-промисловою політикою держави або формуванням несприятливого зовнішнього середовища, і здатність до його відтворення» [10, с.19].

У такому ж контексті подають поняття Д. Ковальов та Т.Сухорукова, які вважають, що економічна безпека це «захист діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути різноманітні загрози чи пристосуватися до існуючих умов, які не позначаються негативно на його діяльності» [40, с.48]. Як захищеність виробничо-господарської діяльності підприємства від небажаних змін з боку зовнішніх, так і внутрішніх чинників трактує економічну безпеку підприємства О.М. Бондаренко, у якого економічна безпека підприємства – «це стабільне функціонування підприємства та його захищеність від негативного впливу зовнішнього середовища впродовж усієї господарської діяльності» [12]. З позиції інтересів підприємства та їх захисту від загроз представлено економічну безпеку підприємства В Шликовим: «стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних джерел небезпеки або економічних погроз» [93].

В аспекті «захисту та активного протистояння загрозам» можна навести трактування економічної безпеки підприємства К.С.Горячева – «стан економіки підприємства (економічної системи), який можна характеризувати збалансованістю і стійкістю до негативного впливу будь-яких загроз, її здатністю забезпечувати на основі власних економічних інтересів сталий і ефективний розвиток» [23, с. 5].

За позицією Г.В.Козаченко, В.П.Пономарьова, О.М.Ляшенко економічна безпека підприємства це міра гармонізації в часі й просторі між економічними інтересами підприємства та інтересами суб'єктів навколишнього середовища, які діють поза межами підприємства та впливають на нього [42, с. 87].

Поняття економічна безпека в Великому економічному словнику подається як «стан юридичних, економічних відносин, організаційних зв’язків, матеріальних та інтелектуальних ресурсів підприємства, при якому гарантується стабільність його функціонування, фінансово-комерційний успіх, прогресивний науково-технічний та соціальний розвиток» [11, с.78].

З точки зору С. Ілляшенко економічна безпека – це стан ефективного використання ресурсів та існуючих ринкових можливостей, що дозволяє запобігати внутрішнім і зовнішнім загрозам і забезпечує тривале виживання і стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії [36].

Поняття «економічна безпека підприємства» необхідно розглядати, як процес найефективнішого використання його виробничо-господарських ресурсів та підприємницьких здібностей, при якому забезпечується успішне та своєчасне протистояння підприємства можливим ризикам та зовнішнім загрозам, що уможливлює досягнення поставлених цілей та завдань відповідно до обраної ним стратегії розвитку. Ефективно використовувати трудові та матеріальні ресурси на основі досягнення науки та техніки з метою виробництва товарної продукції, яка користується надійним попитом та одержувати значні прибутки від реалізації.

Сукупність питань, пов’язаних із забезпеченням економічної безпеки підприємства, потребує від управляючих різних рівнів достатньо глибоких теоретичних знань та практичних навичок управлінських рішень. Забезпечення

нормалізованої та ефективної господарської діяльності окремого підприємства є найважливішим аспектом досягнення певного рівня економічної безпеки.

Тому забезпечення економічної безпеки передбачає також урегулювання таких аспектів, як: фінансової безпеки; безпеки праці; силової безпеки; безпеки інформації та прийняття рішень; безпеки менеджменту й кадрів; соціальної безпеки й культури управління; техніко-технологічної безпеки;юридичної безпеки; ресурсно-сировинної безпеки; енергетичної безпеки; екологічної безпеки [27, с.130].

Дослідження існуючих підходів до формування складових безпеки дозволили виокремити три її складові:

1) економічна незалежність і самостійність, яка передбачає потенційні можливості держави здійснювати контроль над своїми ресурсами, ефективно використовувати національні конкурентні переваги у міжнародних торгівельних операціях;

2) стійкість і надійність економічної системи, яка забезпечує рівні умови для ведення підприємницької діяльності усім суб'єктам господарювання та захищати національні економічні інтереси;

3) потенціал розвитку, що передбачає здатність до інноваційного розвитку, використовуючи інтелектуальний і трудовий потенціал країни.

На підставі аналізу думок науковців можна визначити, що поняття «економічна безпека підприємства» є багатовимірним й окремі автори розглядають її сутність із різних поглядів, тому нами виділені та згруповані такі підходи до її трактування (рис. 1.1)

Високий рівень економічної безпеки є свідченням ефективної державної політики, яка заснована на ситуаційному і системному підходах до вивчення внутрішніх та зовнішніх загроз. Така політика уможливлює процеси виходу з кризи, реалізацію інструментів механізму управління економічною ситуацією, адекватну дію механізму соціального захисту населення.

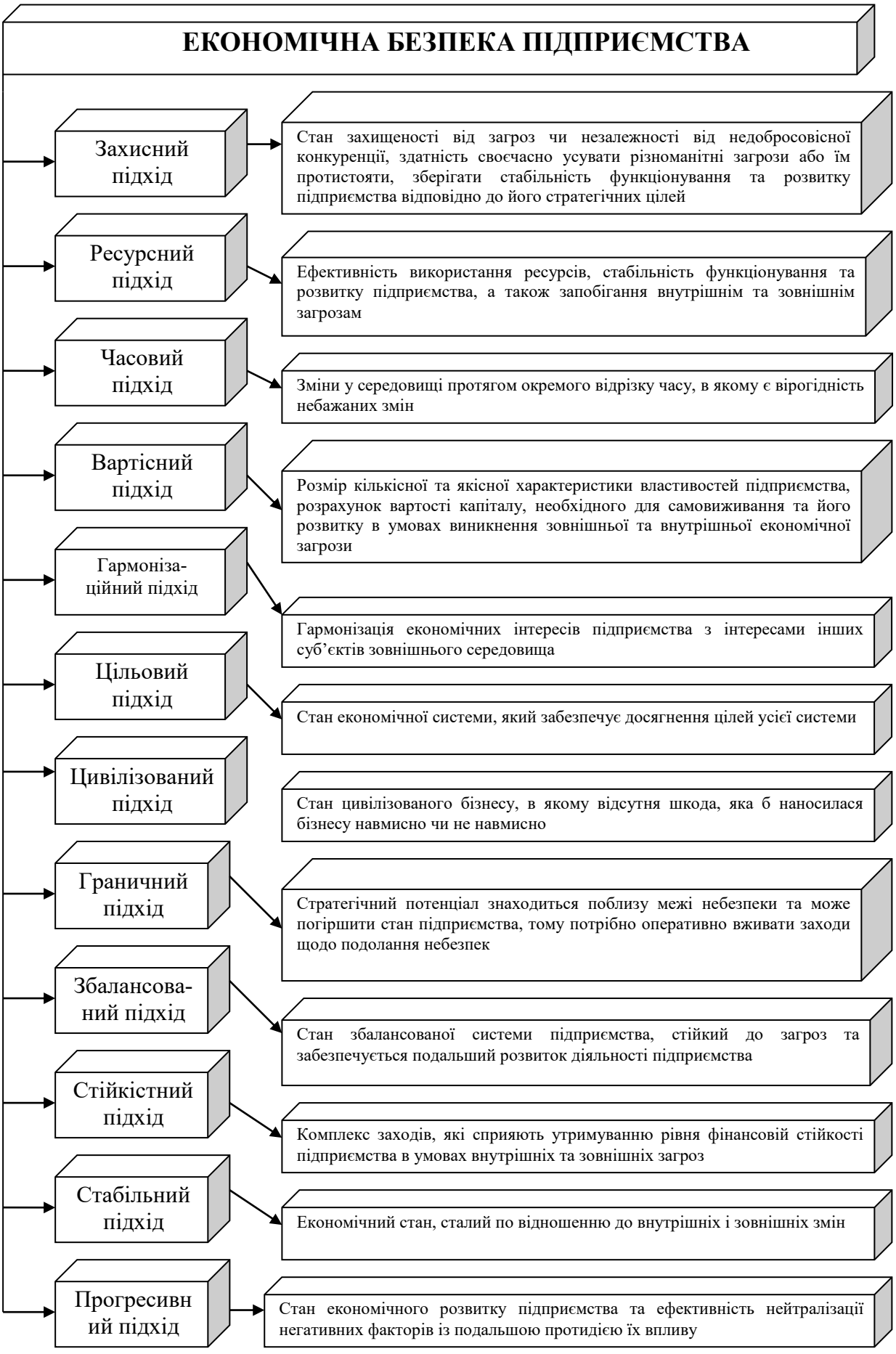
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА
Захисний підхід
Стан захищеності від загроз чи незалежності від недобросовісної конкуренції, здатність своєчасно усувати різноманітні загрози або їм протистояти, зберігати стабільність функціонування та розвитку підприємства відповідно до його стратегічних цілей
Ресурсний підхід
Ефективність використання ресурсів, стабільність функціонування та розвитку підприємства, а також запобігання внутрішнім та зовнішнім загрозам
Часовий підхід
Зміни у середовищі протягом окремого відрізку часу, в якому є вірогідність небажаних змін
Вартісний підхід
Розмір кількісної та якісної характеристики властивостей підприємства, розрахунок вартості капіталу, необхідного для самовиживання та його розвитку в умовах виникнення зовнішньої та внутрішньої економічної загрози
Гармоніза-ційний підхід
Гармонізація економічних інтересів підприємства з інтересами інших суб'єктів зовнішнього середовища
Цільовий підхід
Стан економічної системи, який забезпечує досягнення цілей усієї системи
Цивілізований підхід
Стан цивілізованого бізнесу, в якому відсутня шкода, яка б наносилася бізнесу навмисно чи не навмисно
Граничний підхід
Стратегічний потенціал знаходиться поблизу межі небезпеки та може погіршити стан підприємства, тому потрібно оперативно вживати заходи щодо подолання небезпек
Збалансова-ний підхід
Стан збалансованої системи підприємства, стійкий до загроз та забезпечується подальший розвиток діяльності підприємства
Стійкістний підхід
Комплекс заходів, які сприяють утримуванню рівня фінансовій стійкості підприємства в умовах внутрішніх та зовнішніх загроз
Стабільний підхід
Економічний стан, сталий по відношенню до внутрішніх і зовнішніх змін
Прогресивн ий підхід
Стан економічного розвитку підприємства та ефективність нейтралізації негативних факторів із подальшою протидією їх впливу

Рис. 1.1. Підходи до визначення «економічна безпека підприємства»

Розуміння економічної безпеки передбачає можливість в забезпеченні стабільного економічного розвитку суспільства. Слід зазначити, що наразі змінилися підходи до визначення відповідальних інституцій за забезпечення безпеки,які покладалися на державні органи. За державою залишається провідна роль у відтворенні системи безпеки [21, с. 81].

На мікрорівні економічна безпека проявляється в забезпеченні нормальної і стабільної діяльності підприємства, попередженні витоку інформації.

Таким чином, економічну безпеку підприємства можна трактувати як процес найефективнішого використання його виробничо-господарських ресурсів та підприємницьких здібностей, при якому забезпечується успішне та своєчасне протистояння підприємства можливим ризикам та зовнішнім загрозам, що уможливлює досягнення поставлених цілей та завдань відповідно до обраної ним стратегії розвитку.

Головна мета управління економічною безпекою – забезпечення найефективнішого функціонування, найпродуктивнішої роботи операційної системи та економічного використання ресурсів, забезпечення певного рівня трудового життя персоналу та якості господарських процесів підприємства, а також постійного стимулювання нарощування наявного потенціалу та його стабільного розвитку.

Нестабільний стан економіки, змушує підприємства ретельно слідкувати за усіма процесами забезпечення безперебійного виробництва та реалізації своєї продукції, захищати свої ринки та протидіяти зовнішнім і внутрішнім загрозам. Тому перед керівництвом підприємств постає важливе завдання забезпечення його економічної безпеки. Економічна безпека підприємства як багатогранне поняття поєднує в собі зовнішні та внутрішні елементи, тим самим вона здійснює вплив одночасно на декілька складових економічної безпеки. Варто зазначити, що всі складові економічної безпеки безперечно взаємопов’язані між собою, і так чи інакше впливають одна на одну. Загалом виділяють наступні складові економічної безпеки підприємства, табл. 1.1 [2].

Таблиця 1.1

Складові економічної безпеки підприємства [27]

Складові економічної безпеки підприємства	
Внутрішньовиробничі	Позавиробничі
Фінансова	Ринкова
Інтелектуальна	Інтерфейсна
Кадрова	Інформаційна
Технологічна	Екологічна
Правова	Соціальна
Силова	Енергетична

Функціональні складові економічної безпеки підприємства – це сукупність основних напрямків його економічної безпеки, істотно відмінних один від одного за своїм змістом [93, с. 64].

У сучасній економічній літературі існує різна класифікація складових економічної безпеки, які різняться критеріями розподілу. Так, С. Покропивний пропонує виділяти фінансову, інтелектуальну й кадрову, техніко-технологічну, політико-правову, інформаційну, екологічну та силову складові [30, с. 404].

Окрім зазначених складових професор С. Ільяшенко додає ринкову та інтерфейсну [36]. Спираючись на результати дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців, можна виділити таку класифікацію, що відображає специфіку діяльності сільськогосподарських підприємств (рис.1.2).

Основною метою формування економічної безпеки аграрних підприємств є реалізація їх інтересів, забезпечення ефективного функціонування та високого потенціалу на перспективу. Суб’єктами економічної безпеки підприємств є ті особи, підрозділи, що займаються забезпеченням її належного рівня. Об’єктами економічної безпеки сільськогосподарських підприємств є види діяльності підприємства (виробнича, збутова) та його ресурси (фінансові, кадрові, земельні, матеріально-технічні).

Необхідність зміцнення рівня безпеки аграрних підприємств обумовлюється такими основними завданнями: ідентифікація загроз безпеці; усунення загроз, яким підприємство не може протистояти; проектування

можливих загроз та заходів щодо їх запобігання; адекватне та вчасне реагування на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища.

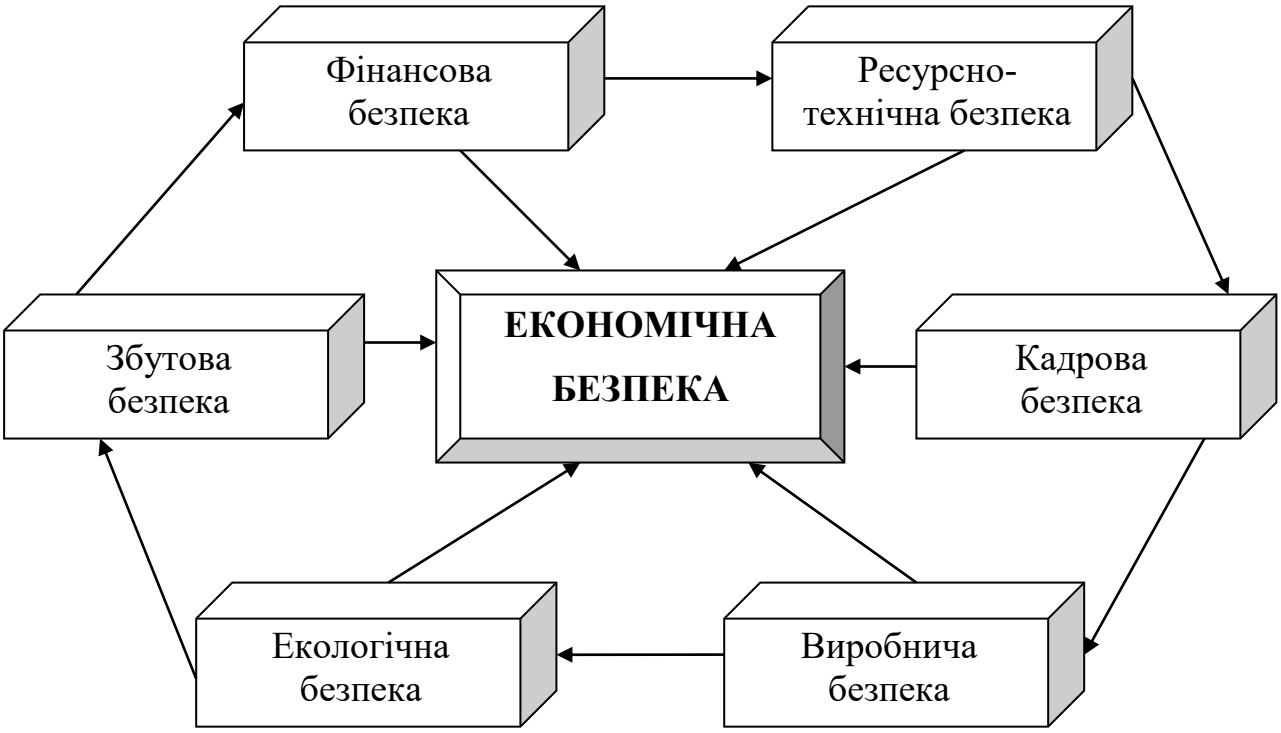

Рис. 1.2. Складові економічної безпеки аграрних підприємств

За джерелом походження загрози безпеці підприємства можна розподілити на внутрішні та зовнішні [17].

До зовнішніх загроз у сфері підприємницької діяльності належать:

1) робота спеціальних служб іноземних держав щодо здобуття інформації про економічні процеси у сфері підприємництва з метою здійснення антиконкурентних заходів;

2) робота служб безпеки суб’єктів підприємницької діяльності як вітчизняних так і зарубіжних, з метою пригнічення конкурентів, заволодіння ринками збуту чи майном конкурентів;

3) протиправна діяльність організованих злочинних формувань та окремих осіб з метою рейдерського заволодіння майном суб'єктів підприємницької діяльності.

До внутрішніх загроз безпеці підприємництва слід віднести:

1) протиправні чи інші негативні дії персоналу суб'єкта підприємницької діяльності, що загрожують функціонуванню та розвитку підприємництва;

2) порушення встановленого режиму захисту інформації з обмеженим доступом для сторонніх осіб;

3) порушення порядку використання технічних засобів;

4) інші порушення правил режиму безпеки, діловодства тощо, які створюють передумови для реалізації протиправних цілей злочинних елементів чи інших зацікавлених фігурантів;

5) низький рівень кадрового, організаційно-правового, інформаційно-аналітичного забезпечення управління потенційними ризиками як у контексті внутрішніх, так і зовнішніх загроз [17].

Сутність економічної безпеки визначається як стан економіки і інститутів влади, за яким забезпечений гарантований захист національних інтересів, соціальна направленість політики, достатній оборонний потенціал навіть при несприятливих умовах розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів. Економічна безпека-це не тільки захищеність національних інтересів, але й готовність і здатність інститутів влади створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів розвитку вітчизняної економіки, підтримки соціально-політичної стабільності. Як і у випадку із загальною дефініцією поняття «національна безпека», необхідно розрізняти наступні рівні економічної безпеки: міжнародна (глобальна і регіональна), національна, локальна (регіональна або галузева всередині країни) і приватна (підприємства та особи) [21, с. 81].

Конкретними кроками на шляху зміцнення економічної безпеки українських підприємств могли стати:

1) у рамках технологічної безпеки – закриття низькорентабельних і збиткових підприємств; зміна оплати праці наукових кадрів; створення нових

організаційно-виробничих структур; використання лізінгу; активна участь у міжнародних виставках, семінарах;

2) у рамках ресурсної безпеки – удосконалення системи розрахунків; підвищення продуктивності праці; збільшення капіталовкладень у ресурсозбереження; стимулювання «ресурсного» напряму науково – дослідні та дослідно-конструкторські роботи;

3) у рамках фінансової безпеки – застосування принципу дотримання критичних строків кредитування; створення інформаційного центру, щоб постійно мати відомості про борги підприємства і перекрити канали втрат інформації; створення в структурі інформаційного центру спеціальної групи фінансових працівників, яка б перевіряла податкові та інші обов'язкові платежі для виявлення можливої передплати і надавала відомості про активи підприємства, що мало використовуються, з метою їх можливого продажу; використання нових форм партнерських зв’язків, у тому числі франчайзингу;

4) у рамках соціальної безпеки – наближення рівня оплати праці до показників розвинутих держав; залучення робітників до управлінських функцій; підвищення кваліфікації працівників; зацікавленість адміністрації підприємства; підвищення матеріальної відповідальності працівників за результати своєї праці [19].

Потреба у зміцненні економічної безпеки підприємництва (зокрема, як чинника економічної безпеки держави) актуалізується в умовах ринкової системи господарювання, оскільки входить до переліку життєво необхідних елементів ефективного функціонування соціальної та економічної системи суспільства, механізму управління нею, забезпечення її захисту та розвитку. Це, в свою чергу, визначає засади взаємної відповідальності бізнесу та органів державного управління за порушення принципів створення безпечного економічного середовища [49].

Отже, необхідність ефективної реалізації завдань забезпечення економічної безпеки процесів розвитку висуває певні вимоги до формування та застосування відповідного інструментарію – методів, методик, технік, процедур, заходів та засобів.

1.2. Теоретичні підходи до забезпечення економічної безпеки розвитку підприємства

В 1934 році було прийнято перший нормативно-правовий акт з питань безпеки – закон «Про національну безпеку» та створено Федеральний комітет з економічної безпеки з метою підвищення рівня якості життя населення через забезпечення економічної безпеки держави. Основний акцент робився на забезпечення розвитку промисловості, в той час як економічна безпека підприємства поки що не виокремлюється. З цього часу вчені розвинених економічних держав активно та ефективно займались дослідженнями економічної безпеки різних рівнів [94].

В 1940-60-х роках було створено ряд міжнародних асоціацій щодо забезпечення міжнародної економічної безпеки розвинених країн світу, зокрема: Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародну асоціацію розвитку, Міжнародну фінансову корпорацію, Міжнародний центр по регулюванню інвестиційних спорів, ОПЕК.

На другому етапі розвитку організаційної структури міжнародної безпеки виділявся паливно-енергетичний сектор світової економіки та зосереджувалась увага розвинених країн на їх інтеграції та недопущенні паливної кризи.

Третій етап характеризується прийняттям країнами Західної Європи стратегії забезпечення національної безпеки, в результаті чого ними створено механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. Прикладом такої організаційної форми є договір між Європейським Союзом, яким встановлено економічний та валютний союзи країн-учасниць. Відповідно зазначеному договору Рада Міністрів ЄС визначає стратегічні напрями економічної політики країн-учасниць в наслідок їх нерівномірного розвитку, слабкості валют окремих держав, повільного реформування державного управління в урядових організаціях.

Наступний четвертий етап є характерним, в основному, для країн колишнього Радянського Союзу, але його вплив було відчутно в

глобальних світових процесах економічної безпеки. На цьому етапі пройшла зміна курсу країн колишнього Радянського Союзу з командно-адміністративної системи на формування ринкової системи господарювання. Економічна безпека держав акцентувалась в основному на збереженні їх економічної незалежності.

П’ятий етап характеризується прийняттям державних нормативно-правових актів з питань забезпечення національної економічної безпеки, які дозволяли формувати безпечне підприємницьке середовище. З 1994 році з’являються праці вітчизняних вчених в області дослідження економічної безпеки України, створено вагомі наукові школи з дослідження економічної безпеки [33].

Сучасний етап світового розвитку характеризується розгортанням науково-технічної і технологічної революції, широкомасштабним використанням новітніх технологій, діалектично суперечливим поєднанням конкуренції та співробітництва, розвитком інтеграційних процесів, перетворенням ТНК на глобальних акторів міжнародного бізнесу, ускладненням взаємозв’язків та взаємодії між структурними елементами світової економічної системи, динамічними змінами на міжнародних ринках.

Під міжнародною економічною безпекою розуміється така економічна взаємодія країн, яка виключала б навмисне завдання збитку економічним інтересам якоїсь країни [94]. Дестабілізуючими факторами зниження рівня міжнародної економічної безпеки можуть бути: порушення стабільності міжнародної торгівлі; обмеження доступу деяких країн до стратегічних ресурсів шляхом їх дорожчання, або під впливом політичних факторів; навмисне створення перешкод при обміні новими актуальними технологіями; створення сприятливих умов деякими країнами для «відпливу» висококваліфікованих кадрів з інших країн та інші.

Нова ера інтелектуальної глобальної економіки характеризується комплексною механізацією, автоматизацією, інформатизацією майже всіх бізнес-процесів. Але поряд з такими позитивними характеристиками, які дозволяють значно підвищити інтенсивність виробництва, сучасне світове

економічне співтовариство зіткнулось зі значними проблемами, які загрожують зниженням глобальної економічної безпеки. Серед яких можна виділити ключові: економічне відставання та економічні проблеми країн, що переходять до ринкової системи господарювання; наближення продовольчої кризи; радіаційне зараження; значна залежність деяких країн від імпорту традиційних енергоносіїв; низький рівень використання альтернативних енергоносіїв; направлення значних фінансових ресурсів на запобігання озброєних конфліктів та багато інших.

Відповідно до Концепції економічної безпеки України суть економічної безпеки країни визначається як «спроможність національної економіки забезпечити свій вільний незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій та здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз» [86]. Інтенсифікація інтелектуально-інноваційного розвитку України є основною передумовою досягнення нею високого рівня економічної безпеки.

Формування методології забезпечення економічної безпеки розвитку підприємства неможливе без застосування інституціонального підходу через врахування факторів – форм та структури власності, інституту прийняття стратегічних рішень, асиметричності інформації, збалансованості інтересів підприємства та учасників корпоративного управління. Існуючі політичні, соціальні та юридичні правила, норми у межах яких відбуваються процеси виробництва та обміну (конституційне, виборче, майнове, контрактне право та ін.) складають інституціональне середовище і в якому діють підприємства.

Норми привносяться в організації, формують індивідуальні та групові уявлення про переваги до певного рішення. Р. У. Батлер [90] визначив та описав чотири типи норм, що обмежують управлінське рішення й вибір, який здійснюється одноосібно або організацією: економічні, інструментальні, референтні (соціальні) та моральні. Незалежно від

запропонованої типології, організація сама обирає найбільш важливі норми для прийняття рішень та забезпечення її економічної безпеки. Так, теорія прав власності акцентує увагу на виграші у добробуті, який забезпечують правові інституції.

Визначення пріоритетних інтересів підприємства та їх гармонізація з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища є основним принципом забезпечення економічної безпеки розвитку підприємства. За таких умов основним критерієм розгляду концепцій інституціональної теорії є інтереси груп, що впливають економічну безпеку розвитку підприємства. Такими є концепції: «акціонерів», «стейкхолдерів – зацікавлених сторін» та «корпоративної соціальної відповідальності».

Концепція акціонерів, яка отримала розповсюдження в більшості країн світу акцентує увагу на пріоритетності щодо захисту прав та інтересів лише одної групи учасників корпоративного управління – акціонерів.

Головною рисою концепції є обґрунтування положення про необхідність повного й необмеженого контролю акціонерів й вищого керівництва за діяльністю корпорації та її працівниками, які продають свою працю власникам, отримуючи заробітну платню. Прихильники цієї концепції заперечують також корпоративну соціальну відповідальність підприємства. Критики цієї концепції наголошують на виключному формату конфлікту між сильними менеджерами й слабкими розрізненими акціонерами, а практичні заходи сконцентровано на проблемі моніторингу й контролю за діями менеджерів за допомогою ради директорів, захисту прав акціонерів, поглинань та злиття тощо. Недоліком цієї концепції вважається проблема взаємодії акціонерів та менеджерів для забезпечення надходжень зовнішніх інвестицій й недооцінка інших інвесторів (кредиторів, працівників, місцеві органи влади тощо).

Протилежною ідеєю до вищезазначеної концепції є концепція стейкхолдерів, виникнення якої пов'язано з виходом праці Р. Е. Фрімена «Стратегічний менеджмент: концепція зацікавлених сторін» [90]. Концепція зводиться до того, що всі зацікавлені групи (акціонери, менеджмент,

постачальники, працівники, споживачі тощо) у тій чи іншій формі й мірі приймають участь в прийнятті управлінських рішень, у власності та прибутках, ділять між собою як права, так й відповідальність. Головною проблемою виступає практична неможливість підприємства виконувати зобов'язання перед усіма співучасниками, тому останнім часом концепцію було переглянуто в бік звуження поняття «співучасник» до визначення «суб'єкти ринку, що сприяють зростанню активів підприємства». Відносини між менеджерами й акціонерами є лише частиною більш широких відносин підприємства з оточуючим інституційним середовищем, акціонери стають зацікавленими в урахуванні інтересів інших співучасників, у становленні довгострокових відносин з ними й атмосфери довіри. Перевагою цієї концепції є забезпечення чітких орієнтирів для менеджерів у визначенні пріоритетів діяльності підприємства й надання механізму визначення ефективності діяльності його керівництва.

Зазначені концепції виступають концептуальною основою для створення та використання в дослідження такого виду безпеки як корпоративна. Вона відповідає принципу забезпечення узгодженості між цілями та завданнями всіх організаційних рівнів управління підприємством, досягнення консенсусу в прийнятті найважливіших стратегічних рішень, врахування інтересів зовнішніх стейкхолдерів підприємства, досягнення балансу між пріоритетними інтересами підприємства та інтересами зацікавлених сторін.

Дедалі частіше науковці та практики поєднують економічну безпеку розвитку підприємства з концепцією корпоративної соціальної відповідальності, згідно з якою підприємство бере на себе певну відповідальність у вигляді розвитку соціальної інфраструктури, надання робочих місць, дотримання екологічних норм та стандартів, здійснення з місцевою адміністрацією спільних проектів та акцій соціальної підтримки, розвитку та благодійності.

Концепція корпоративної соціальної відповідальності офіційно оформилася на Лісабонському європейському саміті в березні 2000 року, а також коли Європейська комісія опублікувала так звану «Зелену книгу про корпоративну соціальну відповідальність» (липень 2001 року).

Корпоративна соціальна відповідальність визначається як: «концепція інтеграції турботи про соціальний та екологічний розвиток у бізнес-операціях компаній у взаємодії зі своїми акціонерами й зовнішнім середовищем»; «відповідальність компанії перед усіма людьми та організаціями, з якими вона співпрацює, та перед суспільством у цілому»; «довгострокове зобов'язання компаній поводитися етично та сприяти економічному розвитку, одночасно покращуючи якість життя працівників та їх батьківщин, громади й суспільства загалом»; «збалансованість економічних, соціальних та екологічних цілей суспільства, інтеграцію їх у взаємовигідні приписи та підходи [84].

В аспекті ресурсного підходу аналіз і оцінка рівня економічної безпеки соціально-виробничої системи на мікро-, мезо- і макрорівнях зводиться до рівнів самозбереження системи через його ресурсну складову. При цьому кількісною мірою їх визначення виступають витрати на ресурси системи. Мінімізація витрат підприємства включає мінімізацію витрат на виробництво, обслуговування виробництва та управління підприємством. Комплексність вирішення цього завдання обумовлює необхідність фокусування зусиль на використанні нових технологій, підвищенні рівня ефективності використання ресурсів, скороченні невиробничих витрат через виявлення невідповідності у використанні ресурсів.

Формування методологічного базису економічної безпеки розвитку підприємства унеможливлюється без використання конкурентного та стратегічного контексту, так як під конкурентоспроможністю пропонується розуміти здатність підприємства адаптуватися до змін зовнішнього середовища і забезпечувати при цьому певний рівень конкурентних переваг.

Отже, завданнями забезпечення економічної безпеки розвитку підприємства виступають:

1) узгодження стратегічних орієнтирів розвитку з цілями економічної безпеки системі пріоритетних інтересів підприємства;визначення та оперативне коректуванні пріоритетів, створення сприятливих умов для їх реалізації;

2) визначення відповідності цілей та завдань розвитку потенціалу підприємства;формування внутрішньої збалансованості діяльності підприємства;

3) зниження ризику в діяльності підприємства;

4) мотивація персоналу на підтримку процесів розвитку;

5) створення гнучкої системи резервування ресурсів;спостереження та передбачення фази неефективного розвитку та коректування цих процесів.

Побудову структури механізму управління у системі економічної безпеки підприємства доцільно здійснювати на основі функціонально-ресурсного підходу що дозволить: розпізнавати загрози; визначати, коли, при яких обставинах і за якими напрямами необхідно здійснювати агресивний наступ (реалізовувати контрзагрози), використовувати еволюційний підхід (метод ретельної методичної підготовки і поступового розширення життєвого простору), застосовувати метод адаптації або вичікування. Загальна ж схема функціонування механізму управління у системі економічної безпеки підприємства на-ведена на рисунку 1.3.

Важливим елементом організації ефективної діяльності підприємства є розробка принципів формування його економічної безпеки. Принцип – основне вихідне положення будь-якої наукової системи, теорії, ідеологічного напряму тощо; принцип – правило, покладене в основу діяльності будь-якої організації, товариства тощо [65].

Тобто при формуванні системи економічної безпеки сільськогосподарського підприємства необхідно керуватися відповідними принципами (рис. 1.4).

Для забезпечення належного рівня економічної безпеки суб’єктів господарювання рекомендується використовувати такі засоби:

1) фінансові (без яких неможливе формування економічної безпеки, функціонування та розвиток підприємства);

2) кадрові (персонал, що займається питаннями економічної безпеки, його досвід та професійність; залучення висококваліфікованих працівників);

Стратегія розвитку
Постановка завдань на стратегічному рівні управління
Вибір базової стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства
Стратегія миттєвого реагування
Попереджувальна стратегія
Стратегія обмеженого впливу
Відновлювальна стратегія
Створення служби економічної безпеки
Управлінські рішення по удосконаленню системи безпеки підприємства
Система моніторингу економічної безпеки
Розробка та впровадження методології визначення рівня безпеки підприємства
Створення інформаційно-ресурсного середовища
Постановка і вирішення завдань на оперативному рівні
Визначення параметрів відхилень показників від порогових значень (контроль відхилень)
Визначення причин відхилень від стратегічних й оперативно-тактичних цілей і завдань
Визначення сценаріїв управління економічною безпекою підприємства
Підбір виконавців сценарію
Розрахунок потреби в матеріально-технічних і фінансових ресурсах реалізації сценарію
Затвердження сценарію керівництвом відділу (підприємства)
Реалізація заходів, підсумки роботи і розрахунок ефекту від їх реалізації, оцінка динаміки небезпек і загроз
Контроль

Рис. 1.3 Схема функціонування механізму управління у системі економічної безпеки підприємства

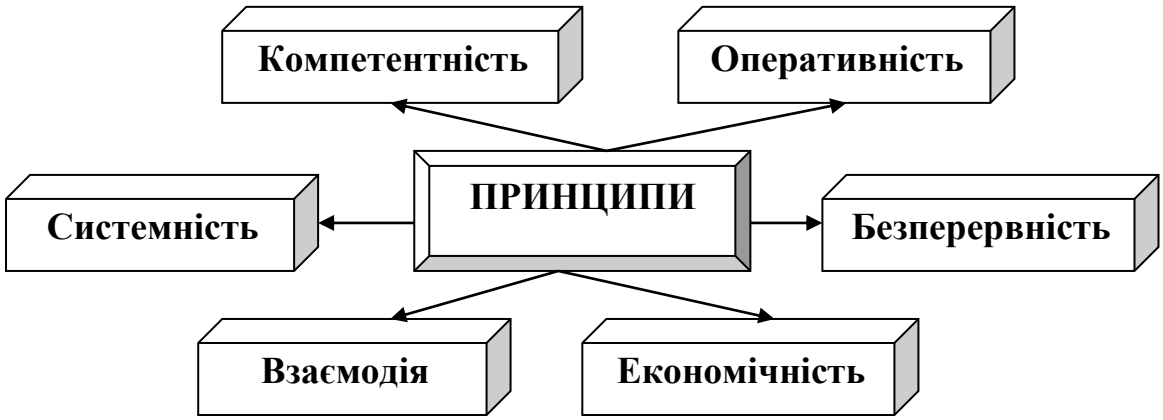

Рис. 1.4. Принципи управління економічно безпекою аграрних підприємств

3) правові (розробка правових актів з питань створення, функціонування підприємства та підтримки його економічної безпеки);

4) технічні (охороно-пожежні системи);

5) інформаційні (комп'ютери, інформаційна продукція, захисні мережі); організаційні (створення спеціалізованих підрозділів, організацій, що допомагають забезпечувати економічну безпеку, надавати відповідні консультації) [44, с. 43].

Створення окремого відділу економічної безпеки у сільськогосподарських підприємствах зазвичай оцінюється як економічно недоцільне, оскільки вимагає додаткових витрат. Тому функції моніторингу економічної безпеки та обґрунтування заходів щодо її підвищення покладаються на головного економіста або керівника підприємства. Основним їх завданням у даній сфері є вчасне виявлення та ліквідація джерел загроз, розробка заходів з мінімізації їх впливу на функціонування підприємств.

Отже, керівництвом підприємства визначаються стратегічні питання, що стосуються управління економічною безпекою підприємства. На основі цього обирається базова стратегія. Надалі визначається мета створення нового

функціонального підрозділу – служби безпеки підприємства, який для виконання головних своїх функцій залучає, за необхідністю, існуючі відділи. Служба економічної безпеки підприємства здійснює управління на стратегічному, тактичному та оперативному рівнях. Для забезпечення дієвості запропонованого механізму, необхідно запровадити систему моніторингу економічної безпеки підприємства, що дасть можливість: забезпечити керівництво своєчасною і достовірною інформацією про економічний стан; провести діагностику і попередити небезпечні, деструктивні ситуації у діяльності підприємства для їх швидкого і ефективного попередження, локалізації та ліквідації; сформувати ключові показники ефективності управління; забезпечити безперебійну і взаємовигідну дію всіх підрозділів підприємства.

1.3. Нормативно-правові засади регулювання економічної безпеки

Безпека є елементом правової системи та представляється як специфічна сфера правової охорони та захисту конституційних інтересів громадян, суспільства, держави й нації. Складовою економічної безпеки є чинна система законодавства, що регламентує діяльність суб'єктів щодо її забезпечення [43].

Локальні правові акти у сфері забезпечення економічної безпеки мають певне значення у разі оголошення воєнного чи надзвичайного стану, а також змішаних правових режимів, передбачених Кодексом цивільного захисту населення, хоча, згідно з Конституцією і законами України, за звичайних обставин органи місцевого самоврядування володіють незначними владними прерогативами у сфері економічної безпеки.

Особливості національних програм економічного розвитку у структурі механізму правового регулювання економічної безпеки. Окремої уваги також заслуговує проблема юридичної сили національних та галузевих програм розвитку, їхнього впливу на економічну систему конституційного ладу

України. У вітчизняній науці конституційного права ще неповно досліджено як джерело права, так і інструмент правового регулювання. Переважно такі дослідження сконцентровані на природі Програми діяльності Кабінету Міністрів України (п. 11 ч. 1 ст. 85 Конституції України), затвердження якої веде за собою так званий імунітет Кабінету протягом року з дня її затвердження Верховною Радою України від можливого оголошення резолюції недовіри і на підставі якої парламент контролює уряд. Також Конституція України виділяє (п. 6 ч. 1 ст. 85) загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля. Закон про Державний бюджет також можна розглядати як своєрідну програму доходів і видатків у галузі публічних фінансів (п. 4 ч. 1 ст. 85 Конституції України).

Особливу роль у забезпеченні системного розвитку сектору національної економічної безпеки відіграють Стратегія національної безпеки [70], Стратегія сталого розвитку «Україна - 2020» [72], Стратегічний оборонний бюлетень [71], схвалені указами Президента України. Зокрема, СНБ визнається інструментом досягнення пріоритетів держави у сфері НБ з урахуванням проведення реформ, пов’язаних із імплементацією положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також Стратегією сталого розвитку «Україна - 2020».

Згідно зі Стратегією сталого розвитку «Україна - 2020» визначається вектор розвитку стосовно економічної безпеки як «забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності», а також вектор розвитку як «забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя. Україна має стати державою з сильною економікою та передовими інноваціями». З цією метою передбачається відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом, створити сприятливі умови для ведення господарської діяльності та прозору податкову систему.

Таким чином, програми розвитку у правовому регулюванні ЕБ складають цілісний механізм реалізації конституційних цілей і принципів, визначаючи наступні шляхи їхнього втілення в життя:

1) розробка законопроектів та їх внесення у парламент суб’єктами законодавчої ініціативи з наступним їх розглядом та ухваленням;

2) здійснення адміністративних заходів, зокрема, у формі регуляторної політики, забезпечення сталого розвитку національної економіки з точки зору ЕБ на засадах пропорційності та поваги до фундаментальних економічних свобод (свободи руху капіталів, товарів, послуг і робочої сили);

3) здійснення правоохоронних заходів, попередження, виявлення та усунення потенційних та реальних загроз суверенітету і територіальній цілісності України, національній безпеці та правам людини і основоположним свободам;

4) урахування матеріалів практики Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції під час адміністративних заходів у сфері економічної безпеки.

Державне регулювання підприємництва є напрямом державної політики, спрямованим на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб’єкта, ми господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у по, рядку та способом, що встановлюються Конституцією та законами України [66].

Правове регулювання сфери підприємництва взагалі і відповідно його системи економічної безпеки передбачає:

— по-перше, законодавче забезпечення свободи конкуренції між підприємцями, в тому числі й захист і їх самих, і споживачів від будь-яких проявів монополізму та недобросовісної конкуренції;

— по-друге, гарантування всім підприємцям рівних прав та створення рівних можливостей для доступу і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів;

— по-третє, гарантування недоторканності майна та забезпечення захисту прав власності підприємця;

— по-четверте, розробку та впровадження стимулюючої податкової та фінансово-кредитної політики;

— по-п’яте, стимулювання інноваційної діяльності за допомогою цільових субсидій, податкових пільг, цільових кредитів тощо;

— по-шосте, створення сприятливого правового середовища для розвитку різноманітних форм кооператійних зв’язків та самоорганізації суб’єктів підприємництва [16];

— по-сьоме, створення сучасного правового поля для функціонування служб безпеки суб’єктів господарювання, детективних фірм, аналітичних та консалтингових агентств;

— по-восьме, вдосконалення законодавства, що регулює діяльність охоронних агентств;

— по-дев’яте, прийняття законодавства щодо по, рядку придбання та використання зброї та спецзасобів суб’єктами забезпечення безпеки підприємництва в Україні.

Наведені вище важелі недостатньо задіяні та використовуються державою для розвитку підприємницького сектора, в тому числі й задля забезпечення його економічної безпеки, що змушує останній, зокрема, пере, ходити в «тінь». Серед основних недоліків нормативно,правового поля, що негативно відбивається на функціонуванні системи економічної безпеки підприємства в Україні, можна назвати:

1) відсутність правового поля для функціонування структур безпеки підприємництва за умов фактичної успішної діяльності таких структур;

2) суперечливість, неоднозначність та нестабільність норм чинної нормативно,правової бази;

3) велика кількість нормативних актів (особливо нижчого рівня), вимоги яких не просто суперечать нормативно, правовим актам вищого рівня, а нерідко спотворюють положення останніх, створюючи правовий хаос;

4) низька виконавська дисципліна дотримання вимог нормативно, правових документів та, фактично, не, дієвість або надто низька ефективність багатьох із них;

5) наявність великої кількості нечітких норм, що можуть піддаватися навіть протилежному трактуванню (відповідно до потреб зацікавлених структур чи осіб);

6) прийняття окремих нормативно,правових актів на користь окремих осіб чи структур, в порушення прав та/ або інтересів інших підприємств та навіть цілої галузі тощо.

Держава відповідно до ст. 42 Конституції України повинна забезпечувати захист конкуренції у підприємницькій діяльності, не допускати зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції, гарантуючи кожному право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом [43].

Правове регулювання питань, пов’язаних з економічною безпекою, стосується різноманітних аспектів діяльності підприємств і відбувається за багатьма напрямами (рис. 1.5).

Функції моніторингу має здійснювати Державна служба фінансового моніторингу України, що є центральним органом виконавчої влади. Згідно з Положенням “Про Державну службу фінансового моніторингу України”, основним завданням цього органу є реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, а також внесення пропозицій щодо її формування [63].

Головним міжнародним документом, що регулює певні аспекти фінансової безпеки підприємств, є Європейська конвенція про деякі міжнародні аспекти банкрутства (ETS № 136) [11].

Серед внутрішніх документів підприємства, що регламентують деякі аспекти його економічної безпеки, можна виділити:

1. Статут підприємства – має містити положення про право підприємства на комерційну таємницю, інтелектуальну власність, право вимагати від державних органів та інших підприємств виконання умов конфіденційності.

Рис. 1.5. Сфери та напрями правового регулювання економічної безпеки підприємств [10]

2. Колективний договір – повинен підтверджувати домовленість між колективом і керівником підприємства про нерозголошення конфіденційної інформації та містити заходи щодо відповідальності за порушення домовленостей.

3. Правила внутрішнього розпорядку.

4. Індивідуальні контракти, угоди про добровільне виконання режиму конфіденційності, договір-зобов'язання учасників ділових переговорів, договір про співробітництво та спільну діяльність.

5. Положення про комерційну таємницю підприємства.

6. Положення про службу економічної безпеки підприємства.

7. Спеціальні регламенти або Положення про посадових осіб, про філії та представництва.

8. Посадові інструкції.

9. Кодекс корпоративної поведінки.

10. Накази директора про набуття чинності Положень тощо [13, с. 158; 14].

З метою якісного правового забезпечення економічної безпеки підприємств необхідно однаковою мірою використовувати як загальнодержавні правові акти, так і нормативні документи внутрішнього застосування.

Отже, правове регулювання економіки як засобу забезпечення економічної безпеки можна представляти як сукупність закріплених законодавством заходів економічного, організаційного чи іншого впливу, у результаті реалізації яких забезпечується економічна та соціальна стабільність розвитку держави. Таким чином, метою правового регулювання економічної безпеки повинно бути створення найліпших умов для розвитку економіки

Висновки до розділу 1

Дослідження, що були проведені у першому розділі роботи, дали підґрунтя для формування наступних висновків.

Аналіз теоретичних досліджень, щодо визначення сутності та змісту поняття «забезпечення економічної безпеки розвитку» виявив його

багатоаспектність, що проявляється в об’єктному, суб’єктному та інструментальному аспектах. Об’єктний аспект економічної безпеки фокусує увагу на об’єктах системи управління розвитком, що є найважливішими для неї з точки зору її реалізації й тому потребують певного захисту, суб’єктний - виділяє організаційні та стратегічні здатності для створення умов захищеності розвитку підприємства; інструментальний - зосереджує увагу на відповідних методах, техніках, заходах формування умов безпеки для розвитку підприємства.

Аналіз методологічного підґрунтя формування науки про економічну безпеку засвідчив відсутність системного уявлення про неї в сучасній економічній теорії. Це пов’язано з тим, що проблематика економічної безпеки виходить за межі суто економічних досліджень і знаходить відображення в системі психологічних, соціологічних, юридичних наук. Відтак, доведено необхідність міждисциплінарного вивчення проблем економічної безпеки підприємств, що передбачає імплементацію в систему економічних методів і принципів організації економічних досліджень, прийомів та методів, характерних для психології, соціології, безпекознавства, правознавства тощо.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМСТВА

2.1. Концепція управління економічною безпекою підприємства

З точки зору теоретичної моделі та засобу впливу на суб'єкт управління, управління економічною безпекою є специфічним напрямом менеджменту, якому властиві специфічні зміст, цілі, завдання та організаційно-економічні засоби їх реалізації. Відповідно, методологія, принципи, процес і функції управління економічної безпеки випливають з базових положень науки управління.

У межах нашого дослідження використовується наступне трактування поняття система: «Система (S) на об'єкті (A) відносно інтегративної властивості (P) є сукупністю елементів, які знаходяться у таких відносинах, що породжують шукану інтегративну властивість» [1, с. 170]. Тобто, виникає потреба в певній системі управління, яка дозволила би найкращим з можливих способів, з точки зору поставлених цілей, виробляти ефективні управлінські рішення щодо забезпечення економічної безпеки підприємств страхового сектора. Таким механізмом є система управління економічною безпекою. Схема управління економічною безпекою підприємств на засадах теорії систем представлена на рис. 2.1.

Управління економічною безпекою підприємств має дотримувати певних вимог:

1) забезпечення управлінської незалежності та економічної незалежності. Ця вимога зумовлює не лише наявність власних ресурсів, свободу вибору цілей, прийняття рішень, форм контролю тощо. Також така незалежність зумовлює певну взаємозалежність суб'єктів економічної безпеки;

2) створення стабільних умов для стійкої та передбачуваної роботи підприємств зі стримуванням факторів дестабілізації. Ця вимога зумовлює статус економічної безпеки національної економіки як забезпечуючого компонента управління підприємств в цілому;

3) забезпечення здатності системи економічної безпеки підприємств до саморозвитку й прогресу в мінливих умовах [98].

Загальними (основними) функціями управління є визначення цілей, планування, організація, мотивація та контроль, аналіз.

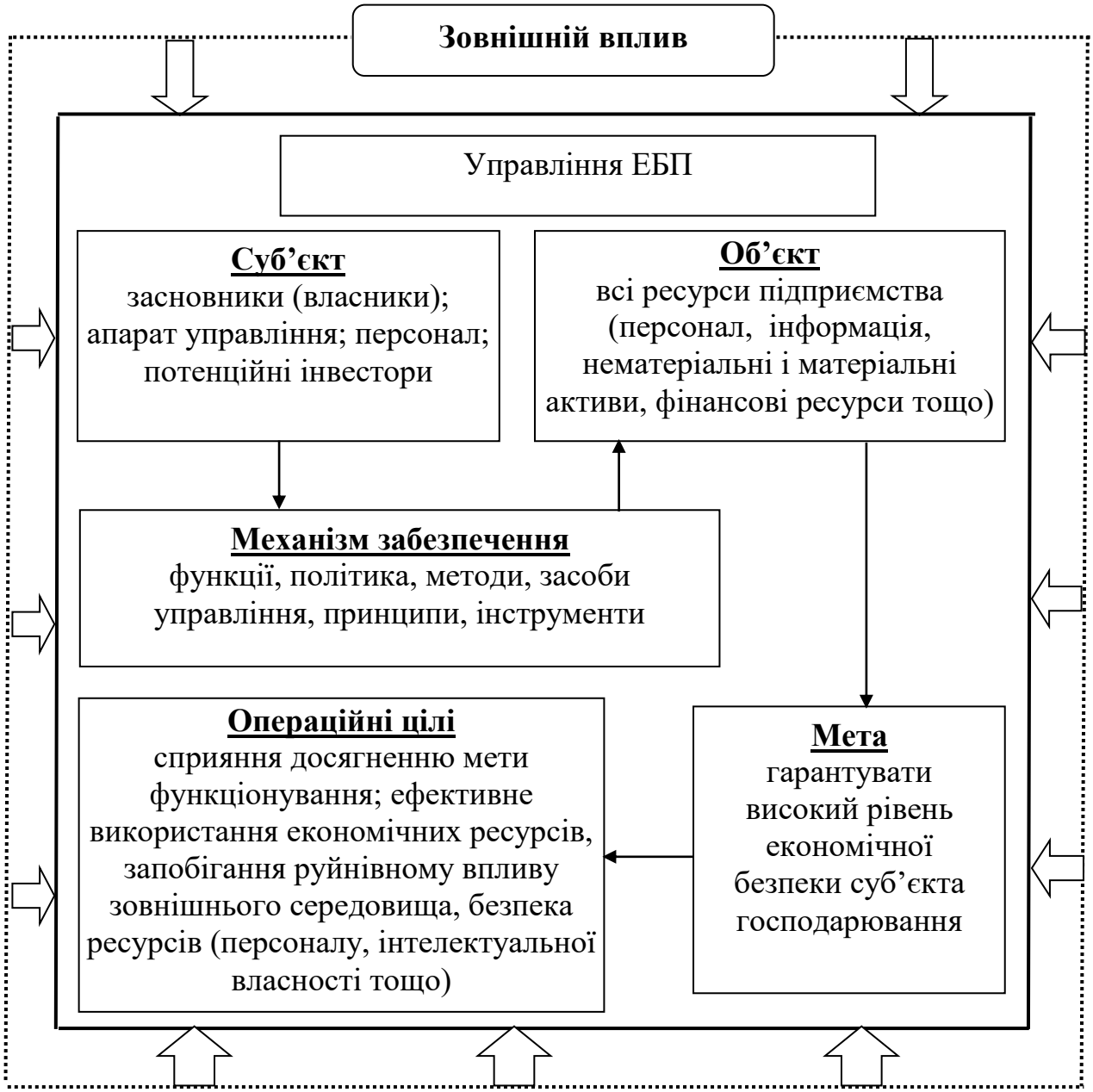

Рис. 2.1. Схема управління економічною безпекою підприємства на засадах теорії систем

Загальність цих функцій підкреслюється їх повторюваністю або циклічністю у процесах управління, тому ці функції часто називають типовими елементами управлінського циклу. Наявність загальних функцій зумовлює

принципову єдність структури процесу управління на підприємствах незалежно від їх галузевої приналежності.

Розглядаючи сільськогосподарське підприємство як самостійний господарюючий суб'єкт, насамперед, слід відзначити, що його діяльність носить ризиковий характер. Управлінські рішення з питань забезпечення та постійного підвищення результативності їх функціонування, що приймаються керівниками підприємств, завжди пов'язані з ризиком їх невиконання. У сільськогосподарських підприємствах ризик виникає на всіх стадіях господарського процесу: посів та догляд за культурами, збирання врожаю, транспортування, робота технічних засобів, залучення інвестицій, інфраструктура ринку, найм сезонних працівників та у багатьох інших випадках. Крім того, сільське господарство, на відміну від інших галузей національного господарства, має специфічну причину появи невизначеності – природні чинники, від яких залежать кінцеві результати господарювання. Тому для досягнення належного рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання необхідно враховувати весь спектр факторів, від яких залежить ефективність функціонування підприємства в умовах жорсткої конкуренції (рис. 2.2).

Головною метою системи управління економічною безпекою, є забезпечення необхідного рівня економічної безпеки підприємств аграрного сектора для його життєздатності та сталого функціонування за будь-яких організаційно-економічних, політичних, соціальних та інших змін у його внутрішньому та зовнішньому середовищі.

Для його досягнення управління економічною безпекою підприємств аграрного сектору має бути спрямованим на:

– формування захисту від факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, що негативно впливають на стан економічної безпеки підприємства шляхом їх запобігання (знешкодження, стримування);

– використання позитивних зовнішніх факторів впливу для нарощування та реалізації економічного забезпечення, економічної незалежності та економічної захищеності підприємства – економічної безпеки;

– відтворювання та нарощування ресурсного забезпечення, економічної незалежності та захищеності підприємства – на основі розвитку його топхарактеристик, ринково-продуктової та просторово-часової його адаптації до змін зовнішнього середовища;

– забезпечення доцільності та своєчасності управлінських рішень/заходів, які приймаються / впроваджуються, відповідно до проявів впливу негативних та позитивних факторів на економічну безпеку підприємства.

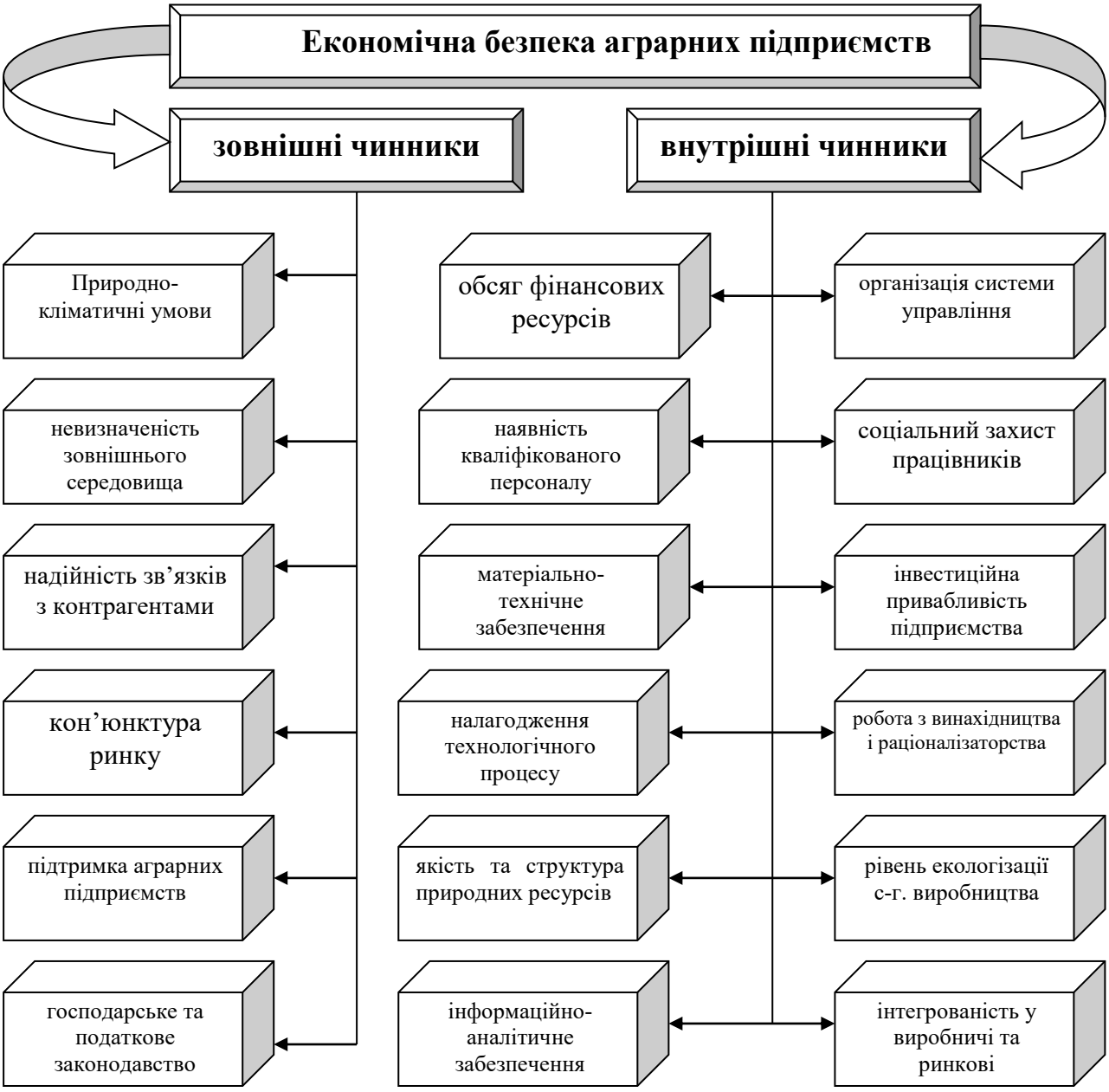

Рис. 2.2. Визначальні чинники економічної безпеки аграрних підприємств

У цих умовах, з позиції процесного підходу, управління економічною безпекою підприємств аграрного сектору розглядається як процес реалізації

визначеної сукупності управлінських функцій – постановки цілей, планування і/або контролю організації та управління виконання діяльності з формування необхідного рівня економічної безпеки суб’єкта господарювання.

Найбільш важливою особливістю планування, як функції управління економічною безпекою, є те, що, поряд із розробкою стратегії та тактики, а також плану дій щодо досягнення поставлених цілей, вона передбачає необхідність визначення необхідного рівня економічної безпеки.

Суттєві відмінності притаманні контролю (моніторингу), який є заключною функцією циклу менеджменту. У загальному випадку він полягає в спостереженні за ходом виробничих процесів та виявленні відхилень від них (співвідношенні реально досягнутих результатів із запланованими). За його допомогою досягається оцінка результатів діяльності. Стосовно управління економічною безпекою підприємств аграрного сектору, ця функція спрямована на визначення змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі оператора, їх реального, або можливого впливу на рівень його економічної безпеки, своєчасне реагування на ці зміни.

У процесі реалізації цієї функції формується система індикаторів, що визначають рівень економічної безпеки підприємств аграрного сектору, періодичність його визначення, обсяги інформації тощо.

Функціональна структура системи управління економічною безпекою підприємств аграрного сектору подана на рис. 2.3 відповідно до описаної методологічної платформи.

Використання внутрішнього аудиту в системі управління економічною безпекою підприємства, зокрема за технологією форензік, дасть можливість забезпечити та збільшити рівень точності бухгалтерської та фінансової інформації підприємства, здійснювати оперативний контроль над усією виробничогосподарською діяльністю підприємства. Результати використання внутрішнього аудиту економічної безпеки підприємства є винятково внутрішнім інструментом управління. Таким чином, для проведення внутрішнього аудиту принципово різних напрямів, виникає потреба в фахівцях різної кваліфікації та спрямування.

Рис. 2.3. Послідовність реалізації функцій управління економічною безпекою підприємств страхового сектору на засадах процесного підходу

На рис. 2.4. охарактеризовано методичний інструментарій управління економічною безпекою підприємства, в рамках якого розглядаються методи, інструменти, заходи

Рис. 2.4. Методичний інструментарій управління економічною безпекою аграрного підприємства

Доцільно відзначити, що досягнення цілей та завдань управління економічною безпекою підприємств забезпечується шляхом виконання низки дій, спрямованих на встановлення, забезпечення та підтримання необхідного рівня його економічної безпеки; вивчення внутрішнього й зовнішнього оточення та визначення найбільш вагомих факторів, що впливають на рівень економічної безпеки; оцінка потенційного або досягнутого рівня економічної

безпеки; оцінка достатності визначеного рівня економічної безпеки для виходу на конкретний ринок, або закріплення позицій на вже зайнятому ринку; розробка шляхів та заходів підвищення економічної безпеки та реалізація цих заходів (у разі необхідності); аналіз зміни факторів економічної безпеки та впровадження заходів щодо використання власних позицій, а також нівелювання або зниження можливого негативного впливу такої зміни на економічну безпеку.

На рис. 2.5 представлено структурно-логічну послідовність управління

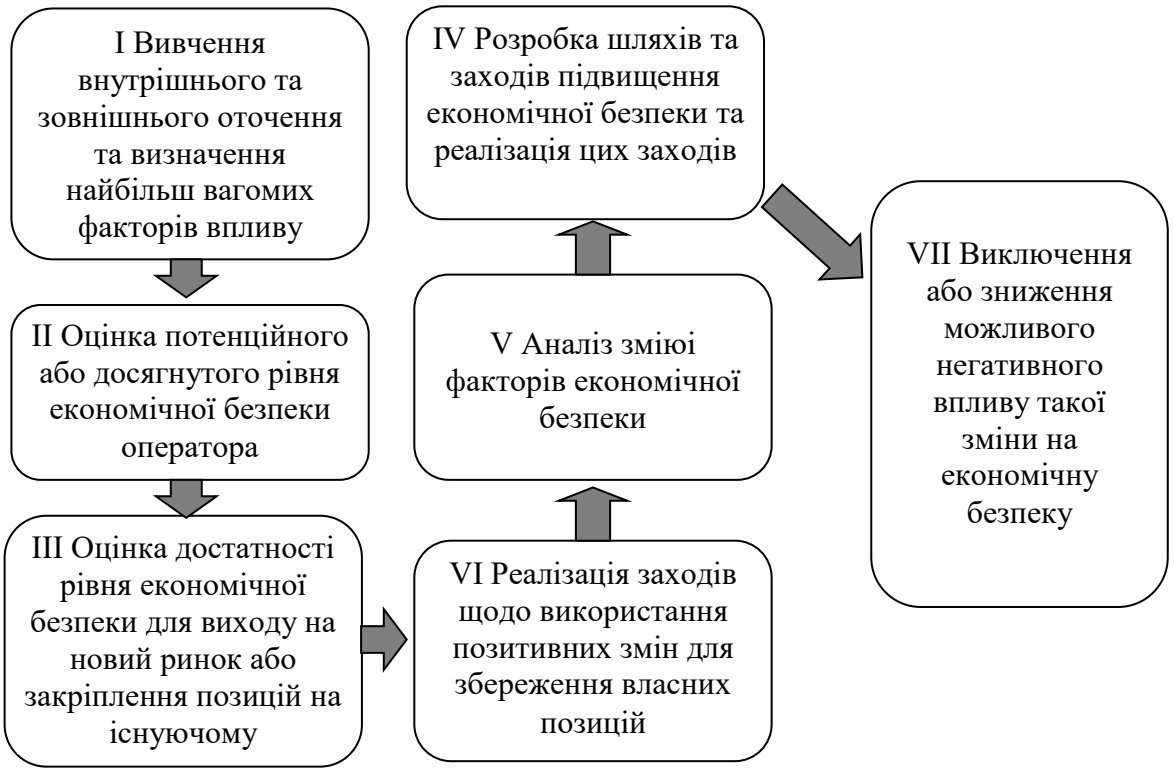

Рис. 2.5. Структурно-логічна послідовність управління економічною безпекою підприємств страхового сектору

Економічна безпека підприємств виступає складною і багатогранною категорією. Тому вирішення проблем, пов’язаних із її забезпеченням, вимагає від підприємств постійного виконання основних завдань, удосконалення принципів і методів управління. Способи забезпечення безпеки мають бути різноманітними і спрямованими на перетинання всіх можливих видів загроз та напрямків їх дій: інформаційному, економічному, соціально-кадровому, технологічному та технічному, правовому [99].

Завдання управління економічною безпекою полягає у забезпеченні такої взаємодії підприємства із зовнішнім середовищем, яка дасть їх можливість підтримувати потенціал на рівні, необхідному для досягнення їх цілей, і виживати в довгостроковій перспективі. Успішне формування і реалізація стратегії розвитку підприємства вимагає від їхнього менеджменту знання і розуміння специфіки господарської діяльності та динаміки розвитку підприємства, досконалого знання чинників впливу зовнішнього оточення та місця підприємства в певній галузі / на певному ринку. При цьому зовнішнє середовище вивчається, у першу чергу для того, щоб виявити небезпеки і потенційні можливості, які підприємство повинно врахувати при визначенні і досягненні своїх цілей.

Основними критеріями оцінки надійності та ефективності економічної безпеки підприємства повинні бути:

I. Стабільність:

1.1) забезпечення стабільної роботи підприємства;

1.2) збереження грошових і матеріальних цінностей;

1.3) забезпечення стабільного отримання прибутку;

II. Передбаченість:

2.1) попередження кризових і надзвичайних ситуацій;

2.2) своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних внутрішніх і зовнішніх загроз національним інтересам

У наслідок високого рівня невизначеності зовнішнього середовища управлінська діяльність із забезпечення економічної безпеки підприємства повинна включати:

– обґрунтування рівня прийнятного ризику при прийнятті управлінських рішень;

– розробку стратегії і тактики ведення господарської діяльності, що дозволить мінімізувати господарський ризик і забезпечити економічну безпеку;

– захист матеріальних, фінансових, кадрових та інформаційних ресурсів підприємства від можливої негативної дії чинників і загроз.

Реалізація прийнятих рішень забезпечується через практичні методи організації управління ризиками, тобто через: виділення основних завдань і функцій, пов'язаних з управлінням ризиками, планування заходів щодо зниження ризиків, визначення форм їх фінансування; раціональне поєднання всіх елементів системи управління: розподіл завдань за рівнями управління, формування підрозділів (підготовка фахівців) з управління ризиками, розподіл прав, обов'язків і повноважень для забезпечення ефективного управління ризиками; формування інформаційних потоків і технічна підтримка управління ризиками.

На сьогодні поширюється практика забезпечення економічної безпеки підприємства на системній основі. Створення та функціонування економічної безпеки підприємства на системній основі надає можливість надійного та безперервного убезпечення його економічної діяльності. Намагання забезпечити економічну безпеку підприємства ситуаційними заходами та діями, які є реакціями на загрози, що виникають, або потенційні загрози, приречені на неефективність. Тому необхідно удосконалити модель управління економічної безпеки як системою.

Це вимагає формування загальної інформаційної бази управління економічною безпекою підприємств страхового сектору. Порядок трансформації ключових форм традиційної звітності з урахуванням соціальних та екологічних складових є проміжним кроком у переході до концепції обліку, звітності, аудиту в умовах сталого розвитку, що має наступні етапи:

– визначення впливу соціальних та еколого-економічних ефектів на витрати і вигоди організації, що відображається на відповідних рахунках операційних, фінансових та інвестиційних доходів і витрат та агрегуються у звіті про фінансові результати (звіті про сукупний дохід);

– доповнення та розширення рахунків доходів і витрат названого звіту прихованими соціальними та екологічними ефектами, відтворенням та використання відповідних видів капіталу;

– врахування впливу прихованих активів (бренд, репутація, гудвіл, зростання вартості людського, соціального, інтелектуального капіталів) та

зобов’язань (екологічні екстерналії, збитки природному капіталу, асоційовані зі статтями балансу).

Проведений аналіз систем та моделей обліку [22; 26] в сучасних умовах дозволяє обґрунтувати важливість формування конвергентної стейкхолдерської моделі обліку, звітності, аудиту як еволюційного продовження інтернаціональної моделі, що враховує особливості глобальної моделі соціального та екологічного звітування, але перед ширшим колом стейкхолдерів. Вона заснована як на глобальних стандартах фінансової звітності, так і на принципах сталого розвитку та відповідального інвестування.

Конвергентна стейкхолдерська облікова модель має такі принципіальні ознаки:

1. Передумови появи – Інтеграція принципів та вимірів сталого розвитку у діяльність компаній на глобалізованих ринках.

2. Основні інформаційні потреби стейкхолдери – запити інвесторів, кредиторів щодо врахування вимірів сталого розвитку у діяльності компанії, місцевих громад, урядів, громадських організацій тощо.

3. Стандарти – 2 типи: стандарти розкриття інформації за екологічним та соціальним виміром діяльності компанії, спрямовані на формування усебічної картини її діяльності; конверговані стандарти обліку, звітності, ведення професійної діяльності, спрямовані на уніфікацію та забезпечення прозорості фінансової звітності компанії.

4. Превалюючий тип звітності – нефінансова, інтегрована.

5. Надання впевненості щодо звітних показників.

6. Незалежна верифікація звітності стає невід’ємною частиною процесу звітування та облікового циклу з огляду на необхідність підтвердження достовірності широкого спектру екологічних, соціальних та економічних індикаторів.

Прийняття управлінських рішень з урахуванням критеріїв сталого розвитку потребує відповідного обліково-аналітичного забезпечення, що продукується в межах конвергентної моделі, яка враховує не лише підходи та

методологію гармонізації фінансової, але й нефінансової звітності з метою забезпечення усебічної транспарентності діяльності компаній.

Таким чином, визначальними детермінантами формування цієї моделі є:

1) конвергенція міжнародних та національних систем професійних стандартів обліку, звітності та аудиту з метою забезпечення транспарентності компаній та розкриття інформації щодо управління усіма видами капіталів;

2) інтеграція обліково-аналітичного забезпечення процесів прийняття рішень стейкхолдерами компаній на усіх рівнях.

Отже, на рівні концепцій обліку, звітності, аудиту конвергенція проявляється як взаємопроникнення та взаємодоповнення традиційних концепцій, зорієнтованих на відображення фінансово-господарської діяльності організацій, та концепції обліку, звітності, аудиту в умовах сталого розвитку, яка, своєю чергою, зорієнтована на повне висвітлення усіх аспектів діяльності та дає поштовх до розгляду здатності організацій акумулювати, використовувати та відтворювати всі види ресурсів (капіталів) у ході створення цінності для стейкхолдерів.

2.2. Методика дослідження механізму управління і реалізації економічної безпеки та основні принципи її функціонування

Функціонування механізму управління економічною безпекою на підприємстві має передбачати взаємозв’язок цілей і завдань кожного рівня, вибираючи оптимальні шляхи реалізації рішень. Метою функціонування механізму управління економічною безпекою є забезпечення фінансово-господарської рівноваги, досягнення визначеної ефективності діяльності та поставлених цілей і завдань подальшого розвитку підприємства [50].

Найбільш вичерпний перелік існуючих принципів управління економічною безпекою на підприємстві надає Л.С. Мартюшева: первинність господарського законодавства під час забезпечення економічної безпеки підприємства; збалансованість фінансових інтересів підприємства в особі його

власників, керівництва, окремих підрозділів і персоналу; необхідність постійного моніторингу реальних і потенційних ризиків економічній безпеці підприємства; необхідність розробки методології планування на підприємстві, затвердження і реалізації стратегії забезпечення безпеки економічної діяльності підприємства; відповідність заходів щодо забезпечення економічної безпеки стратегічній цілі та завданням підприємства; своєчасність розробки та здійснення заходів щодо попередження ризиків від економічної безпеки і власних фінансових інтересів підприємства; необхідність організаційного і методичного оформлення підсистеми економічної безпеки тощо [50, с. 40].

За думкою Р.С. Папехіна, на підприємстві повинна бути розроблена стратегія забезпечення економічної безпеки підприємства, що включає наступне: визначення критерію і параметрів (кількісних і якісних порогових значень) економічної системи підприємства, що відповідають вимогам його економічної безпеки; розробку механізмів і заходів ідентифікації ризиків економічної безпеки підприємства і їх носіїв; характеристику областей їх прояву (сфер локалізації ризиків); встановлення основних суб'єктів ризиків, механізмів їх функціонування, критеріїв їх дії на економічну, включаючи фінансову, систему підприємства; розробку методології прогнозування та планування, підходів по виявленню і запобіганню виникнення чинників, що обумовлюють виникнення ризиків економічної безпеки, проведення досліджень по виявленню тенденцій і можливостей розвитку таких ризиків; організацію дієвої системи забезпечення економічної безпеки підприємства; формування механізмів і заходів фінансово-економічної політики, нейтралізуючих або пом'якшувальних дій негативних чинників; визначення об'єктів, предметів, параметрів контролю за забезпеченням економічної безпеки підприємства [64].

До рівнів реалізації механізму забезпечення економічної безпеки можна віднести стратегічний, тактичній і оперативний. На першому рівні формуються заходи (стратегічні рішення) шодо зменшення впливу глобалізаційних процесів у національній економіці, ліквідації системних ризиків і факторів протистояння. На другому, тобто тактичному рівні, формулюються і розв'язуються завдання (тактичні рішення) щодо зменшення дії загроз

економічній безпеці підприємств або взагалі ліквідації цих загроз. На останньому рівні (оперативному) формується набір завдань (оперативних рішень) щодо ліквідації наслідків загрозливих ситуацій для економічної безпеки підприємств [75, с. 146].

Механізм управління економічною безпекою підприємства включає в себе такі елементи: організаційну структуру; функції організації, управління, обґрунтування і реалізації ефективних форм і методів створення, вдосконалення і розвитку системи економічної безпеки; методи забезпечення; засоби та важелі; показники та критерії оцінки; нормативно-правове та інформаційне забезпечення (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Механізм управління економічною безпекою підприємства [75, с. 146]

Кожне підприємство функціонує під впливом певних обставин і факторів як усередині організації, так і навколо, які впливають на прийняття

управлінських рішень. Таким чином, у структурі системи управління необхідно відобразити як зовнішні, так і внутрішні фактори впливу. У даній структурі важливим елементом є рівень економічної безпеки, тобто індикатор, який показує ступінь захищеності об’єкту управління від впливу зовнішніх та внутрішніх факторів.

Розробка механізму управління економічною безпекою є індивідуальною для кожного су’єкта господарської діяльності, що потребує врахування його стратегічних цілей і вирішення комплексу складних та багатоаспектних завдань. Усе це обумовлює необхідність системного та комплексного підходу до формування механізму управління економічною безпекою підприємства. На основі раніше виділених нами ознак механізму в економічній теорії потрібно відмітити, що до його складу повинні ввійти такі складові: методи, засоби, важелі та ресурси. Також до складу потрібно включити елементи системи управління економічною безпекою, адже механізм має ознаку системи з елементами.

Визначимо принципи формування складових механізму забезпечення економічної безпеки підприємства:

1. Елементний склад механізму забезпечення економічної безпеки підприємства повинен залежати від реалізації фінансових цілей підприємства, а саме: максимізація прибутку; забезпеченість всіма необхідними ресурсами, в тому числі інвестиційними; оптимізація податкового навантаження тощо.

2. Складові механізму забезпечення економічної безпеки підприємства мають формуватися відповідно загальноприйнятих принципів управління економічною безпекою підприємства, а саме: дотримання господарського законодавства; використання методів програмно-цільового управління; обов'язкова оцінка вартості майна підприємства в контексті реалізації місії підприємства; інтеграція із системою фінансового менеджменту; солідарна матеріальна відповідальність власників, менеджерів і персоналу за дотримання принципів економічної безпеки підприємства; наявність прямого і оберненого зв'язку між елементами механізму; оптимізація витрат на зміцнення економічної безпеки підприємства. Структурна схема системи управління

економічною безпекою підприємства з урахуванням всіх елементів, що були зазначені вище, наведена на рис. 2.7.

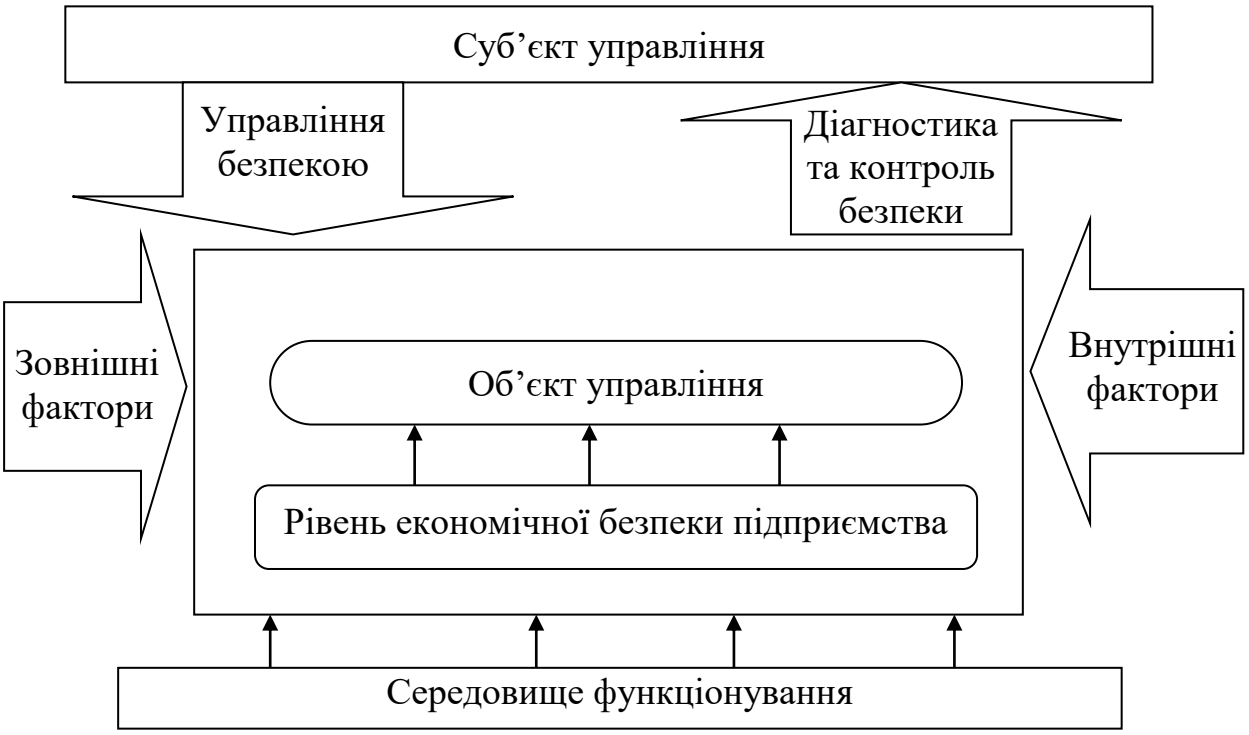

Рис. 2.7. Структура системи управління економічною безпекою підприємства [89]

Механізм забезпечення повинен формуватися через систему управління фінансовими відносинами шляхом використання певних принципів, фінансових важелів, інструментів, фінансових методів, правового й інформаційного забезпечення, за допомогою фінансових досліджень, які дозволяють досягти основні цілі підприємства [89].

Для забезпечення економічної безпеки на підприємстві повинні функціонувати спеціальні органи – суб'єкти економічної безпеки [9].

Специфічного характеру процесу управління економічною безпекою надає наявність таких ознак, що характеризують даний процес:

1) прийняття рішення та розвиток складної системи в часі може мати велику кількість стратегій;

2) на етапі формування рішення та прийняття управлінського впливу аналітики не мають можливості подати повної картини розвитку ситуації;

3) прийняття рішення базується на прогнозуванні тенденції розвитку системи в часі;

4) існує невизначеність, пов’язана з подальшим впливом прийнятого рішення на проблемну ситуацію.

У цілому здатність до швидкого реагування на різноманітні зміни зовнішнього середовища формується шляхом створення нового або вдосконалення наявного механізму управління економічною безпекою та надає підприємству конкурентних переваг для досягнення визначених цілей.

До структурного складу системи економічної безпеки сільськогосподарських підприємств входять: внутрішньовиробничі та позавиробничі складові.

До позавиробничих складових економічної безпеки аграрних підприємств належать:

1. Ринкова складова. Ця складова економічної безпеки характеризує ступінь відповідності внутрішніх можливостеи розвитку підприємства зовнішнім, які генеруються ринковим середовищем.Про ослаблення ринкової безпеки свідчать:

–зменшення частки ринку, яку заи має підприємство;

–ослаблення конкурентних позиції іспроможності протидіяти конкурентному тиску;

–зниження адаптаціи них можливостеи підприємства до змін ситуації на ринку, відставання від вимог ринку і т. д. За названу складову безпеки на підприємстві повинна відповідати служба маркетингу.

2. Інформаціи наскладова. Характеризує надіи ність взаємодії з економічними контрагентами. Економічніи безпеці підприємства становлять загрозу можливі непередбачені зміни умов взаємодії (навіть до розриву відносин) з економічними контрагентами: постачальниками, торговими і збутовими посередниками, інвесторами, споживачами і т. д. [42, с. 253].

Також можна сформувати таку групу принципів побудовисистеми економічної безпеки сільськогосподарських підприємства:

–усі прии няті управлінські рішення з розробки системи економічної безпеки не повинні суперечити чинному законодавству (принцип законності);

–елементи системи управління економічною безпекою підприємства повинні бути взаємопов’язані та узгоджені (принцип системності побудови);

–ефективність роботи системи безпеки повинна бути вище ї ї вартості (принцип економічної доцільності);

–витрати на заходи з ліквідації , неи тралізації або мінімізації загроз економічним інтересам підприємства повинні бути менше, ніж можливі збитки від ї х реалізації (принцип ефективності управлінських рішень);

–своєчасне попередження та/або ефективне подолання негативного впливу загроз, при цьому забезпечуючи розвиток підприємства (принцип результативності) [37, с. 34];

–витрати на попередження та/або подолання загроз повинні бути адекватними за ї х рівнем та обсягом (принцип оптимізації витрат);

–всі заходи безпеки повинні проводитися з використанням сучасних досягнень науки і техніки, надавати надіи нии захист на певних рівнях безпеки (принцип обґрунтованості);

–вирішення питань економічної безпеки із залученням усіх суб’єктів і активів підприємства (принцип комплексності);

–забезпечення збалансованості економічних інтересів підприємства, окремих и ого підрозділів, персоналу (принцип збалансованості);

–своєчасність розробки і прии няття заходів щодо неи тралізації загроз економічної безпеки економічним інтересам підприємства (принцип своєчасності);

–процес управління економічною безпекою підприємства повинен проходити безперервно (принцип безперервності);

–постіи нии системнии моніторинг зовнішнього середовища підприємства з метою своєчасного виявлення та ідентифікації загроз економічним інтересам підприємства (принцип постіи ного моніторингу) [45, с. 8];

–реалізація активних діи і заходів захисту економічних інтересів підприємства з використанням нестандартних форм і способів захисту (принцип активності);

–координація заходів щодо забезпечення економічної безпеки на підприємстві; організація взаємодії заходів зі всіма підрозділами підприємства і здіи снення єдиного управління процесом безпеки підприємства, організація взаємодії з державними та правоохоронними органами (принцип координації і взаємодії);

–єдинии підхід до виконання свої х функціи учасниками процесу забезпечення безпеки при координуючіи ролі і методичному керівництві з боку підрозділу економічної безпеки підприємства (принцип централізації);

–система управління економічною безпекою підприємства повинна бути органічно інтегрована в загальну систему менеджменту підприємства (принцип інтегрованості);

–всі прии няті управлінські рішення не повинні суперечити загальніи стратегії економічного розвитку підприємства (принцип спрямованості на стратегічні цілі);

–управлінські рішення повинні розроблятися з урахуванням об’єктивних економічних законів, на основі глибокого аналізу ситуації із застосуванням наукових методів пізнання (принцип об’єктивності);

–система управління економічною безпекою повинна забезпечувати швидку реакцію підприємства на появу реальних і потенціи них загроз і своєчасне прии няття відповідних управлінських рішень (принцип оперативності та динамічності);

–кожне управлінське рішення в сфері економічної безпеки має розроблятися в декількох альтернативних варіантах, враховуючи певні критерії (принцип варіативності) [45, с. 9];

–заходи по реагуванню на погрози економічним інтересам підприємства повинні розроблятися у відповідності з визначеними критеріями (принцип адекватності реагування);

–система управління економічною безпекою підприємства, її елементи повинні адаптуватися до зміни факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ підприємства (принцип адаптивності);

–розроблені або прии няті управлінські рішення повинні швидко коригуватися, якщо цього вимагають зміни зовнішнього або внутрішнього середовища підприємства (принцип гнучкості управління);

–здатність системи економічної безпеки підприємства до розвитку та вдосконалення (принцип розвитку і вдосконалення);

–повинна бути розроблена дієва і ефективна система стимулів і відповідальності посадових осіб за стан економічної безпеки підприємства (принцип стимулювання і відповідальності) [45, с.154].

На аграрних підприємствах повинні функціонувати спеціальні органи – суб'єкти економічної безпеки, метою яких є виконання функціональних обов'язків щодо зміцнення економічної безпеки [9].

Слід зазначити, що механізм зміцнення економічної безпеки аграрних підприємств має включати й такі важелі, як:

1) фінансовий менеджмент, головною метою якого є забезпечення високої – фінансової стійкості та ліквідності активів підприємства, досягнення оптимізації фінансових результатів за умови найбільш ефективного використання всіх видів ресурсів;

2) виробничий і операційний менеджмент, який слугує засобом – забезпечення оптимізації витрат матеріально-технічних ресурсів, техніко-технологічної оснащеності підприємства відповідно до вимог світових тенденцій та високого рівня конкурентоспроможності виробничого потенціалу;

3) кадровий менеджмент, що передбачає реалізацію ефективної кадрової – політики з метою збереження та розвитку людського капіталу, компетентності персоналу, розвитку інтелектуального потенціалу на підприємстві, удосконалення організації праці; організаційної структури управління персоналом, корпоративної етики, зменшення конфліктів тощо;

4) екологічний менеджмент, що слугує системою протидії руйнівного впливу виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього

середовища, що ґрунтується на дотриманні існуючих екологічних стандартів і норм, заходах охорони довкілля, використанні екологічно небезпечних технологій виробництва;

5) нормативно-правове регулювання і законодавча база, які забезпечують: правову захищеність й забезпечення ведення підприємницької діяльності, дотримання вимог чинного законодавства, ефективну організацію безпеки і захищеності персоналу підприємства, його капіталу та майна, а також комерційних інтересів власників і менеджерів підприємства;

6) інфокомунікативне забезпечення, яке включає сукупність заходів щодозахисту інформації, комерційної таємниці і досягнення науково-технічного прогресу, інновацій, комунікативне забезпечення роботи всіх структурних підрозділів підприємств галузі, технології і методики аналітичної роботи [21, с. 81].

Кожна з наведених функціональних складових механізму зміцнення економічної безпеки підприємства має свій зміст, що визначається набором власних функціональних критеріїв і способів забезпечення їх дії [93, с. 64].

Система моніторингу стану фінансового забезпечення підприємства трактується як розроблений механізм постійного, регулярного нагляду за контролюючими показниками ефективності організації фінансів підприємства, визначення розміру різного роду відхилень фактичних результатів від передбачуваних, виявлення причин цих відхилень. За допомогою такого механізму можна будувати різноманітні сценарії управлінських рішень. Слід зазначити, що система моніторингу повинна бути оперативною і гнучкою [18, с. 193].

Впровадження системи моніторингу фінансового стану арарного підприємств надасть керівництву досить вагомі можливості:

1)сприятиме виявленню на підприємстві підрозділів, діяльність яких недостатньо ефективна і потребує покращення;

2)надасть можливість більш ретельно контролювати діяльність окремих підрозділів, отримувати своєчасну і достовірну інформацію від керівників даних підрозділів;

3)допоможе сформувати низку напрямків для покращення фінансової діяльності у тих підрозділах підприємства, які недостатньо ефективно функціонують;

4)надасть можливість стимулювати персонал тих підрозділів, в яких показники фінансової діяльності найвищі;

5)сприятиме покращенню системного підходу до управління підприємством, забезпечить регулярне ведення його звітності за всіма видами діяльності.

Дуже важливою є своєчасна, правдива, оперативна інформація, яка забезпечить отримання максимальних прибутків при понесенні мінімальних операційних витрат. Саме інформація, отримана в процесі моніторингу фінансового стану підприємства, забезпечить отримання максимального ефекту. Впровадження системи моніторингу фінансового стану на агрних підприємствах повинна включати наступні етапи:

Перший етап. Встановлення джерел первинної інформації для системи моніторингу, яка базується на даних, отриманих із фінансової і управлінської звітності підприємства. Як джерело первинної інформації для системи моніторингу стану фінансів підприємства може використовуватись діюча на підприємстві система бухгалтерського обліку, що забезпечує збір, аналіз і зберігання інформації про господарську і фінансову діяльність підприємства. Вона використовується як інструмент для побудови системи фінансового моніторингу. Бухгалтерські звіти відображають всі надходження і витрати.

Трудомісткість збору реальної інформації про фінансово-господарську діяльність залежить від наявності системи управління, а також від ступеня автоматизації робочих місць у бухгалтерії, розвитку інформаційних технологій на підприємстві в цілому. Отже, на даному етапі основною метою розробки системи моніторингу фінансового стану підприємства є побудова і постійне удосконалення звітної системи показників, які дійсно характеризують і відображають поточний внутрішній фінансовий стан підприємства.

Другий етап. Визначення показників, якими підприємство справді зможе управляти. На даному етапі, в першу чергу, необхідно визначити стратегічні

цілі підприємства. При цьому оцінка результатів діяльності підприємства повинна здійснюватися з врахуванням загальної стратегії підприємства і поставлених цілей. Планувати необхідно лише ті цілі, досягнення яких підприємство зможе забезпечити ресурсами (фінансовими, кадровими, матеріальними тощо).

Третій етап. Вибір загальної єдиної методології для розрахунку аналітичних показників та утвердження алгоритмів їхніх розрахунків, необхідних для системи моніторингу стану фінансів підприємства. При розробці системи узагальнюючих аналітичних показників має бути забезпечена їх відповідність у кількісному вираженні встановленим стандартам.

Четвертий етап. Затвердження інформаційного складу звітності, необхідної для здійснення моніторингу, і конкретних форм звітності. Дані форми звітності повинні бути стандартизовані і, зокрема, містити:

1. Фактично досягнуте значення показника у співвідношенні з передбачуваними.

2. Розмір відхилення фактично досягнутого значення контролюючого показника від передбачуваного.

3. Потрапляння даного відхилення в розряд нормального, порогового чи критичного значення.

4. Виявлення причин відхилень за допомогою факторного аналізу, алгоритм якого повинен бути чітко визначений на підприємстві.

5. Пояснення фінансового аналітика (бухгалтера) підприємства про можливі причини відхилень по показнику в цілому і по окремих його складових.

6. Призначення осіб, відповідних за кожний показник.

7. Пояснення відповідальних осіб про можливі причини відхилень.

На основі вказаної інформації фінансово-економічна служба виготовляє, складає аналітичну записку про конкретні рекомендації і розроблені заходи щодо виправлення поточної ситуації з указанням умовних строків її усунення.

П'ятий етап. Розробка регламенту роботи системи моніторингу, визначення періодичності і строків моніторингу, а також переліку відповідальних осіб. На цьому етапі розробки системи моніторингу стану

підприємства визначаються контрольні періоди по кожному блоку інформації і кожній групі контрольованих показників. Конкретизація контрольного періоду залежить від «терміновості реагування» для кожного показника, необхідної для ефективного управління фінансової діяльності. З врахуванням цього можуть проводитися тижневі звіти, місячні чи квартальні.

Шостий етап. Утвердження допустимих відхилень значень показників від їхніх нормативних і критичних значень. На даному етапі, перш ніж аналізувати відхилення по аналітичних показниках чи статтях балансу, необхідно визначити, які відхилення справді важливі і мають значення для підприємства.

Сьомий етап. З'ясування причин відхилень показників. Аналізуючи відхилення показників, можна виділити дві основні причини можливих відхилень:

1. Не враховано чи неправильно спрогнозовано стан зовнішнього середовища підприємством – мікросередовище (середовище прямої дії, яку здійснюють постачальники, споживачі, торгівельні та маркетингові посередники, конкуренти, державні органи тощо) і макросередовище (природне, демографічне, економічне, політичне тощо).

2. Допущені помилки при оцінці і плануванні господарської діяльності підприємством чи безпосередньо при її здійсненні. Основні причини відхилень фактичних результатів контрольованих показників від встановлених стандартів виявляються як у цілому по підприємству, так і по окремих «центрах відповідальності». В процесі такого аналізу виокремлюються і розглядаються ті показники моніторингу фінансового стану, за якими спостерігаються критичні відхилення від цільових нормативів, завдань, поточних планів.

Восьмий етап. Коригування дій по управлінню фінансовим забезпеченням підприємства на основі виявлених відхилень, прогноз подальшої діяльності [68, с. 40]. Аналіз фінансових показників необхідно проводити регулярно. Доцільно буде придбати сучасний програмний продукт «1С:Підприємство» та налагодити його для автоматизації проведення аналізу поточного фінансового стану підприємства.

Тому можна сказати, що формування механізму зміцнення економічної безпеки підприємства забезпечує своєчасну й адекватну реакцію на зміни у зовнішньому середовищі та надає підприємству конкурентних переваг для досягнення визначених цілей.

Система економічної безпеки підприємства – це узгоджений набір заходів, метою яких є забезпечення захисту всіх функціональних складових підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз та ризиків, що можуть призвести до економічних втрат (рис. 2.8).

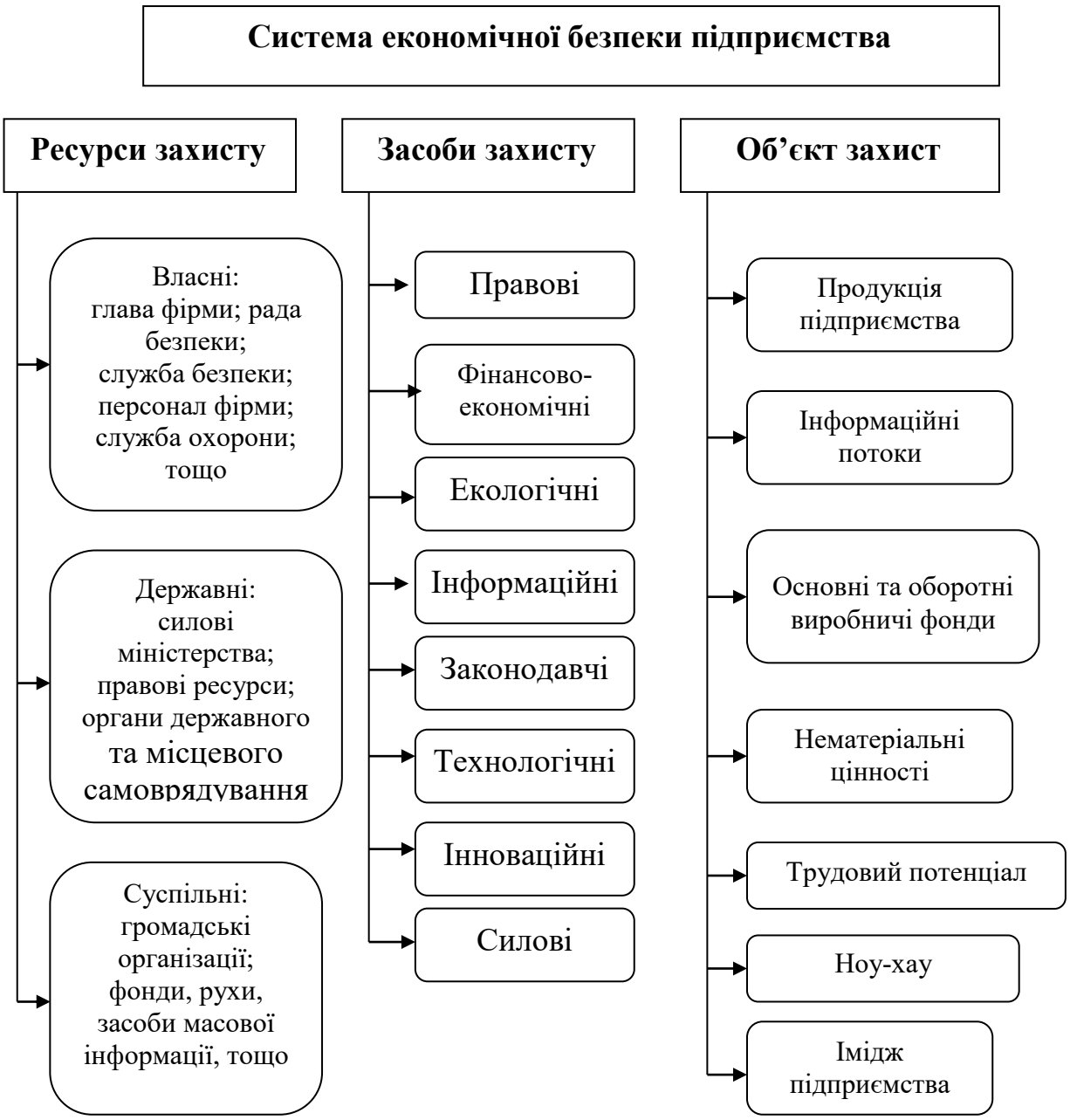

Рис. 2.8. Система економічної безпеки підприємства [81]

Отож, економічна безпека підприємства може розглядатися як внутрішній стан ресурсів підприємства, що забезпечує їх ефективне використання для стабільності діяльності та поступального розвитку, дозволяє усувати загрози, гармонізувати економічні інтереси з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища. При цьому економічна безпека повинна досліджуватися крізь призму внутрішніх властивостей підприємства протистояти загрозам економічного характеру.

2.3. Методологічні засади оцінки економічної безпеки підприємств

Оцінка економічної безпеки є передумовою формування стратегічних та тактичних планів підприємства. У науковій літературі розроблено значну кількість методичних підходів; деякі з них дуже схожі, а деякі принципово відрізняються один від одного. До найбільш поширених традиційних методів оцінки економічної безпеки належить прогнозування банкрутства (зокрема, багатофакторні дискримінантні моделі та методи інтегральної оцінки фінансово-економічного стану підприємства). Однак, такий метод зводиться лише до оцінки фінансових ризиків, що звужує сутність поняття економічної безпеки. Метод комплексного оцінювання загроз представлений інтегральною оцінкою ризику, що передбачає лише наявну небезпеку без врахування циклічності розвитку підприємства [34].

С. Покропивний пропонує визначати рівень економічної безпеки на основі оцінки ефективності захисних заходів, яка розраховується за формулою [71]:

$$I = \sum_{i=1}^{n} k_i d_i \qquad (2.1)$$

де k_i – величина критерію за i -ю складовою; d_i – коефіцієнт вагомості i -ї складової; n – кількість складових економічної безпеки.

Значення критеріїв обчислюється як відношення можливої величини збитку від заподіяної загрози до суми витрат на її попередження. Такий метод є

непрактичним, оскільки враховує загрози, що не характерні для галузі сільського господарства. Однак, на увагу заслуговують експертні оцінки виділення специфіки конкретних підприємств, що полягають в отримані залежності у співвідношеннях значущості функціональних складових. Так, для сільськогосподарських товаровиробників вагоме значення має їх фінансове забезпечення, екологічна складова та техніко-технологічна, що оцінюється найвищим балом.

Суть багатофакторної лінійної моделі Д. Ковальова та І. Плєтнікової полягає у використанні для кількісного виразу економічної безпеки підприємств функції залежності рівня безпеки від інших показників їх діяльності [117]:

$$P_{еб} = F(X_t) = a_1 f(x_1) + a_2 f(x_2) + \ldots + a_i f(x_n) \qquad (2.2)$$

де x_1 , x_2 ,..., x_n – основні показники діяльності підприємства; $f(x_1)$, $f(x_2)$,..., $f(x_n)$ – функції залежності рівня економічної безпеки від показників діяльності підприємства; a_1, a_2, ,..., a_i – питома вага значущості кожного показника для економічної безпеки підприємства $\left(\sum_{i=1}^{n} a_i = 1\right)$; i – кількість показників.

Однак, сфера застосування цього методу є обмеженою, що пояснюється потребою у значних масивах статистичних даних. Г. Козаченко пропонує підхід до визначення рівня економічної безпеки підприємства на основі прибутку, який підприємство отримує у результаті взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища та який є джерелом формування економічної безпеки підприємства. Індикатор оцінювання рівня економічної безпеки підприємства виглядає так:

$$Y_{еб} = \frac{БІ_t}{I_{ебt}} \qquad (2.3)$$

де $БІ_t$ – брутто-інвестиції підприємства в році t, $I_{ебt}$ – інвестиції підприємства в t році, необхідні для забезпечення його економічної безпеки. До складу бруттоінвестицій при розрахунку рівня економічної безпеки підприємства входять не тільки реінвестований прибуток $П_{рр}$, і амортизаційні відрахування $А_м$ поточного року, а й реінвестовані накопичення минулих років

РНПЛ, а також реінвестований прибуток майбутніх періодів у формі банківських кредитів *Кр* , отриманих з метою реалізації заходів, визначених відповідно до змісту внутрішнього блоку механізму забезпечення економічної безпеки підприємства. Структура брутто-інвестицій підприємства має такий вигляд:

$$БІ_t = П_{рр} + РНПЛ + Кр_t\,(1 - КС \div 100) - А_{мт} \qquad (2.4)$$

де *КС* – кредитна ставка банку по довгострокових кредитах; $Кр_t$ – величина кредиту банку, що відповідає року *t*.

У результаті, чим вищий рівень інтересів підприємства, тим більший його прибуток [42]. Проте, описаний підхід не пристосований для оцінки економічної безпеки суб'єктів агробізнесу, оскільки він зумовлений підтримкою нововведень, що є не характерним для агропромислового виробництва. Поширеним методом оцінки рівня економічної безпеки підприємств є багатовекторна ресурсно-функціональна модель С. Ільяшенка. На його думку, забезпечення економічної безпеки передбачає ідентифікацію існуючих загроз за кожною складовою та розробку заходів щодо їх усунення. Виділяються фінансова, інтелектуальна, кадрова, технологічна, правова, екологічна, інформаційна, силова, ринкова, інтерфейсна складові. Цей метод передбачає розробку попереджувальних заходів на основі заздалегідь виділених загроз. Для кожної складової розраховуються конкретні показники, визначається рівень безпеки за індивідуальною шкалою із подальшим їх переведеннями у відносні оцінки за наступною формулою:

$$O_i = \frac{1}{N_i} \times n_i\,, \qquad (2.5)$$

де O_i – відносна оцінка *n*-ї складової економічної безпеки підприємства, N_i – кількість рівнів ^{3}-ї складової економічної безпеки, n_i – номер розрахованого рівня безпеки *i*-ї складової.

Визначена вагомість кожної функціональної складової дасть можливість виявити інтегральний коефіцієнт рівня економічної безпеки підприємства, що пропонується розрахувати як середньозважену всіх складових. Чим ближче цей коефіцієнт до 1, тим вищий її рівень. Оцінка на рівні нижчому за 0,5 свідчить

про послаблення економічної безпеки підприємства. Професор Ільяшенко пропонує виділити підтримувальний, мінімальний, дуже низький, низький, середній, високий, дуже високий рівні економічної безпеки [36].

Перевага методу полягає в отримані результатів, які дозволяють ідентифікувати загрози економічній безпеці підприємства та розробити конкретні заходи щодо їх усуненню. Однак, для практичного застосування на підприємствах є проблематичним розрахунок розроблених показників, оскільки вони не враховують галузевих особливостей.

З вищенаведеного видно, що всі підходи мають як недоліки, так і переваги. Для оцінки економічної безпеки сільськогосподарських підприємств необхідні корективи, що враховуватимуть їх галузеві особливості (рис. 2.9).

Нині у вітчизняних науковців існують різні думки щодо формування переліку показників економічної безпеки підприємств. Так, Л. Мельник вважає доцільним визначати економічну безпеку за внутрішньовиробничими (фінансова, інтелектуальна, кадрова, технологічна, правова, силова) та позавиробничими (ринкова, екологічна, інтерфейсна, інформаційна) складовими.

Щодо внутрішньовиробничої складової, то основними її показниками (коефіцієнтами) є: плинність кадрів, питома вага інженерно-технічних працівників і науковців, показник винахідницької (раціоналізаторської) активності, показник освітнього рівня, співвідношення втрат підприємства внаслідок порушення правових норм, рівень прогресивності технологій та продукції, рівень технологічного потенціалу.

До позавиробничої складової економічної безпеки підприємств Л. Мельник відносить: оцінку надійності економічних контрагентів, оцінка ступеня відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім, коефіцієнт повноти, точності та суперечливості інформації.

Т. Гладченко вважає, що сукупність показників економічної безпеки має бути різною та індивідуальною, оскільки кожному підприємству характерна своя специфікадіяльності. Варто погодитися, що оцінка економічної безпеки підприємств повинна здійснюватися з врахуванням галузевих особливостей.

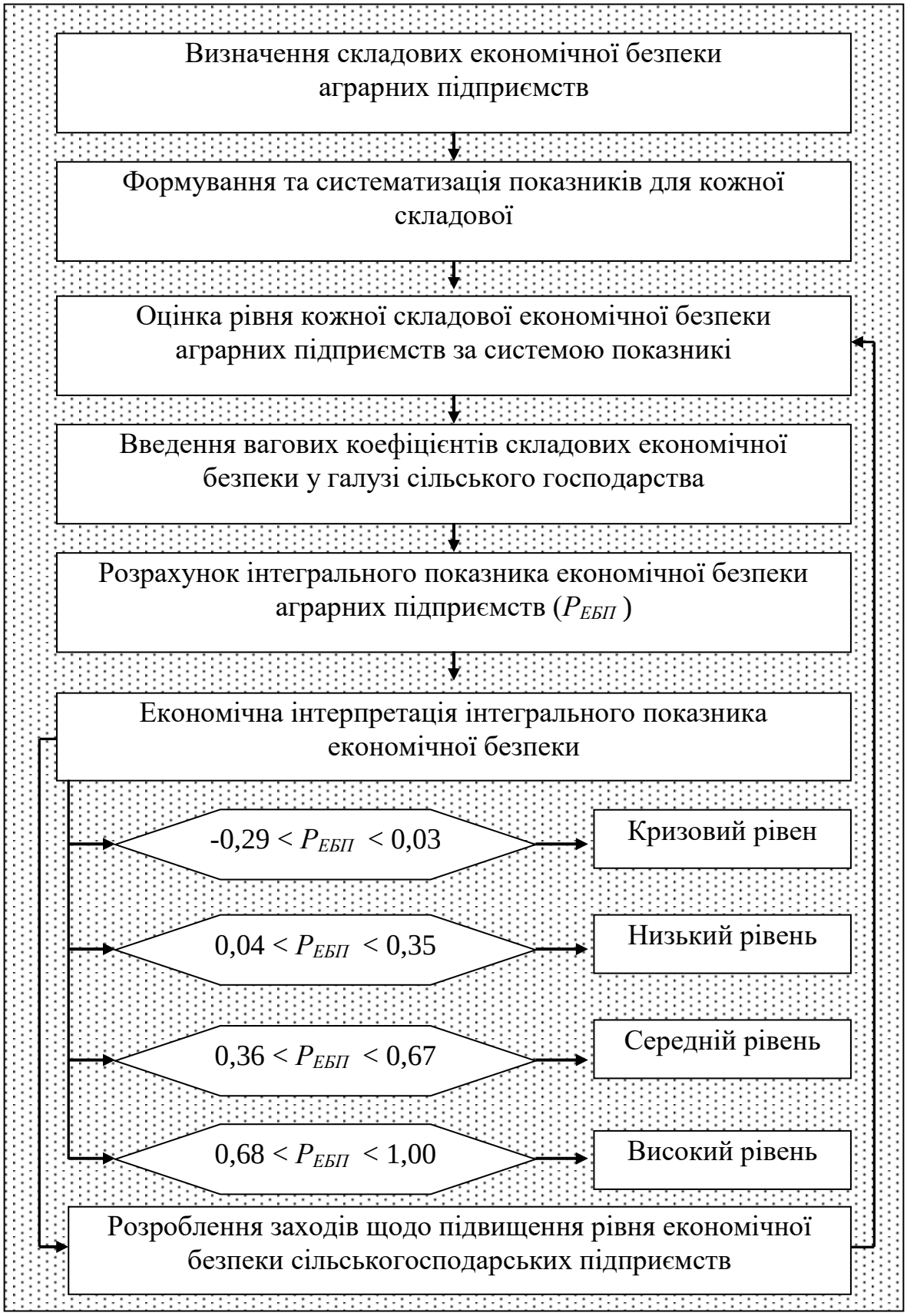

Рис. 2.9. Алгоритм оцінки економічної безпеки аграрних підприємств

Слід зазначити, що вхідна інформація (фінансова звітність сільськогосподарських підприємств) значно відрізняється від аграрних

підприємств, що ускладнює застосування наведених вище показників для розрахунку економічної безпеки сільськогосподарських товаровиробників на практиці.

Формувати показники економічної безпеки аграрних підприємств пропонується на основі комплексної оцінки його стану. Такий підхід обов'язково має охоплювати аналіз фінансового забезпечення, ефективність використання ресурсів підприємства та його здатність до розвитку в межах складових економічної безпеки аграрних підприємств. Складність визначення економічної безпеки суб'єктів підприємництва полягає у необхідності виділення ключових показників, які у повній мірі описують всі форми прояву (тобто складові) економічної безпеки. При цьому надзвичайно важливо, щоб індикатори безпеки не дублювали один одного та не були функціонально взаємозалежні, формуючи тим самим мультиколеніарність. Ситуація ускладнюється ще й тим, що рівень економічної безпеки підприємства у тій чи іншій мірі описуються практично всі фінансово-економічні показники його господарської діяльності.

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що система показників оцінки економічної безпеки аграрних підприємств має задовольняти такі умови:

1) показники безпеки не мають біти тісно пов'язані між собою;

2) кількість показників має бути невеликою, що значно полегшить процес оцінювання. Зазначимо, що забезпечення першої умови автоматично зумовить виконання другої.

Серед методів відсікання взаємозалежних показників застосовано методи статистичного аналізу, зокрема перевірка на мультиколеніарність. Сутність такої перевірки передбачає оцінку тісноти кореляційного зв'язку між значеннями показників шляхом побудови парних коефіцієнтів кореляції. При цьому серед індикаторів економічної безпеки виділено такі показники: фондоозброєність; фондомісткість; фондооснащеність; фондовіддача; матеріаловіддача; коефіцієнт придатності основних засобів; коефіцієнт зростання основних засобів; коефіцієнт зносу основних засобів; коефіцієнт обороту основних фондів; коефіцієнт плинності кадрів; рентабельність

трудових ресурсів; працевіддача; співвідношення темпів зростання продуктивності праці та заробітної плати; співвідношення темпів зростання продуктивності праці та фондоозброєності; співвідношення темпів зростання виручки та фонду оплати праці; продуктивність праці; коефіцієнт інноваційного зростання; норма прибутку; витрати на 1 грн реалізованої продукції; рівень рентабельності виробництва; землевіддача; продуктивність землі; прибутковість земельних ресурсів; темп зростання обсягів реалізації; рівень рентабельності продажу;коефіцієнт валового прибутку.

Перевірку на мультиколеніарність здійснено за такою схемою:

1) складання матриці парних коефіцієнтів кореляції всіх показників, які відображають ті чи інші форми прояву економічної безпеки;

2) визначення фактичних t - критеріїв Стьюдента за кожним із парних коефіцієнтів кореляції;

3) перевірка кожного парного коефіцієнта кореляцію на значущість, шляхом порівняння фактичного та табличного значень t - критеріїв Стьюдента (якщо фактичне значення коефіцієнта Стьюдента більше за табличне, то зв’язок між відповідними факторами є значущим, що свідчить про існування між ними мультиколеніарності).

Особливу увагу слід звернути на наявність мультиколеніарності між показниками у межах однієї складової економічної безпеки. Тому у процесі відбору показників для оцінки безпеки слід, насамперед, ліквідувати мультиколеніарність між факторами, які належать до однієї складової економічної безпеки. Проте, існуванням істотного зв’язку між показниками різних складових можна знехтувати, якщо парний коефіцієнт кореляції не дуже великий (не набагато більший за критичне значення), а обидві величини мають значний вплив на рівень економічної безпеки аграрних підприємств.

Враховуючи, що земля є основним засобам виробництва сільськогосподарської продукції та ключовим ресурсом аграрної галузі, в основу оцінювання екологічної складової покладено земельні ресурси. На сьогоднішній день науковці пропонують визначати продуктивність землі, що відображає ступінь виснаження ґрунтів (оскільки чим вищий коефіцієнт їх

виснаження, тим нижча продуктивність сільськогосподарських угідь) та показник землевіддачі, який показує ефективність використання землі суб'єктами господарювання. Враховуючи той факт, що сільське господарство є кредитомісткою галуззю та не може розвиватися без залучення додаткових фінансових ресурсів нами було обрано методику оцінки фінансової безпеки за показниками, що відображають залежність підприємства від кредитів та показують його забезпеченість власними обіговими коштами, які необхідні для здійснення господарської діяльності. Оціночні показники відображені в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Оцінка фінансової складової економічної безпеки аграрних підприємств

Показник	Метод розрахунку
Надлишок або нестача власних оборотних коштів, необхідних для формування запасу та покриття витрат $(\pm E_c)$	$\pm E_c = E_c - Z,$
Надлишок або нестача власних оборотних коштів, а також довгострокових кредитів та позик $(\pm E_m)$	$\pm E_m = (E_c + K_m) - Z,$
Надлишок або нестача загальної величини оборотних коштів $(+E_n)$	$\pm E_n = (E_c + K_m + K_t) - Z,$

Примітка: Z – сума запасів і витрат; E_c – сума власних обігових коштів підприємства; K_m – довгострокові кредити; K_t – короткострокові кредити. Запропоновано змінити шкалу оцінювання та залежно від значень показників визначити чотири рівні фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств.

Запропоновано шкалу оцінювання фінансової безпеки аграрних підприємств та залежно від значень показників визначається чотири їх рівні.

Високий рівень фінансової безпеки означає, що підприємство має достатній обсяг власних коштів для формування запасів та покриття витрат:

$$\pm E_c \geq 0, \quad \pm E_m \geq 0, \quad \pm E_n \geq 0 \qquad (1.6)$$

Середній рівень фінансової безпеки досягається за умови недостатності власних обігових коштів, а їх нестача покривається довгостроковими кредитами:

$$\pm E_n < 0, \quad \pm E_m \geq 0, \quad \pm E_n \geq 0 \qquad (1.7)$$

Низький рівень фінансової безпеки передбачає залучення короткострокових кредитів:

$$\pm E_n < 0, \quad \pm E_m < 0, \quad \pm E_n \geq 0 \qquad (1.8)$$

Кризовий рівень безпеки означає, що підприємство перебуває на межі банкрутства:

$$\pm E_c < 0, \quad \pm E_m < 0, \quad \pm E_n < 0 \qquad (1.9)$$

Для оцінки рівнів складових економічної безпеки застосовано метод суми [88]. Рівень *j*-ої складової економічної безпеки аграрних підприємств визначається за формулою:

$$P_{ЕБП_j} = \frac{\sum_{i=1}^{n} f(x_i)}{n}, \qquad (1.10)$$

де $P_{ЕБП_j}$ – рівень *j*-ої складової економічної безпеки аграрних підприємств; *n* – кількість показників; $f(x_i)$ – одинична оцінка показника, який обчислюється таким чином:

$$f(x_i) = \left(\frac{x_{ф_i}}{x_{б_i}} \right)^a, \qquad (1.11)$$

де $x_{ф_i}$ – фактичне значення показника оцінки *i*-ї складової економічної безпеки аграрних підприємств; $x_{б_i}$ – базове значення показника; a=1, якщо $x_{бз} \rightarrow \max$; a= -1, якщо $x_{бз} \rightarrow \min$.

Отримані коефіцієнти покладено в основу розрахунку інтегрального показника рівня економічної безпеки аграрних підприємств, який визначено як середньозважену всіх складових:

$$P_{ЕБП} = \sum_{j=1}^{m} P_{ЕБП\,j} \times q_j, \qquad (1.12)$$

де $P_{ЕБП}$ – інтегральний показник рівня економічної безпеки аграрних підприємств; $P_{ЕБПj}$ – рівень *j*-ї складової економічної безпеки сільськогосподарських підприємств; *m* – кількість складових економічної безпеки; q_j – ваговий коефіцієнт *j* -ї складової, який визначається методом експертних оцінок.

Стосовно специфіки суб'єкта господарювання та в залежності від значення коефіцієнта економічної безпеки, стан підприємства та рівень його безпеки можливо охарактеризувати як:

1) високий – коефіцієнти економічної безпеки знаходяться в межах відповідної норми, а міра використання наявного потенціалу близька до технічно обґрунтованих нормативів завантаження устаткування;

2) середній – значення коефіцієнтів економічної безпеки наблизилися до своїх бар'єрних значень і при цьому не були втрачені технічні і технологічні можливості поліпшення умов і результатів виробництва шляхом прийняття до загроз заходів попереджувального характеру;

3) низький – з'являються ознаки спаду виробництва, виснаження технічного ресурсу, скорочення персоналу підприємства; чинники та умови, що дозволяють підтримувати економічну безпеку на поточний період, знаходяться під загрозою щодо її забезпечення в найближчій перспективі;

4) кризовий – підприємство знаходиться в зоні економічної небезпеки, оскільки при незначному знижені прибутку може опинитися на межі банкрутства; неминучим і невідворотним процесом на даному рівні є часткова втрата потенціалу підприємства.

Таким чином, економічно безпечним є аграрне підприємство, яке здатне повністю уникати або мінімізувати випадкові та непередбачувані негативні впливи зовнішніх і внутрішніх чинників. Оскільки економічна безпека формується під впливом багатьох чинників, її варто розподілити на компоненти, до яких належать фінансова, кадрова, ресурсно-технічна, виробнича, екологічна та збутова складові. Враховуючи наведене, безпеку сільськогосподарських виробників слід визначати у межах кожної окремої складової із подальшим обчисленням узагальнюючого інтегрального показника.

Висновки до розділу 2

Сьогодні аграрнии сектор Украї ни характеризується масштабністю кризових явищ, и ому притаманні висока ризиковість та інвестиціи на непривабливість. Передумовою стіи кого розвитку сільськогосподарського підприємства є формування ним власної системи економічної безпеки. Останню слід розглядати як основоформуючии елемент захисту національної економіки та забезпечення високого рівня економічної безпеки держави загалом, оскільки безпека підсистем нижчого рівня ієрархії, тобто окремих суб'єктів господарювання, є необхідною умовою для зміцнення безпеки систем вищого рівня. Встановлено, що під економічною безпекою сільськогосподарських підприємств розуміється такии стан підприємств, якии характеризується стіи кістю до внутрішніх та зовнішніх загроз, здатністю забезпечити реалізацію власних економічних інтересів, ефективно функціонувати та розвиватися в умовах конкуренції та господарського ризику.

Сукупність питань, пов'язаних із забезпеченням економічної безпеки підприємства, потребує від керівників різних рівнів достатньо глибоких теоретичних знань та практичних навичок управлінських рішень.

Забезпечення нормалізованої та ефективної господарської діяльності окремого підприємства є найважливішим аспектом досягнення певного рівня економічної безпеки. Тому забезпечення економічної безпеки передбачає також урегулювання таких аспектів, як: фінансової безпеки; безпеки праці; силової безпеки; безпеки інформації та прийняття рішень; безпеки менеджменту й кадрів; соціальної безпеки й культури управління; техніко–технологічної безпеки; юридичної безпеки; ресурсно-сировинної безпеки; енергетичної безпеки; екологічної безпеки.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДОЛОГІЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМСТВА

3.1. Обґрунтування доцільності витрат на впровадження системи економічної безпеки агропромислового підприємства

Прийняття управлінського рішення на основі використання грошових потоків має істотну перевагу. Метод можна використовувати тоді, коли вимірювання результату не можливе. Це стосується випадків, коли приймається рішення на рівні структурних підрозділів підприємства, які не випускають продукцію. Вони виконують певну функцію. Забезпечення економічної безпеки підприємства є одним із прикладів виконання цієї функції. Прийняття управлінського рішення щодо впровадження системи економічної безпеки на довгостроковий період виробництва здійснюються на підставі наступних формул.

У вітчизняних та зарубіжних методиках економічна ефективність інвестиційних та інноваційних проектів визначається на основі зіставлення нагромадженого чистого грошового потоку від операційної діяльності (річного прибутку грошового потоку) та авансованих інвестицій.

Грошовий потік від операційної діяльності, як джерело фінансування витрат на економічну безпеку підприємства, не є результатом його господарської діяльності. Обґрунтування вибору кращого варіанта можна здійснити на підставі розрахунку співвідношення надходжень і витрат та його порівняння з нормативним значенням. Називати це співвідношення показником економічної ефективності не є правильним. Згідно з теорією ефективності показник економічної ефективності відображає визначення величини економічного результату в розрахунку на одиницю витрат. Виникає питання, чи можна приймати управлінське рішення на основі співвідношення грошових потоків та інвестицій. Прийняти рішення можна, але прийняте рішення буде базуватися на розрахунку показника, що відображає співвідношення витрат до витрат. Такий показник не є показником економічної ефективності, оскільки він

порушує основоположний принцип теорії ефективності щодо відповідності результатів і витрат, а також він передбачає, що витрати являються причиною, а результати – слідством даних витрат. Отже, якщо вибір кращого варіанта здійснюється на підставі співвідношення грошових надходжень і витрат за рахунок цих надходжень, даний показник не відображає економічну ефективність вибраного варіанта. Вибір кращого варіанта і розрахунок його ефективності – це різні поняття. Обґрунтування вибору варіанта та обґрунтування ефективності варіанта – різні категорії, але вони дають можливість обґрунтувати прийняте управлінське рішення.

Прийняття управлінського рішення на основі використання грошових потоків має істотну перевагу. Метод можна використовувати тоді, коли вимірювання результату не можливе. Це стосується випадків, коли приймається рішення на рівні структурних підрозділів промислового підприємства, які не випускають продукцію. Вони виконують певну функцію. Забезпечення економічної безпеки промислового підприємства є одним із прикладів виконання цієї функції.

Прийняття управлінського рішення щодо впровадження системи економічної безпеки на довгостроковий період виробництва здійснюються на підставі наступних формул.

Для прийняття рішення щодо обґрунтування впровадження системи економічної безпеки на промисловому підприємстві пропонуємо співставити нагромаджені економічні і кумулятивні авансовані витрати.

Нагромаджені економічні витрати на впровадження системи економічної безпеки ($B_{\text{е.н.ф}}$) дорівнюють:

$$B_{\text{е.н.ф}} = (B_{\text{ф}} + E_{\text{н}}^{\text{в}} \times B_{\text{ф}}) \times t, \qquad (3.1)$$

де $B_{ф}$- середньорічні бухгалтерські витрати на впровадження системи економічної безпеки, грн/рік;

$П_{у.\text{ф}} = E_{\text{н}}^{\text{в}} \times B_{\text{ф}}$ - умовний середньорічний валовий прибуток, грн/рік;

$E_{\text{н}}^{\text{в}}$ - нормативний коефіцієнт, часток одиниці;

t - розрахунковий період, роки.

Середньорічні бухгалтерські витрати на впровадження системи

економічної безпеки визначаються таким чином:

$$B_{ф} = B_{а.ф} + B_{м.ф} + B_{ін.ф} + B_{зп.ф} + B_{єсв.ф}, \quad (3.2)$$

де $B_{а.ф}$ - середньорічні амортизаційні відрахування, пов'язані з впровадженням системи економічної безпеки, грн/рік;

$B_{м.ф}$ - середньорічні матеріальні витрати, грн/рік;

$B_{ін.ф}$ - середньорічні інші витрати, грн/рік;

$B_{зп.ф}$ - середньорічні витрати на оплату праці, пов'язані з впровадженням системи економічної безпеки, грн/рік;

$B_{єсв.ф}$ - середньорічні нарахування ЄСВ на фонд оплати праці, пов'язані з впровадженням системи економічної безпеки, грн/рік.

Авансовані кумулятивні витрати на економічну безпеку ($C_{к.ф.а}$) розраховуються за формулою:

$$C_{к.ф.а} = C_{о.ф} + (B_{м.ф} + B_{ін.ф} + B_{зп.ф} + B_{єсв.ф}) \times t, \quad (3.3)$$

де $C_{о.ф}$ - амортизована вартість основних засобів, пов'язаних з впровадженням системи економічної безпеки, грн.

Коефіцієнт співвідношення *(К)* нагромаджених економічних витрат та кумулятивних авансованих витрат визначаються за формулою:

$$K = \frac{B_{е.н.ф}}{C_{к.ф.а}}, \quad \ldots \quad \ldots\ldots (3.4)$$

вищезазначений коефіцієнт може приймати різні значення, а саме:

при $B_{е.н.ф} > C_{к.ф.а}$, $K > 1$;

при $B_{е.н.ф} = C_{к.ф.а}$, $K = 1$;

при $B_{е.н.ф} < C_{к.ф.а}$, $K < 1$.

Критерієм вибору управлінського рішення щодо доцільності впровадження на промисловому підприємстві системи економічної безпеки є умова, що нагромаджені задані (заплановані, нормативні) економічні витрати перевищують або дорівнюють кумулятивним авансованим витратам ($K \geq 1 + \Delta з$).

Якщо із нагромаджених економічних та із кумулятивних авансованих витрат відняти нагромаджені матеріальні витрати та витрати на оплату праці,

коефіцієнт співвідношення (K) прийме вигляд:

$$K = \frac{ГП_{н.ф}}{C_{о.ф}} = \frac{(B_{а.ф} + П_{у.ф}) \times t}{C_{о.ф}}; \quad (3.5)$$

$$ГП_{н.ф} = B_{е.н.ф} - (B_{м.ф} + B_{ін.ф} + B_{зп.ф} + B_{єсв.ф}) \times t = (B_{а.ф} + П_{у.ф}) \times t; \quad (3.6)$$

$$C_{о.ф} = C_{к.ф.а} - (B_{мф} + B_{ін.ф} + B_{зп.ф} + B_{єсв.ф}) \times t, \quad (3.7)$$

де $ГП_{н.ф}$- нагромаджений умовний валовий грошовий потік від операційної діяльності, пов’язаний з впровадженням системи економічної безпеки, грн;

$C_{о.ф}$ - амортизована вартість основних засобів, пов’язана з впровадженням системи економічної безпеки, грн;

$П_{у.ф}$- середньорічний умовний валовий прибуток грошового потоку, пов'язаний з впровадженням системи економічної безпеки, грн/рік;

$B_{а.ф}$ - середньорічні амортизаційні відрахування, пов’язані з впровадженням системи економічної безпеки, грн/рік.

Коефіцієнт K' може мати такі значення:

при $ГП_{н.ф} > C_{о.ф}$, $K' > 1$;

при $ГП_{н.ф} = C_{о.ф}$, $K' = 1$;

при $ГП_{н.ф} < C_{о.ф}$, $K' < 1$.

Критерієм прийняття управлінського рішення про доцільність впровадження системи економічної безпеки є умова, що $K \geq 1$. Цей критерій є необхідним, але недостатнім. Перевищення нагромадженого грошового потоку від операційної діяльності над авансованою вартістю основних засобів є позитивним явищем. Разом з тим для прийняття остаточного рішення необхідно, щоб коефіцієнт співвідношення K давав можливість одержати заданий (нормативний, запланований) прибуток грошового потоку. Це означає, що критерієм повинне бути значення $K \geq 1 + \Delta з$. Тут $\Delta з$ – додаткове збільшення критерію, що потребує співвідношення заданого нагромадженого умовного валового грошового потоку від операційної діяльності ($ГП_{н}^{з}{}_{.ф.в}$) у розмірі:

$$K' = \frac{ГП^{з}_{н.ф.в}}{C_{о.ф}} \geq 1 + \Delta з. \quad (3.8)$$

Показник може бути побудований на співвідношенні заданого

нагромадженого умовного чистого грошового потоку від операційної діяльності ($ГП_{н.ф.ч}$) та авансованої амортизованої вартості основних засобів ($С_{о.ф}$):

$$K'' = \frac{ГП^{з}_{н.ф.в}}{С_{о.ф}} \geq 1 + \Delta з. \qquad (3.9)$$

Коефіцієнт K'' нагадує індекс доходності (показник прибутковості) інвестицій, який використовується в зарубіжних методах (без дисконтування):

$$ІД_{ч} = \frac{(В_{а} + П_{ч}) \times t}{І} = \frac{(В_{а} + П_{ч}) \times t}{С_{о} + С_{об}} > 1, \qquad (3.10)$$

де $ІД_{ч}$- індекс доходності, частоток од.;

$В_{а}$ - середньорічні амортизаційні відрахування, грн/рік;

$П_{ч}$- середньорічний чистий прибуток грошового потоку, грн/рік;

t - розрахунковий період, роки;

$С_{о}$ - вартість основних засобів, грн;

$С_{об}$ - оборотні кошти, грн.

Перша відмінність між показниками (K'') та $(ІД_{ч})$ полягає у виборі критерію. Показник K'' передбачає можливість одержання заданого (запланованого, нормативного) нагромадженого умовного чистого грошового потоку від операційної діяльності.

Друга відмінність запропонованого показника (K'') та показника, що використовується на практиці $(ІД_{ч})$, полягає в тому, що в знаменнику формули використовуються різні величини. В запропонованій формулі - вартість основних засобів, на практиці - вартість основних засобів плюс оборотні кошти (табл. 3.1).

Крім показників, представлених у табл. 3.1, можуть бути розраховані інші, які враховують валовий, чистий, дійсний та заданий умовний прибуток грошового потоку та умовний грошовий потік від операційної діяльності, пов'язаний з економічною безпекою (табл. 3.2, 3.3).

Таблиця 3.1

Співвідношення нагромаджених та кумулятивних авансованих витрат, що фактично використовується на практиці

Нагромаджені витрати, грн.	Кумулятивні витрати, грн.	Запропоноване співвідношення	Співвідношення, що використовується на практиці
Нагромаджені умовні економічні витрати, $B_{\text{е.н.ф}}$	Кумулятивні авансовані витрати, $C_{к.а.ф}$	$K = \frac{B_{е.н.ф}}{C_{к.а.ф}} \geq 1 + \Delta з$	Не розраховується
Нагромаджений умовний валовий грошовий потік від операційної діяльності, $ГП_{\text{н.ф.в}}$	Авансована вартість основних засобів, $C_{о.ф}$	Валовий індекс дохідності $K = \frac{ГП_{н.ф.в}}{C_{о.ф}} \geq 1 + \Delta з$	Валовий індекс дохідності $ІД_в = \frac{ГП_{н.в}}{C_о + C_{об}} > 1$ $E_в = \frac{П_в}{C_о + C_{об}} > 1$
Нагромаджений умовний чистий грошовий потік від операційної діяльності, $ГП_{\text{н.ф.ч}}$	$C_{\text{о.ф}}$	Чистий індекс дохідності $K'' = \frac{ГП_{н.ф.ч}}{C_{о.ф}} > 1 + \Delta з$	Чистий індекс дохідності $ІД_ч = \frac{ГП_{н.ч}}{C_о + C_{об}} > 1$ $E_ч = \frac{П_ч}{C_о + C_{об}} > 1$

Таблиця 3.2

Порівняння показників зіставлення нагромаджених та кумулятивних авансованих витрат (без врахування дії фактора часу)

Запропоновані показники	Показники, що використовуються на практиці
1	2
1. Індекс умовної дохідності	
- валовий індекс дохідності: $ІД_в = \frac{\sum_{t=1}^{T} ГП_{ф.вt}}{\sum_{t=1}^{T} C_{о.фt}}$	$ІД_в = \frac{\sum_{t=1}^{T} ГП_{вt}}{\sum_{t=1}^{T} (C_{о.т} + C_{об.т})}$
- чистий індекс дохідності: $ІД_ч = \frac{\sum_{t=1}^{T} ГП_{ф.чt}}{\sum_{t=1}^{T} C_{о.фt}}$	$ІД'_ч = \frac{\sum_{t=1}^{T} ГП_{чt}}{\sum_{t=1}^{T} (C_{о.t} + C_{об.t})}$
- дійсний індекс дохідності: $ІД_д = \frac{\sum_{t=1}^{T} ГП_{ф.дt}}{\sum_{t=1}^{T} C_{о.фt}}$	Не розраховується

- заданий індекс дохідності: $ІД_з = \frac{\sum_{t=1}^{T} ГП_{ф.зt}}{\sum_{t=1}^{T} C_{о.фt}}$	Не розраховується
2. Умовний дохід проекту	
- валовий дохід проекту: $ВД = \sum_{t=1}^{T} ГП_{ф.вt} - C_{о.ф}$	$ВД' = \sum_{t=1}^{T} ГП_{вt} - (C_о + C_{об})$
- чистий дохід проекту: $ЧД = \sum_{t=1}^{T} ГП_{ф.чt} - C_{о.ф}$	$ЧД' = \sum_{t=1}^{T} ГП_{чt} - (C_о + C_{об})$
- дійсний дохід проекту: $ДД = \sum_{t=1}^{T} ГП_{ф.дt} - C_{о.ф}$	Не розраховується
- заданий дохід проекту: $ЗД = \sum_{t=1}^{T} ГП_{ф.зt} - C_{о.ф}$	Не розраховується
3. Норма умовного прибутку грошового потоку на капітал	
- валова рентабельність: $Р_в = \frac{П_{у.ф.в}}{C_{о.ф}} \geq Р_{н.в}$	Не розраховується
- чиста рентабельність: $Р_ч = \frac{П_{у.ф.ч}}{C_{о.ф}} \geq Р_{н.ч}$	$Р_ч = \frac{П_ч}{(C_о + C_{об})}$
- дійсна рентабельність: $Р_д = \frac{П_{у.ф.д}}{C_{о.ф}} \geq Р_{н.д}$	Не розраховується
- задана рентабельність: $Р_з = \frac{П_{у.ф.з}}{C_{о.ф}} \geq Р_{н.з}$	Не розраховується
4. Рентабельність умовного грошового потоку від операційної діяльності	
- рентабельність валового грошового потоку від операційної діяльності: $Р_{гп.в} = \frac{П_{ф.вt}}{\sum_{t=1}^{T} C_{о.фt}} \geq Р_{н.гп.в}$	Не розраховується
- рентабельність чистого грошового потоку від операційної діяльності: $Р_{гп.ч} = \frac{П_{ф.вt}}{\sum_{t=1}^{T} C_{о.фt}} \geq Р_{н.гп.ч}$	$Р'_{гп.ч} = \frac{ГП_{чt}}{\sum_{t=1}^{T}(C_о + C_{об})}$
- рентабельність дійсного грошового потоку від операційної діяльності: $Р_{гп.д} = \frac{ГП_{ф.дt}}{\sum_{t=1}^{T} C_{о.фt}} \geq Р_{н.гп.д}$	Не розраховується
- рентабельність заданого грошового потоку від операційної діяльності: $Р_{гп.з} = \frac{ГП_{ф.зt}}{\sum_{t=1}^{T} C_{о.фt}} \geq Р_{н.гп.з}$	Не розраховується

Таблиця 3.3

Порівняння показників зіставлення нагромаджених та кумулятивних авансованих витрат (з урахуванням дії фактора часу)

Запропоновані показники	Показники, що використовуються на практиці
1	2
1. Індекс умовної дохідності	
- валовий індекс дохідності: $ИД_в = \frac{\sum_{t=1}^{T} ГП_{ф.вт} \times I_t}{\sum_{t=1}^{T} C_{о.фt} \times (1+e)^t} > 1 + \Delta з$	Не розраховується
- чистий індекс дохідності: $ИД_ч = \frac{\sum_{t=1}^{T} ГП_{ф.чт} \times I_t}{\sum_{t=1}^{T} C_{о.фt} \times (1+e)^t} > 1 + \Delta з$	- чистий дисконтований індекс дохідності $ИД'_в = \frac{\sum_{t=1}^{T} \frac{ГП_{чt}}{(1+e)^t}}{\sum_{t=1}^{T} \frac{C_о + C_{об}}{(1+e)^t}} > 1$
- дійсний індекс дохідності: $ИД_д = \frac{\sum_{t=1}^{T} ГП_{ф.дt} \times I_t}{\sum_{t=1}^{T} C_{о.фt} \times (1+e)^t} > 1 + \Delta з$	Не розраховується
- заданий індекс дохідності: $ИД_з = \frac{\sum_{t=1}^{T} ГП_{ф.зt} \times I_t}{\sum_{t=1}^{T} C_{о.фt} \times (1+e)^t} > 1 + \Delta з$	Не розраховується
2. Умовний дохід від впровадження системи економічної безпеки	
- валовий дохід проекту: $ВД = \sum_{t=1}^{T} ГП_{ф.вт} \times I_t - C_{о.ф} \times (1+\Delta з) \times (1+e)^t > 0$	Не розраховується
- чистий дохід проекту: $ЧД = \sum_{t=1}^{T} ГП_{ф.чт} \times I_t - C_{о.ф} \times (1+\Delta з) \times (1+e)^t > 0$	Чистий дисконтований дохід проекту $ЧДД = \sum_{t=1}^{T} \frac{ГП_{чt}}{(1+e)^t} - (C_о + C_{об}) > 0$
- дійсний дохід проекту: $ДД = \sum_{t=1}^{T} ГП_{ф.дt} \times I_t - C_{о.ф} \times (1+\Delta з) \times (1+e)^t > 0$	Не розраховується
- заданий дохід проекту: $ЗД = \sum_{t=1}^{T} ГП_{ф.зt} \times I_t - C_{о.ф} \times (1+\Delta з) \times (1+e)^t > 0$	Не розраховується
3. Внутрішня норма	
- рівняння чистої окупності авансованих витрат: $\sum_{t=1}^{t_п^ч} ГП_{ф.чt} \times I_t = \sum_{t=1}^{t_п^ч} C_{о.фt} \times (1+e)^t$	-внутрішня норма дисконту $\sum_{t=1}^{T_о} \frac{ГП_{чt}}{(1+e_{вн})^t} = \sum_{t=1}^{T_о} \frac{(C_о + C_{об})}{(1+e_{вн})^t}$

Серед показників, представлених у табл. 3.2, не фігурує термін окупності. В табл. 3.3 наведено порівняння показників зіставлення нагромаджених та кумулятивних авансованих витрат з урахуванням дії фактора часу, запропоноване автором, і тих, що використовуються на практиці. Для порівняння взяті показники індексу дохідності, доходу проекту, внутрішньої норми. Запропоновані показники враховують, що: а) умовний грошовий потік від операційної діяльності, пов'язаний з впровадження системи економічної безпеки, може бути валовим, чистим, дійсним, заданим; б) дія фактора часу, спрямована на задоволення комерційних інтересів власника. З цією метою грошові потоки від операційної діяльності збільшуються на індекс річної інфляції (I_t); вартість основних засобів, що амортизуються, збільшується на коефіцієнт компаундування $(1+e)^t$. В даному разі ставка нарощування ($_e$) приймається однаковою за роками. Насправді вона може змінюватися щороку; в) коефіцієнт компаундування та індекс інфляції різні величини. Як правило, перша перевищує другу.

На практиці використовуються однакові коефіцієнти дисконтування грошових потоків від операційної діяльності та інвестицій. Це призводить до нівелювання дії фактора часу, оскільки для розрахунку індексу дохідності коефіцієнти дисконтування скорочуються при діленні, а в показнику чистого доходу проекту скорочуються при визначенні різниці.

Показнику чистого дисконтованого доходу проекту (*ЧДД*), що використовується на практиці, приділяється значна увага при обґрунтуванні доцільності проекту. Якщо *ЧДД* >0, це означає, що задіяний капітал має дохідність більшу, ніж ставка відсотка. Ми вважаємо, що критерій *ЧДД* >0 є необхідним, але недостатнім. Він не спонукає одержанню заданого прибутку грошового потоку, заданого грошового потоку. Пропонуємо умовний чистий дохід, пов'язаний з економічною безпекою, визначати за формулою, яка випливає із показника чистого індексу дохідності

$$ЧД = \sum_{t=1}^{T} (ГГ_{ф.чт} \times I_t) - C_{о.ф} \times (1+\Delta з) \times (1+e)^t > 0 \qquad (3.11)$$

де *ЧД* - чистий дохід проекту економічної безпеки, грн;

$ГП_{ф.чt}$ - умовний чистий грошовий потік від операційної діяльності, пов'язаний з впровадженням системи економічної безпеки у t -му році, грн;

I_t - річний індекс інфляції;

$C_{оф}$ - амортизована вартість основних засобів, пов'язаних з впровадженням системи економічної безпеки, грн;

$\Delta з$- додаткове збільшення критерію чистого індексу дохідності;

T - тривалість проекту, роки;

t - розрахунковий період, роки;

e - ставка нарощування, частки од.

Тепер, щоб одержати чистий дохід більший за нуль, треба мати умовний чистий грошовий потік від операційної діяльності такий, що перевищує інвестиції в основні засоби, збільшені на коефіцієнт $(1 + \Delta з)$.

У короткостроковому періоді (протягом року) показники (крім строку окупності) не розраховуються. Враховуючи це, можна запропонувати методи визначення індикаторів доцільності впровадження системи економічної безпеки на підприємстві, що засновані на взаємодії нагромаджених протягом року умовних грошових потоків та авансованих витрат. До методів, що можуть бути використані у короткостроковому періоді, віднесемо:

1) метод, заснований на визначенні рентабельності амортизації;
2) метод, заснований на визначенні річного економічного ефекту;
3) метод вибору на основі індексу дохідності грошового потоку;
4) метод, заснований на різниці між сумою грошового потоку та амортизації;
5) метод оцінювання періоду повернення інвестицій (буде розглянуто у наступному розділі роботи).

Метод оцінювання рентабельності амортизації визначається відношенням умовного річного прибутку грошового потоку до річної амортизації. Враховуючи те, що умовний прибуток грошового потоку може бути валовим, чистим, дійсним та заданим, пропонується розрахувати показники рентабельності за формулами:

Валова рентабельність амортизації матиме вигляд:

$$P_{в.а} = \frac{П_{у.ф.в}}{В_{а.ф}} \geq P_{н.в.а}, \quad (3.12)$$

де $P_{в.а}$ - валова рентабельність амортизації, частоk од.;

$П_{уфв}$ - умовний валовий прибуток грошового потоку, пов'язаний з впровадженням системи економічної безпеки, грн/рік;

$В_{аф}$- амортизаційні відрахування, пов'язані з впровадженням системи економічної безпеки, грн/рік.

Критерієм вибору варіанта є перевищення (рівність) валової рентабельності ($P_{ва}$) над нормативним значенням ($P_{н.в.а}$), тобто $P_{в.а} \geq P_{н.в.а}$.

Чиста рентабельність амортизації може бути розрахована таким чином:

$$P_{ч.а} = \frac{П_{у.ф.ч}}{В_{а.ф}} \geq P_{н.ч.а}, \quad (3.13)$$

де $P_{ч.а}$ - чиста рентабельність амортизації, частоk од.;

$П_{уфч}$- умовний чистий прибуток грошового потоку, пов'язаний з впровадженням системи економічної безпеки , грн/рік;

$P_{н.ч.а}$ - нормативна чиста рентабельність амортизації, частоk од.

Критерієм вибору має стати умова, що $P_{ча} \geq P_{н.ча}$.

Дійсна рентабельність амортизації визначається таким чином:

$$P_{д.а} = \frac{П_{у.ф.д}}{В_{а.ф}} \geq P_{н.д.а}, \quad (3.14)$$

де $P_{д.а}$ - дійсна рентабельність амортизації, частоk од.;

$П_{уфд}$ - умовний дійсний прибуток грошового потоку, пов'язаний з впровадженням системи економічної безпеки , грн/рік;

$P_{н.д.а}$ - нормативна дійсна рентабельність амортизації, частоk од.

Критерієм вибору варіанта є перевищення (рівність) дійсної рентабельності над нормативним значенням $(P_{д.а} \geq P_{н.д.а})$.

Задана рентабельність амортизації має вигляд:

$$P_{з.а} = \frac{П_{у.ф.з}}{В_{а.ф}} \geq P_{н.з.а}, \quad (3.15)$$

де $P_{з.а}$ - задана рентабельність амортизації, частоk од.;

$П_{уфз}$ - заданий (запланований) умовний прибуток грошового потоку,

пов'язаний з впровадженням системи економічної безпеки , грн/рік;

$P_{н.з.а}$ - нормативна задана рентабельність амортизації, часток од.

Критерієм вибору варіанта економічної безпеки є умова, що $P_{з.а} \geq P_{н.з.а}$.

Нормативні значення рентабельності амортизації, пов’язаної з впровадження системи економічної безпеки, можна визначити на основі перевищення нормативної рентабельності амортизації на рівні промислового підприємства. Вона розраховується відношенням нормативного валового (чистого, дійсного, заданого) прибутку грошового потоку до річної амортизації.

За наявності двох і більше варіантів вибір кращого можна здійснити на основі максимального значення показника рентабельності амортизації. Кращим з двох варіантів є той, у якого індекс умовного прибутку грошового потоку, пов’язаного з впровадженням системи економічної безпеки, буде перевищувати індекс амортизації витрат.

Метод визначення річного економічного ефекту є модифікацією методу оцінювання рентабельності амортизації. Річний економічний ефект є величиною, яка визначається перевищенням умовного річного прибутку грошового потоку над нормативним умовним прибутком грошового потоку. Він визначається добутком нормативного рівня рентабельності та річних амортизаційних відрахувань, пов’язаних з впровадженням системи економічної безпеки. Річний економічний ефект пропонується визначати за формулами:

$$W_в = П_{у.ф.в} – P_{н.в.а} \times B_{а.ф} > 0; \quad (3.16)$$

$$W_ч = П_{у.ф.ч} – P_{н.ч.а} \times B_{а.ф} > 0 \quad (3.17)$$

$$W_д = П_{у.ф.д} – P_{н.д.а} \times B_{а.ф} > 0 \quad (3.18)$$

$$W_з = П_{у.ф.з} – P_{н.з.а} \times B_{а.ф} > 0 \quad (3.19)$$

де $W_в$ ($W_ч$, $W_д$, $W_з$) - валовий (чистий, дійсний, заданий) річний економічний ефект, пов'язаний з впровадженням системи економічної безпеки, грн/рік.

Критерієм вибору варіанта є умова, що економічний ефект існує, тобто перевищує нуль ($W_в > 0$; $W_ч > 0$; $W_д > 0$; $W_з > 0$).

Метод вибору на основі індексу дохідності грошового потоку тільки від операційної діяльності, який розраховує рівень дохідності відношення

умовного грошового потоку від операційної діяльності, пов’язаного з впровадженням системи економічної безпеки, до амортизаційних відрахувань за формулами:

$$ИД_{в} = \frac{ГП_{у.в}}{В_{а.ф}} \geq 1 + \Delta'_{з} \quad (3.20)$$

$$ИДч = \frac{ГП_{у.ч}}{В_{а.ф}} \geq 1 + \Delta'_{з} \quad (3.21)$$

$$ИД_{д} = \frac{ГП_{у.д}}{В_{а.ф}} \geq 1 + \Delta'_{з} \quad (3.22)$$

$$ИД_{з} = \frac{ГП_{у.з}}{В_{а.ф}} \geq 1 + \Delta'_{з} \quad (3.23)$$

де $ИД_{в}$ ($ИД_{ч}$, $ИД_{д}$, $ИД_{з}$) – валовий (чистий, дійсний, заданий) індекс дохідності грошового потоку від операційної діяльності, частка од.;

$ГП_{у.в}$ ($ГП_{у.ч.}$, $ГП_{у.д}$, $ГП_{у.з}$) – валовий (чистий, дійсний, заданий) умовний грошовий потік від операційної діяльності, пов'язаний з впровадженням системи економічної безпеки, грн/рік;

$В_{а.ф}$ - амортизаційні відрахування пов’язані з впровадженням системи економічної безпеки, грн/рік.

Критерієм вибору варіанта економічної безпеки є умова, що індекс дохідності грошового потоку від операційної діяльності повинен перевищувати амортизаційні відрахування та забезпечити одержання умовного прибутку грошового потоку на рівні не нижче від заданого (запланованого). Тобто критерієм вибору є:

$$ИД_{в} \geq 1 + \Delta'_{з}; \quad (3.24$$

$$ИД_{ч} \geq 1 + \Delta'_{з}; \quad (3.25$$

$$ИД_{д} \geq 1 + \Delta'_{з}; \quad (3.26$$

$$ИД_{з} \geq 1 + \Delta'_{з}, \quad (3.27$$

де $\Delta'_{з}$ - додаткове збільшення критерію вибору, що дає можливість одержати умовний прибуток грошового потоку на рівні не нижче від заданого.

Метод, заснований на розрахунку умовного доходу, як різниці між грошовим потоком від операційної діяльності та амортизацією. Умовний дохід пропонуємо визначати за формулами:

$$Д_в = ГП_{у.в} - В_{а.ф} \times (1+\Delta'_з) > 0; \quad (3.28)$$

$$Д_ч = ГП_{уч} - В_{аф} \times (1+\Delta'_з) > 0; \quad (3.29)$$

$$Д_д = ГП_{уд} - В_{аф} \times (1+\Delta'_з) > 0; \quad (3.30)$$

$$Д_з = ГП_{у.з} - В_{аф} \times (1+\Delta'_з) > 0, \quad (3.31)$$

де $Д_в$ ($Д_ч$, $Д_д$, $Д_з$) – умовний валовий (чистий, дійсний, заданий) дохід, грн/рік.

Щоб одержати дохід, треба виконати умови: $Д_в > 0$; $Д_ч > 0$; $Д_д > 0$; $Д_з > 0$. Необхідно дотримуватись виконання наступної умови, що розмір грошового потоку саме від операційної діяльності повинен перевищувати заданий рівень.

У табл. 3.4 наведено особливості використання запропонованих методів обґрунтування доцільності впровадження системи економічної безпеки на підприємстві та підвищення її рівня.

Таблиця 3.4

Особливості використання методів обґрунтування доцільності впровадження системи економічної безпеки на підприємстві

№	Назва методу, заснованого на врахуванні такого аспекту	Особливості використання
1	Вплив на результати господарської діяльності промислового підприємства:	
	1.1) вплив на збільшення річного виторгу від реалізації продукції	У короткостроковому періоді
	1.2) вплив на збільшення нагромадженого виторгу від реалізації продукції	У довгостроковому періоді
	1.3) вплив на збільшення річного обсягу продукції валового грошового потоку	У короткостроковому періоді
	1.4) вплив на збільшення нагромадженої продукції валового грошового потоку	У довгостроковому періоді
2	Підвищення рівня економічної безпеки підприємства	У короткостроковому та довгостроковому періодах
3	Підвищення надійності економічної безпеки	У короткостроковому періоді
4	Співвідношення грошового потоку та авансованих інвестицій	У короткостроковому та довгостроковому періодах

Отже, методи, запропоновані у довгостроковому періоді, передбачають використання як джерела фінансування нагромаджених умовних економічних витрат, нагромадженого умовного валового та чистого грошових потоків від операційної діяльності, як витрат – кумулятивних авансованих витрат та авансованої вартості основних засобів.

3.2. Основні види контролю в системі економічної безпеки підприємства

Надійний захист економічної безпеки підприємства можливий лише за комплексного та системного підходу до її організації. Ця система забезпечує можливість оцінити перспективи зростання підприємства, розробити тактику і стратегію його розвитку [61]. Економічна безпека полягає в забезпеченні поступального економічного розвитку суспільства з метою виробництва необхідних благ і функціонування підприємств, особливо за умов нестабільної економіки, значною мірою визначається надійністю системи економічної безпеки підприємства. Тому особливої актуальності набувають проблеми створення дієвих механізмів щодо підвищення економічної безпеки підприємства [85].

Особливість контролю полягає в тому, що він здійснюється в процесі фінансово-господарської діяльності та функціонує в момент здійснення і оформлення господарських операцій. Це дозволяє вчасно виявити недоліки і визначити заходи для їх усунення. Контроль у системі економічної безпеки здійснюється на рівні підприємства і його об’єктом є його господарська діяльність. Тому такий контроль повинні здійснювати керівники, фахівці структурних підрозділів і працівники обліку.

Важливою складовою загальної проблеми розвитку контролю є вибір його основних видів і напрямів, які визначають організаційну та технічну сторону контролю на підприємстві. Отже, це стосується вибору видів і напрямів контролю в системі економічної безпеки підприємства.

Система економічної безпеки кожного підприємства є індивідуальною, її повнота і дієвість залежать від чинної в державі законодавчої бази, від обсягу матеріально-технічних і фінансових ресурсів, виділених керівниками підприємств, від розуміння кожним із працівників важливості гарантування безпеки бізнесу, а також від досвіду роботи керівників служб безпеки підприємств.

Розглянемо більш конкретно основні види контролю в системі економічної безпеки підприємства. Контроль системи управління передбачає

посилення уваги до системи управління підприємством, отже, сама така система є об’єктом контролю. При контролі системи управління (контроль виконання законів, намічених програм, планів) найбільше значення будуть мати методи адміністративного контролю.

Адміністративний контроль виконує важливу роль на підприємстві та переслідує такі цілі:

1) забезпечити відповідність діяльності підприємства прийнятим програмам, правилам, законодавству;

2) забезпечити наявність необхідних товарних запасів;

3) скоротити втрати підприємства від актуалізації ризиків.

Стабільно працююча система контролю дозволяє забезпечити дотримання працівниками основних принципів і правил роботи всього підприємства. Адміністративний контроль являє собою набір процедур, методів і конкретних інструкцій, які сприяють управлінню та забезпечують його відповідність політиці підприємства. Ці процедури містять такі складові: видання наказів, складання звітів, перевірка виконання наказів, програм, постанов, рішень ради директорів (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Елементи контролю в системі економічної безпеки підприємства

Заходи контролю формують атмосферу в системі контролю, яка задає тон у роботі підприємства, впливаючи на свідомість працівників і на їхнє ставлення до роботи та контролю.

Тому заходи контролю в системі економічної безпеки підприємства – складові частини системи контролю, встановлені керівництвом підприємства на окремих напрямах і ділянках господарської діяльності з метою забезпечення ефективного та надійного управління нею.

Заходи контролю включають політику та процедури контролю. Зокрема, процедури, призначені для запобігання або виявлення та виправлення помилок. Мета – забезпечити, наскільки це можливо, організоване та ефективне ведення справи, включаючи строге дотримання внутрішньої політики, захист активів, запобігання та виявлення шахрайства й помилок, точність і завершеність бухгалтерських записів, а також своєчасну підготовку достовірної фінансової звітності.

Заходи контролю – це умови праці та правила, дії та процедури, надані керівництвом для свого персоналу, які відображають як загальне ставлення вищого керівництва та власників підприємства до контролю, так і важливість контролю для цього підприємства. Якщо керівники вищих ланок управління вважають, що контроль важливий, то й інші співробітники будуть ретельно виконувати запропоновані правила та процедури. Але якщо працівники розуміють, що керівництво не дбає про контроль, то ефекту від такого контролю не буде.

Оцінка негативних впливів (оцінка ризику). Кожна система зустрічається з різноманітними негативними впливами зовнішнього та внутрішнього характеру, які повинні бути оцінені. Оскільки економічні та політичні умови, а також державні регулюючі впливи ззовні, правила та приписи постійно змінюються, перед системою постає завдання – визначити та усунути негативні впливи, пов’язані з цими змінами. Контроль дозволяє виявляти негативні впливи, реагувати на зміни умов і сприяти усуненню цих впливів.

Заходи інформування та зв’язку. Достовірна та корисна інформація про використані ресурси та результати попередньої діяльності дозволяє приймати правильні рішення. Контроль дозволяє перевірити ступінь достовірності та надійності інформації.

Процедури контролю являє собою певні дії, які допомагають

забезпечувати виконання управлінських рішень. Контроль допомагає простежити за тим, що вчасно ухвалюються всі необхідні заходи для усунення ризиків, які можуть перешкодити виконанню завдань.

Контроль здійснюється як під час поточної діяльності, так і під час спеціально організованого моніторингу. Здійснення контролю під час поточної діяльності містить у собі цілий ряд різних видів діяльності: видача дозволів (санкціонування), відображення в обліку фактів господарського «життя» (реєстрація), надання повноважень (уповноважування), виконання контрольних заходів (проведення перевірок), поділ обов'язків, документація, примирення (вирішення спорів), підготовка оглядів виконання поставлених завдань (розгляд показників роботи), забезпечення збереження активів, обмеження доступу. Моніторинг досягається за допомогою постійно здійснюваної роботи із проведення самостійних перевірок і оцінок або за допомогою комбінації цих видів діяльності.

Проведення спостереження займає особливе місце у звичайному порядку діяльності та включає регулярну діяльність за наглядом, здійснювану працівниками. Безперервне спостереження здійснюється під час оперативної роботи. Обсяг робіт і періодичність незалежних оцінок пов'язані, зазвичай, з оцінкою ризиків і ефективності процедур, проведених у процесі спостереження. Про недоліки в роботі системи виконавці мають доповідати у вищі інстанції, інформацію про серйозні проблеми слід передавати вищому керівництву або раді директорів.

Контроль управління передбачає прийняття управлінських рішень.

Контроль за процесом функціонування та результатами діяльності (контроль за ефективністю). Цей вид контролю забезпечує постійне спостереження за процесом проведення та результатами фінансово-господарської діяльності. Він дозволяє ефективно використовувати наявні ресурси. Контрольні моменти діяльності необхідні для того, щоб уникнути пошуку, дублювання, непродуктивних витрат і забезпечити належне виконання всіма працівниками поставлених завдань.

У процесі здійснення контролю функціонування відбувається захист

активів підприємства від втрат. При цьому вирішуються два основні завдання: забезпечення економічної безпеки активів і здійснення контролю операцій з активами.Забезпечення економічної безпеки активів спрямоване на збереження активів від шахрайства та вживання відповідних заходів обережності для захисту як від стихійних лих, так і від технічних порушень у роботі обладнання.

Втрата активів можлива в процесі здійснення операцій. Наприклад, можна зазнати збитків, якщо постійно відвантажувати продукцію неплатоспроможному покупцеві або оплатити рахунок за сировину, не переконавшись у сумлінності продавця. Якщо документи не будуть захищені відповідною системою контролю, то вони можуть бути розкрадені, використані в неналежних цілях або ж випадково знищені. Це стосується нематеріальних активів або дебіторської заборгованості, низки важливих документів (конфіденційні договори, урядові контракти) і регістрів обліку (Головна книга та журнали). Захист деяких активів і регістрів набув великого значення через появу комп'ютерних систем. Більші обсяги інформації, що зберігаються на комп'ютерних носіях, можуть бути знищені, якщо не вжити заходів щодо забезпечення їх збереження. Організаційно контроль результатів здійснюється за допомогою діяльності підрозділів на різних рівнях управління. У вищій ланці управління його здійснює апарат заступника директора з економіки та фінансів. Контроль над діяльністю виробничих відділень і дочірніх підприємств здійснює бухгалтерія, фінансова служба, служба планування, які збирають і обробляють інформацію, що характеризує фінансові результати діяльності за певний період, відхилення від планових показників і їх причини. Оскільки система звітності відділень і дочірніх підприємств звичайно будується за такою ж формою, що й система планування, це полегшує контроль за виконанням плано-вих показників.

Контроль у системі економічної безпеки підприємства стосується всіх сторін економічної діяльності господарюючого суб'єкта (науково-технічну, виробничу, матеріально-технічне постачання, збут) і відображається в концентрованому вигляді впливів численних внутрішніх і зовнішніх факторів. У рамках єдиної системи контролю здійснюється постійна перевірка процесу

функціонування та результатів виробничо-господарської діяльності.

Об’єктами контролю в системі економічної безпеки підприємства є (рис. 3.2).

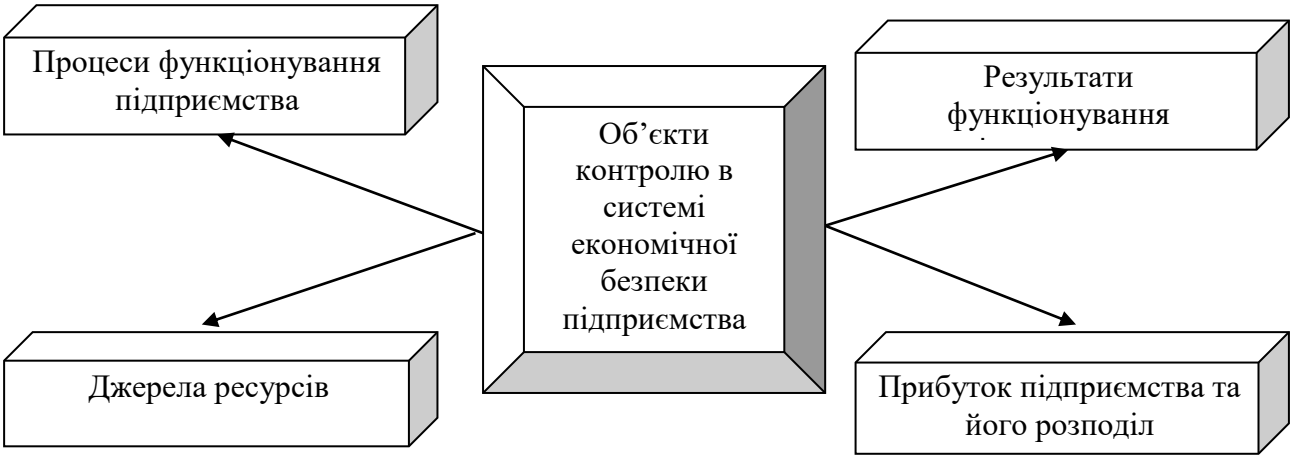

Рис. 3.2. Об’єкти контролю в системі економічної безпеки підприємства

Окреслимо зміст об’єктів контролю в системі економічної безпеки підприємства.

1. Джерела ресурсів. До потоку фінансових ресурсів належать грошові кошти (готівка), до яких входять:

1) грошові кошти (готівка), отримані внаслідок фінансово-господарської діяльності;

2) грошові кошти (готівка), отримані на фінансових ринках за допомогою продажу акцій, облігацій, одержання кредитів;

3) грошові кошти (готівка), повернуті суб’єктам фінансового ринку як плати за капітал у вигляді відсотків і дивідендів;

4) грошові кошти (готівка), інвестовані та реінвестовані в розвиток виробничо-господарської діяльності підприємства;

5) грошові кошти (готівка), спрямовані на сплату податкових платежів.

Грошові кошти (готівка) та інші ліквідні ресурси повинні бути достатні для здійснення всіх поточних платежів.

2. Процеси функціонування підприємства. Управління процесом досягнення результатів передбачає прийняття рішень за фінансово-

господарськими питаннями і вироблення методів їх реалізації, планування та контроль. Щоб ефективно виконувати завдання, потрібно постійно одержувати інформацію, особливо про ті області, у яких необхідно вжити заходів: реалізація, витрати, оподатковування, структура активів і інше. Ця інформація необхідна також для детального аналізу як за видами виробленої продукції, так і за структурними підрозділами. У процесі управління ухвалюються рішення про комбінацію таких цілей, як збільшення прибутку та підвищення курсової вартості акцій. Ці цілі можуть протидіяти одна одній. Це виникає в тому випадку, коли підприємство, що інвестує капітал у розвиток виробництва, зазнає поточних збитків, розраховуючи на одержання високого прибутку в майбутньому, яка забезпечить ріст вартості його акцій. З іншого боку, підприємство може втримуватися від інвестицій у відновлення основного капіталу заради одержання високих поточних прибутків, що згодом відіб'ється на конкурентоспроможності його продукції та призведе до зниження рентабельності виробництва, а потім падіння курсової вартості його акцій і до погіршення положення на фінансо-вому ринку.

Тому в зоні постійної уваги керівника перебувають три класичні фінансові проблеми – ліквідність, прибутковість і структура активів і капіталу.

Ліквідність. Грошові кошти (готівка) є «життєвою» силою бізнесу, а недосконалий контроль за ними може стати чи не єдиним важливим фактором, що призводить до фінансових втрат. Саме тому контроль потоків фінансових ресурсів, виражених у грошових коштах (готівка), має бути центральним (головним) питанням. Вивільнення основного та обігового капіталу може призвести до високої ліквідності підприємства загалом, незважаючи на низький реальний прибуток. Таке положення можна розцінювати як зміцнення фінансового становища підприємства.

Прибутковість. Збільшення доходів здійснюється шляхом контролю за витратами, а також скорочення інвестованого в активи капіталу.

Структура активів і капіталу. Важливим для будь-якого підприємства є оптимальна комбінація довгострокових активів (основних засобів) з довгостроковим капіталом, необхідним для їхнього фінансування. Існує просте

правило, яке встановлює, що короткострокові активи (дебіторська заборгованість, запаси) слід фінансувати короткостроковим капіталом, а довгострокові – довгостроковим капіталом (власним капіталом, довгостроковими кредитами). Тому необхідно контролювати такі напрями, як оптимізація структури активів, визначення потреб у їх заміщенні або ліквідації, розробка інвестиційної політики, методів і засобів її реалізації, визначення потреб у фінансових засобах, планування інвестицій, управління портфелем цінних паперів.

3. Результати функціонування підприємства. Цілі контролю у цьому випадку такі: мати точну інформацію про фінансово-економічний стан і фінансові результати для прийняття оперативних і стратегічних рішень, мати достатньо грошових коштів для своєчасної оплати постачальникам, підрядникам і ін. Контроль результатів функціонування здійснюється за такими напрямами: контроль обсягів реалізації продукції, товарів, робіт, послуг і позареалізаційних доходів; оцінка фінансового стану підприємства та отриманих результатів за поточний період; контроль за положенням підприємства в галузі.

4. Прибуток підприємства та його розподіл. Основне завдання такого контролю – перевірка прийняття рішень, що забезпечують найбільш ефективний рух фінансових ресурсів між підприємством і джерелами його фінансування, як зовнішніми, так і внутрішніми. Контроль здійснюється за такими напрямами: правильність нарахування та сплати податків, розподіл прибутку та створення фондів, здійснення дивідендної політики, використання фондів, контроль за здійснюваними інвестиційними проектами та залученими джерелами їх фінансування.

Об’єктивність контролю економічної безпеки забезпечується ступенем його незалежності. Мета здійснення контролю економічної безпеки полягає в наданні допомоги співробітникам підприємства ефективно виконувати свої функції в частині захисту інформації в інформаційному середовищі від вірогідного прояву зовнішніх і внутрішніх загроз. Після проведення перевірки керівництву підприємства надаються відповідні дані аналізута оцінки,

рекомендації та іншу необхідну інформацію, яка є результатом перевірок стану безпеки.

При здійсненні контролю економічної безпеки підприємства, як правило, виконуються наступні функції (рис.3.3).

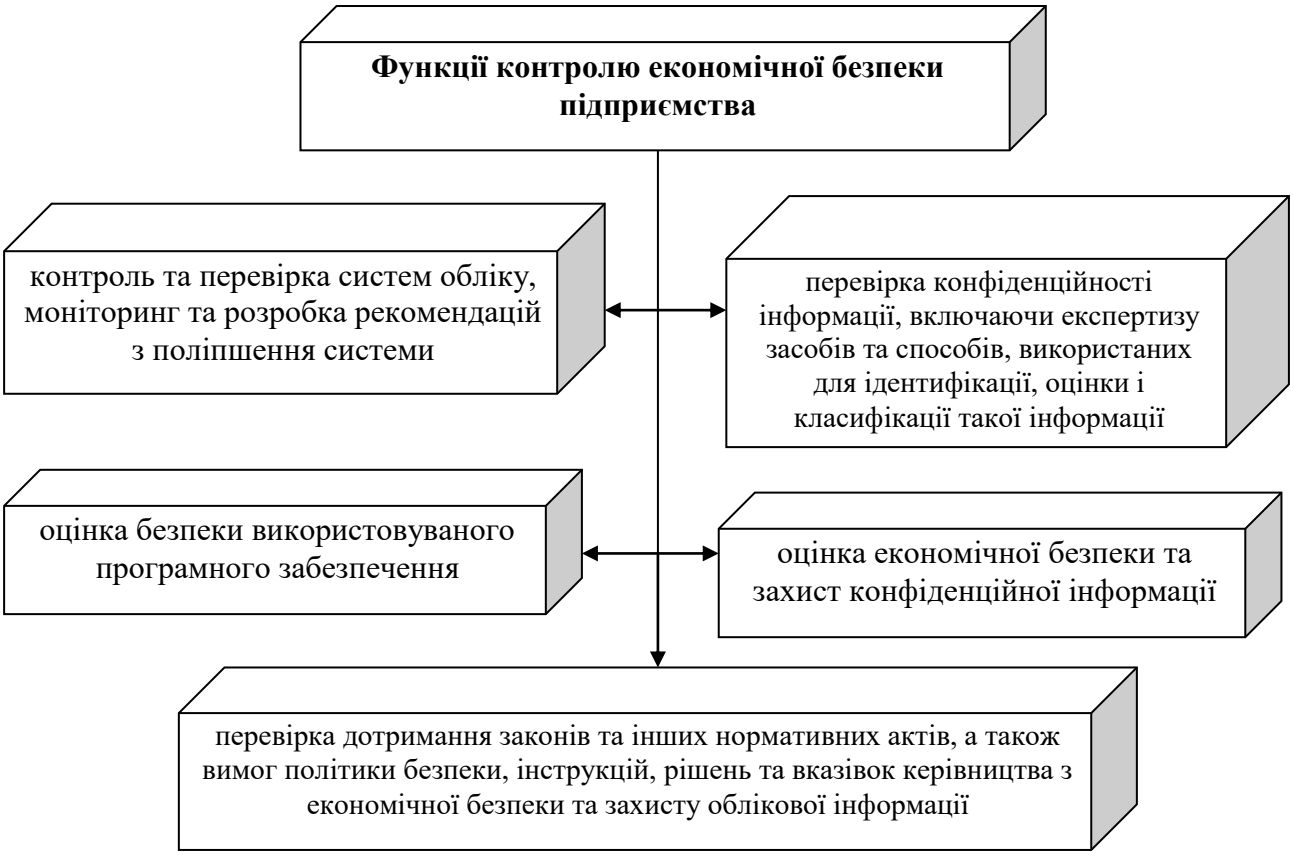

Рис. 3.3. Функції контролю економічної безпеки підприємства

Внутрішній контроль за діями облікового персоналу та системою бухгалтерського обліку дозволяє виявити причини виникнення помилок в звітній документації. Серед співробітників бухгалтерії можуть бути шахраї. Бухгалтери, касири та інші особи, що мають право вести бухгалтерські записи, як правило, здійснюють розкрадання шляхом знищення раніше виконаних проводок або внесенням змін до них. Для боротьби з шахрайством слід дозволити доступ до здійснення бухгалтерських проводоктільки бухгалтеру, що виконує цю роботу і відповідає за неї. З метою контролю слід в кінці кожного робочого дня одержувати роздруковані та завірені підписами двох незалежних за службовими обов’язками працівників підприємства журнал господарських операцій та оборотну відомість.

Слід також мати в друкованому вигляді перелік показників або програмних констант, які використовуються програмою для обчислення сум операцій, набір довідників (картотек), первинних документів і бібліотеку алгоритмів обробки інформації (роздруковувати кожного разу після суттєвих змін). Після закінчення електронної обробки інформації пачки паперових первинних облікових документів повинні передаватися в бухгалтерію підприємства, а електронні документи у відповідний підрозділ відділу комп'ютеризації для підготовки до збереження в архіві. Передача здійснюється з обов'язковою реєстрацією пачок документів. При цьому повинні бути передбачені заходи, які б виключали повторне використання первинної документації, що передається на зберігання.

Внутрішній контроль за дотриманням економічної безпеки підприємства можна розподілити за наступними напрямами:

–контроль об'єктної спрямованості. Здійснюється контроль всієї системи економічної безпеки або певних підрозділів системи;

–контроль проблемної спрямованості. Здійснюється контроль окремих складових забезпечення безпеки підприємства (облікова, інформаційна сфери);

–контроль функціональної спрямованості. Здійснюється контроль функціональних підрозділів підприємства з питань забезпечення безпеки (охорона, кадри, документи).

Оскільки проблеми економічної безпеки підприємств безпосередньо пов'язані з їх виробничими процесами, контроль за дотриманням економічної безпеки можна трактувати як спостереження служби безпеки за оцінкою ступеня відповідності реального стану безпеки підприємства вимогам обстановки та критеріям відповідних нормативних і законодавчих актів, підкреслюючи тим самим, що зміст контролю безпеки визначається специфікою господарської діяльності підприємства. Це визначення містить основні характеристики загального контролю, які розповсюджуються і на контроль економічної безпеки:

–вимір поточних характеристик;–порівняльний аналіз відповідності законодавчим та нормативним вимогам;

–контроль та оцінка ступеня безпеки.

Внутрішній контроль за дотриманням економічної безпеки підприємства необхідно розглядати як виключно внутрішній інструментарій управління, що виключає, з метою конспірації, неможливість надання інформації про його результати стороннім особам. Внутрішній контроль безпеки є, насамперед, інструментом оцінки діючої системи безпеки підприємства та управління можливими ризиками. Усунення загроз економічній безпеці передбачає, в тому числі, й захист економічних, соціальних і інформаційних інтересів підприємства. Таким чином, можна з впевненістю стверджувати, що контроль за дотриманням безпеки стає інструментом економічного управління підприємством.

Отже, підбиваючи підсумки, зазначимо, що контроль є важливим елементом у системі економічної безпеки підприємства. Щодо контролю як елементу системи економічної безпеки підприємства доцільно виокремити два види такого контролю: контроль за системою управління (контроль за виконанням законів, наміченими програмами, планами); контроль за процесом функціонування та результатами діяльності (контроль за ефективністю). Організація контролю здійснюється через чітко визначені елементи та об’єкти контролю у складі системи економічної безпеки підприємства, які є основою практичної організації такого контролю.

3.3. Організація внутрішнього контролю об’єктів обліку для забезпечення економічної безпеки агропромислового підприємства

Підприємствами приділяється значна увага економічній безпеці, коли існує вірогідність рейдерського захоплення підприємства, витоку або передачі інформації третій стороні, втрат від неконтрольованого виносу матеріалів, товарів, готової продукції. У разі виявлення шахрайських дій та зловживання службовим становищем працівниками підприємства, перевіряючими органами передбачені фінансові санкції за порушення законодавства, які можуть бути попереджені службою економічної безпеки аграрного підприємства. При

створенні відділу керуються співвідношенням можливих отриманих доходів та зниженням втрат промислового підприємства порівняно із загальною сумою витрат на утримання служби, які включають матеріальні витрати (на канцелярію), витрати на оплату праці, нарахування єдиного соціального внеску на фонд оплати праці, амортизацію обладнання, інші операційні витрати (на відрядження). У даному випадку витрати легше оцінити ніж доходи та вигоди, які надає служба економічної безпеки аграрного підприємства [48].

У підприємства завжди є вибір – створювати службу на промисловому підприємстві або користуватись послугами охоронних фірм. Оптимізація структури та штату відділів підприємства є напрямком економії витрат підприємства. Служба економічної безпеки великого підприємства може включати в себе відділи (рис. 3.4): охорони, фінансової безпеки, правової безпеки, інформаційної безпеки, кадрової безпеки, екологічної безпеки.

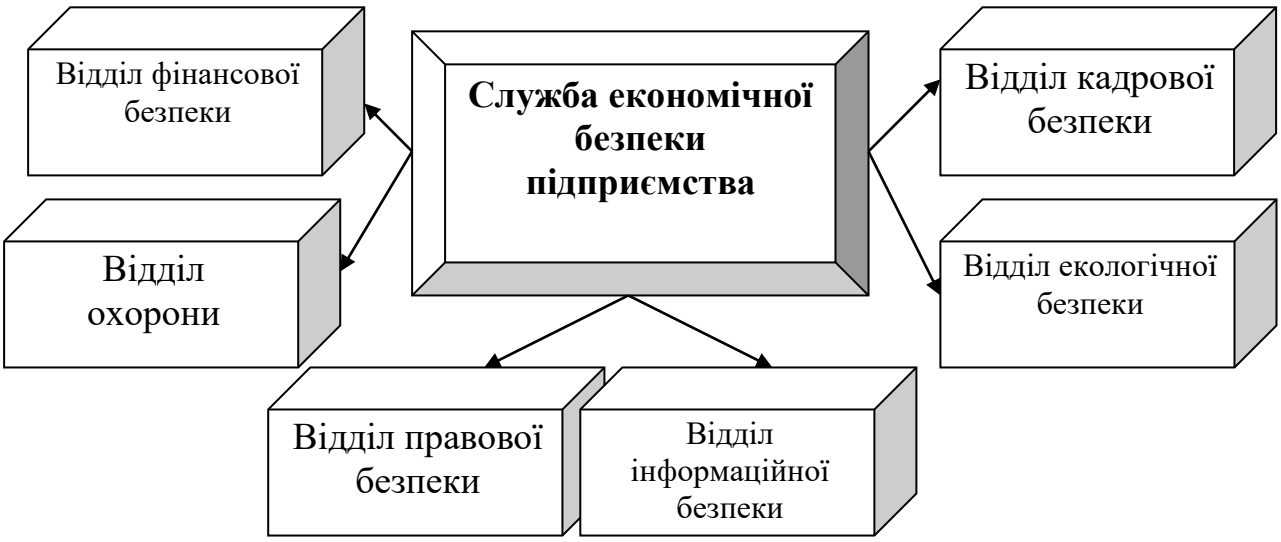

Рис. 3.4. Структура служби економічної безпеки великого аграрного підприємства

Служба економічної безпеки середнього підприємства може включати в себе один відділ з секторами: охорони та фінансової безпеки, у якому працюють внутрішній аудитор, юрист, аналітикпрограміст, інспектор охорони праці (рис. 3.5). Відділ економічної безпеки включає в себе: працівників служби внутрішнього аудиту, які здійснюють внутрішній контроль, проводять інвентаризацію ТМЦ підприємства, перевіряють роботу персоналу

підприємства та дотримання ним посадових інструкцій, проводять аналіз фінансово-господарської діяльності підприємства, фінансових аналітиків, які нейтралізують негативні дії від фінансових та політичних криз, попереджують участь підприємства у тіньових економічних схемах, запобігають фінансовим злочинам та правопорушенням, пропонують оптимальну систему розрахунків, валюту розрахунку, аналізують курсову різницю, здійснюють контроль за рухом цінних паперів підприємства для недопущення консолідації фінансових активів в одних руках – недопущення зосередження блокуючого або контрольного пакету акцій з метою економічного захоплення підприємства.

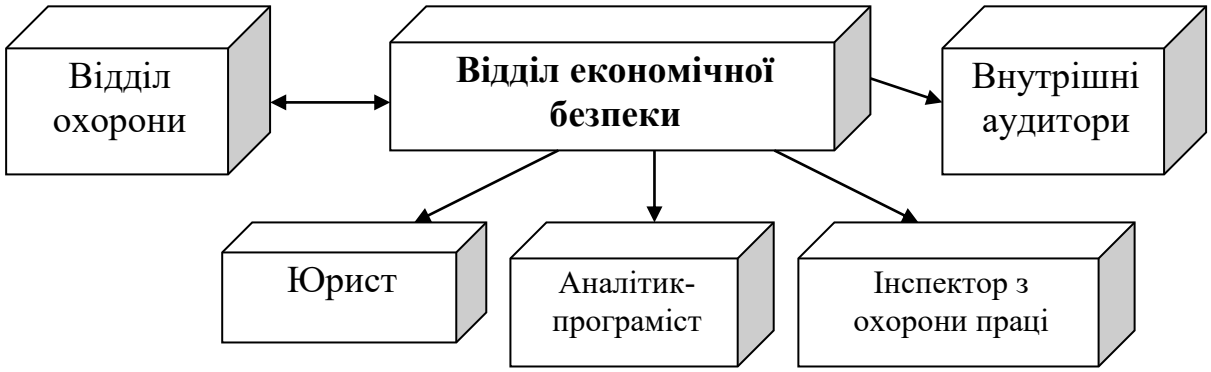

Рис. 3.5. Структура служби економічної безпеки середнього аграрного підприємства

Оптимальна штатна чисельність працівників економічної безпеки підприємства повинна бути сформована з врахуванням обсягу виробництва та специфіки його діяльності, існуючих зовнішніх та внутрішніх загроз, мати змогу виявляти недоброчесних контрагентів та конкурентів, а також забезпечувати протидію спробам силового або економічного захоплення підприємства. Завдання економічної служби безпеки полягають у забезпеченні цілісності майнової та інтелектуальної власності промислового підприємства, захист фінансових, інформаційних та правових його інтересів, контроль за ТМЦ та його кадрами [52].

Служба економічної безпеки відповідає за розробку, виконання та здійснення контролю планів із забезпечення інформаційної безпеки підприємства в наступних напрямах (рис.3.5).

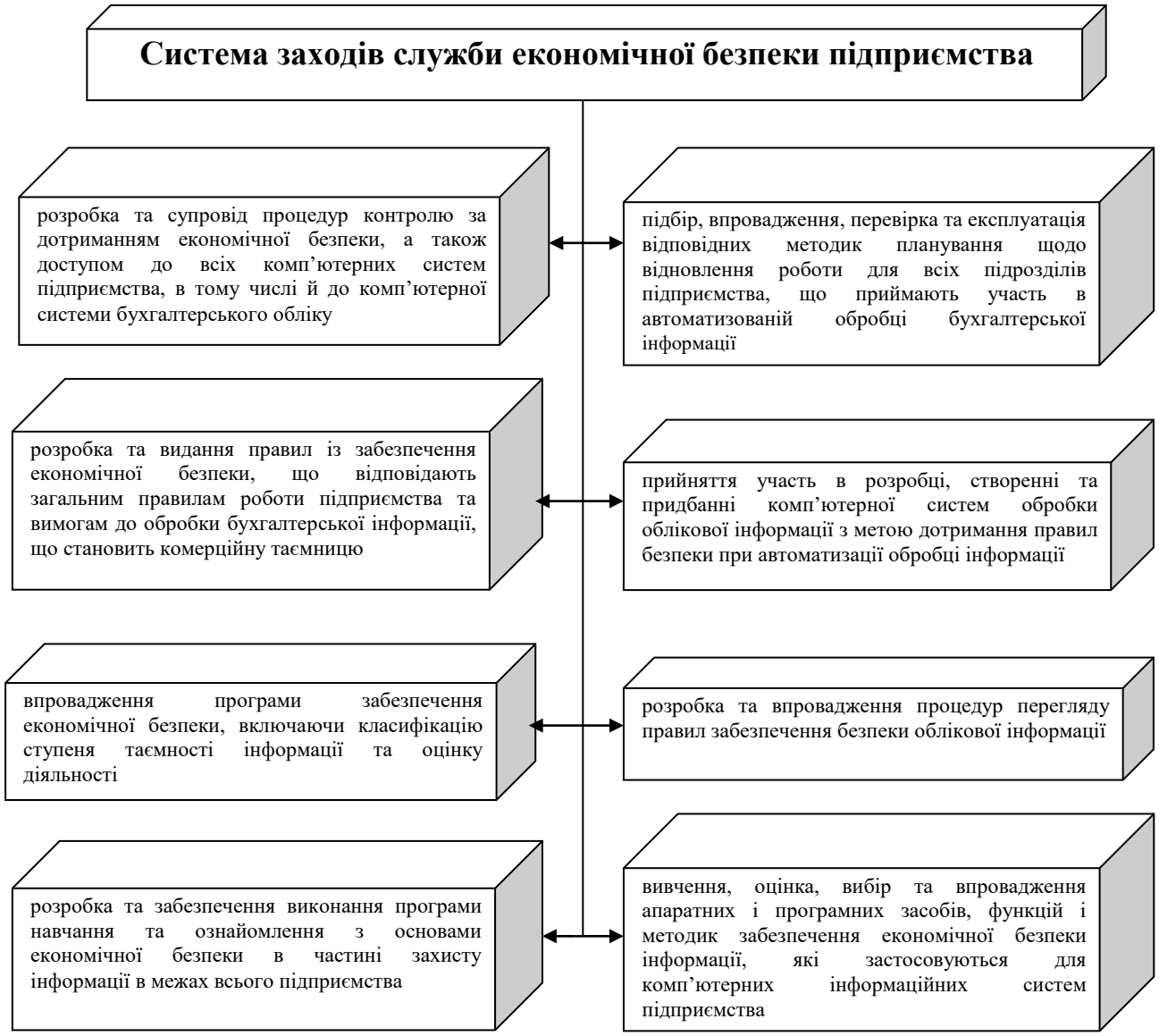

Рис. 3.5. Система заходівщодо виконання та здійснення контролю службою економічної безпеки підприємства

В разі необхідності на службу економічної безпеки можуть покладатися й інші обов'язки в частині контролю захисту інформації, серед яких можна виділити наступні (рис. 3.6).

Основою для здійснення безперервного процесу виробництва підприємства є правильна організація обліку виробничих запасів. На сьогодні це можна забезпечити тільки при проведенні регулярного внутрішнього контролю за виробничими запасами підприємства. Ретельна перевірка правильності ведення обліку надходження, збереження та використання виробничих запасів, їх документальне оформлення та своєчасне відображення у фінансовій звітності допомагає вчасно виявити загрози економічній безпеці

промислового підприємства [52]. Важливою умовою якісного внутрішнього контролю є планування та проведення аналізу запасів для прийняття подальших ефективних управлінських рішень [56].

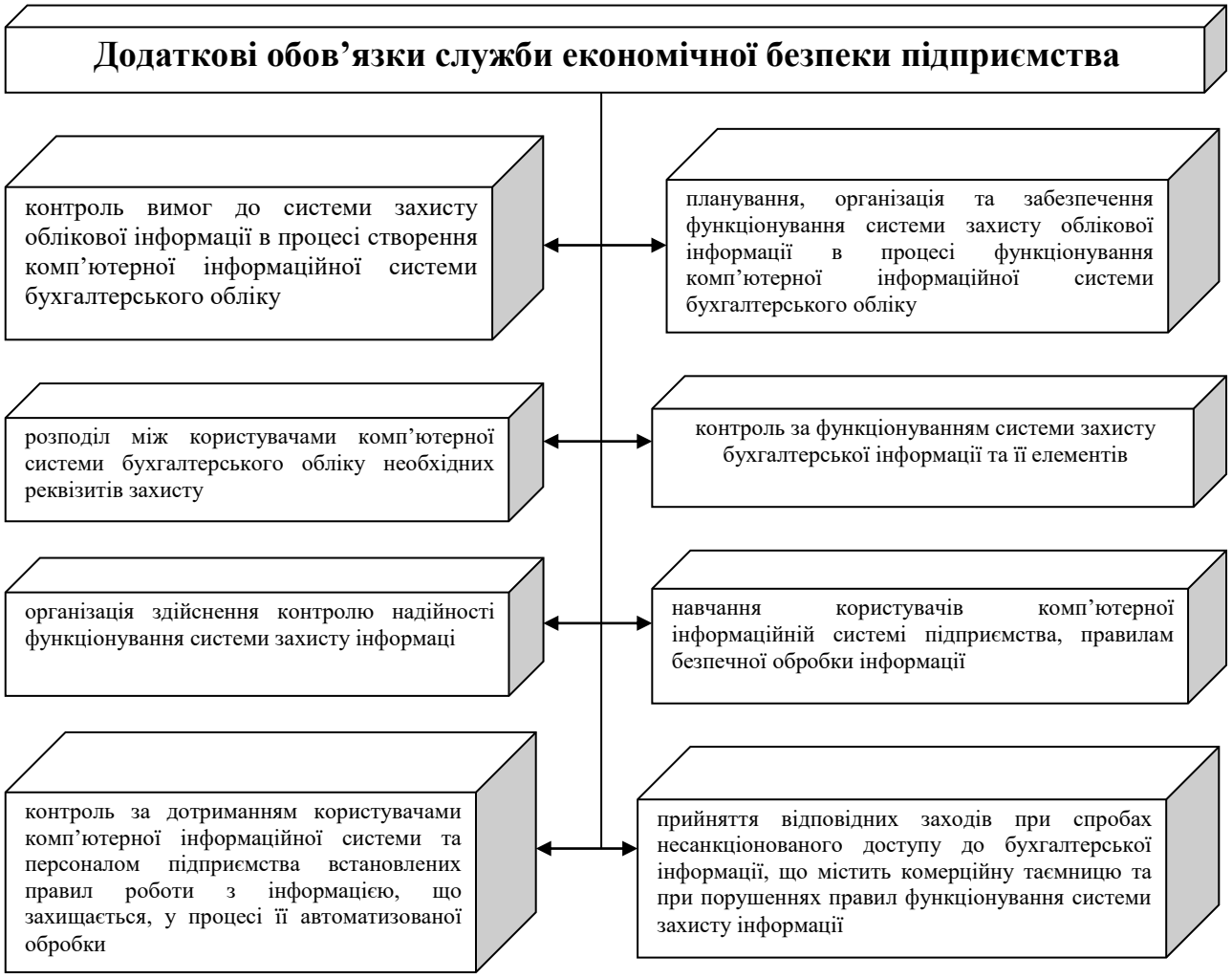

Рис. 3.6. Додаткові обов'язки служби економічної безпеки підприємства в частині контролю захисту інформації

Метою внутрішнього контролю виробничих запасів є встановлення законності, достовірності та доцільності здійснення операцій з виробничими запасами, правильності відображення їх в обліку та своєчасності виявлення загроз економічній безпеці промислового підприємства. Завдання внутрішнього контролю виробничих запасів полягає у: прийнятті ефективних управлінських рішень - проведення аналізу та планування виробничих запасів; своєчасному виявленні загроз економічній безпеці підприємства: перевірці правильності визначення залишку виробничих запасів на початок періоду, перевірці правильності оформлення первинних документів, перевірці правильності

класифікації виробничих запасів, перевірці правильності оцінки використання запасів, перевірці правильності ведення обліку виробничих запасів, перевірці правильності визначення залишку виробничих запасів на кінець періоду.

Програма внутрішнього контролю виробничих запасів відображає основні процедури для вирішення основних завдань внутрішнього контролю. План внутрішнього контролю є документом організаційно-методологічного характеру та складається з переліку робіт на основних етапах, термінів їх виконання із зазначенням відповідальних осіб за проведення перевірки. Загальний план внутрішнього контролю виробничих запасів доцільно проводити в декілька етапів:

1) Попередній – ознайомлення з процесом документування та веденням обліку виробничих запасів на промисловому підприємстві, аналіз та планування запасів [39];

2) Основний – перевірка (контроль) виробничих запасів для своєчасного виявлення загроз економічній безпеці промислового підприємства;

3) Заключний – аналіз результатів перевірки, надання рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень.

Проведення аналізу використання виробничих запасів є попереднім етапом здійснення внутрішнього контролю. Однак, якщо будуть виявлені суттєві помилки в веденні обліку виробничих запасів, тоді будуть викривлені результати аналізу та планування, тому при проведенні внутрішнього контролю виробничих запасів доцільно й після проведення перевірки провести аналіз та планування запасів, використовуючи правильні дані обліку.

Робота аграрного підприємства пов’язана із обліком та калькулюванням витрат на виробництво. Кожне аграрне підприємство особливу увагу приділяє правильності та своєчасності документального оформлення та ведення обліку витрат на виробництво, відображення їх в облікових регістрах та фінансовій звітності, а також достовірності та законності включення елементів витрат у виробничу собівартість [55].

Метою внутрішнього контролю витрат на виробництво є встановлення законності, достовірності та доцільності здійснених операцій з витрат на

виробництво продукції і правильності їх відображення в обліку. Завданням проведення внутрішнього контролю витрат на виробництво є: оцінка стану аналітичного та синтетичного обліку витрат на виробництво; перевірка своєчасності та правильності відображення в обліку витрат на виробництво; перевірка дотримання підприємством вимог нормативних документів, які регламентують порядок ведення обліку витрат на виробництво.

Одержавши в процесі попереднього планування необхідну інформацію, внутрішній контролер починає розробку загального плану внутрішнього контролю витрат на виробництво. Програма внутрішнього контролю витрат на виробництво включає основні процедури, мету та завдання перевірки, що дасть змогу провести якісний внутрішній контроль.

Робота кожного аграрного підприємства пов’язана із рухом грошових коштів у касі. Важливою умовою для забезпечення їх збереження та правильності здійснення обліку є вчасне та правильне документальне оформлення операцій з надходження, вибуття та зберігання на промисловому підприємстві грошових коштів.

Метою внутрішньому контролю касових операцій є встановлення законності, достовірності та доцільності здійснених операцій з грошовими коштами аграрного підприємства і правильність їх відображення в обліку.

Завданням проведення внутрішньому контролю касових операцій є: оцінка стану аналітичного та синтетичного обліку готівкових операцій, які здійснювало аграрне підприємство за період, що перевіряється; перевірка своєчасності та правильності відображення в обліку готівкових операцій; перевірка додержання підприємством вимог нормативних документів, які регламентують порядок ведення готівкових операцій.

Планування роботи внутрішнього контролера є невід’ємною складовою в процесі проведення внутрішнього контролю для перевірки обліку розрахунків з дебіторами, а саме з підзвітними особами [59]. В процесі планування та складання програми внутрішнього контролю важливе значення має визначення мети та завдання внутрішньої перевірки.

Метою проведення внутрішнього контролю розрахунків з підзвітними особами є перевірка достовірності, законності та правильності відображення в обліку та звітності виданої готівки під звіт та її цільового використання.

Завданням проведення внутрішнього контролю розрахунків з підзвітними особами є оцінювання рівня законності та доцільності видачі готівки під звіт, на відрядження або виробничі (господарські) потреби; перевірка правильності оформлення первинних документів та відповідність термінів відрядження; перевірка правильності отримання та використання підзвітних сум; перевірка своєчасності повернення невитрачених коштів, а також перевірка правильності відображення інформації у регістрах бухгалтерського обліку та фінансовій звітності.

У сучасних умовах суб'єкти господарювання не можуть забезпечити оновлення основних засобів через брак обігових коштів і неможливості отримання кредиту. Для вирішення цієї проблеми на практиці все частіше використовуються лізингові операції. Перевагами застосування лізингових операцій є підвищення конкурентоспроможності, збільшення отриманих доходів та обігових коштів, а також те, що вони можуть стати альтернативою кредиту. Лізинг позитивно впливає на зниження ризику економічної безпеки внаслідок отримання вільних додаткових обігових коштів, які можна генерувати в поточні платежі, використовувати для розширення виробництва та підвищення конкурентоспроможності продукції. А головне, доходи від лізингових операцій можуть бути використані для розвитку інвестиційної діяльності, від якої підприємство може отримати додатковий прибуток. Ефективність управління лізинговими операціями залежить від достовірності, правильності та своєчасності відображення інформації в системі обліку [57].

Метою проведення внутрішнього контролю лізингових операцій є визначення правильності нарахування й сплати орендної плати за договорами лізингу, достовірності відображення операцій у фінансовій звітності, здійснення контролю економічної ефективності лізингових операцій та оцінка ризиків впливу на економічну безпеку.

Завданнями проведення внутрішнього контролю лізингових операцій є: встановлення правильності дотримання законодавства при укладанні договорів лізингу, встановлення правових відносин між лізингоодержувачем та лізингодавцем, перевірка правильності бухгалтерського обліку отриманих та зданих в оренду активів, перевірка фактичної наявності та технічного стану орендованих активів, перевірка умов визнання фінансового лізингу, перевірка правильності визначення вартості оцінки орендованих активів, перевірка правильності розрахунку амортизації поліпшення орендованих основних засобів, перевірка правильності нарахування та сплати орендної плати, перевірка визнання доходів та витрат від лізингових операцій, перевірка переходу права власності на активи, перевірка правильності складання кореспонденції рахунків з оренди, перевірка правильності відображення оренди у журналі, Головній книзі, Балансі.

Шляхом підвищення рівня економічної безпеки є використання лізингу в напрямку надання в оренду необоротних активів або навпаки. Якщо суб'єкт господарювання здає об'єкт основних засобів в фінансову оренду, він отримує додатковий дохід, якщо отримує - у нього виникають фінансові витрати. Таким чином, підприємство використовує лізинг в якості кредиту. Отже, у керівництва виникають альтернативні варіанти поліпшення фінансового стану підприємства. Правильно організований внутрішній контроль основних засобів та лізингу дає змогу підвищити рівень економічної безпеки промислового підприємства.

Ефективне використання основних засобів є одним із головних питань поряд з правильною організацією та веденням їх обліку на підприємстві [53]. Основні засоби зазвичай становлять найбільш вагому частину активів підприємства, тому саме контроль за їх ефективним використанням та якісним станом стає першочерговим завданням. Такий контроль можливий за допомогою проведення внутрішнього контролю ефективності використання основних засобів.

Крім внутрішнього контролю основних засобів у традиційному розумінні, метою якого є перевірка законності та правильності ведення бухгалтерського

обліку та відображення інформації про основні засоби у фінансовій звітності, виділяють поняття «контроль ефективності використання основних засобів».

Внутрішній контроль основних засобів – це перевірка первинних документів, даних рахунків бухгалтерського обліку 10, 11, 13, показників відповідних статей Балансу суб'єкта господарювання з метою внутрішнього контролю фактичної наявності, повноти забезпечення, якості технічного стану основних засобів, достовірності, законності, правильності, точності ведення обліку та складання звітності в усіх суттєвих аспектах відповідно до вимог законодавчо-нормативної бази. Внутрішній контроль ефективності використання основних засобів – це аналіз відповідних показників (коефіцієнтів зносу, придатності, оновлення, вибуття, інтенсивного використання, екстенсивного використання, інтегрального використання; фондовіддачі, фондомісткості, рентабельності основних засобів) за допомогою яких можна оцінити ефективність використання основних засобів [41].

Проведення внутрішнього контролю власного капіталу дуже важливе як для аграрного підприємства, так і для засновників, оскільки власний капітал є основним початковим та умовно безстроковим джерелом фінансування його господарської діяльності, а також джерелом погашення збитків підприємства; він є одним з найвагоміших показників, що використовуються для оцінки його фінансового стану, оскільки показує, з одного боку, ступінь фінансової самостійності (його незалежності від зовнішніх джерел фінансування), а з іншого – ступінь кредитоспроможності (забезпеченості вимог кредиторів фактично наявним у підприємства капіталом засновників).

З проблемою відображення результатів перевірки об'єктів обліку в робочих документах, внутрішній контролер стикається постійно. Процес перевірки та її результати мають бути документально оформлені. В робочих документах перевіряючий робить записи, тобто відображає помилки та зазначає свої висновки.

Під час перевірки трапляються випадки невідповідності між показниками фінансової звітності та реальним станом активів і зобов'язань, інші

перекручення чи невідповідність відображення записів у регістрах обліку, що може бути кваліфіковано як шахрайство або помилка.

Ефективне здійснення внутрішнього контролю за дотриманням функціональних обов'язків працівників бухгалтерської служби дозволяє уникнути негативних наслідків, які можуть призвести до появи помилок при реєстрації фактів господарського життя підприємства. До таких причин відносяться: завчасно сплановане викривлення показників звітності, а також навмисна підміна первинних документів; ненавмисне викривлення показників внаслідок незнання або неуважності; недосконаліть організації бухгалтерського обліку через неврахування особливостей підприємства. Серед працівників підприємства також можуть бути шахраї, яких можна умовно розділити на дві групи:

–особи, уповноважені складати бухгалтерські записи можуть вчиняти розкрадання матеріальних цінностей підприємства шляхом внесення завідомо неправдивих даних до регістрів бухгалтерського обліку;

–адміністративнийперсонал підприємства, який, здійснюючи "коригування" (перекручування) звітних даних, а також проводячи махінації шляхом переоцінки майна підприємства у власних цілях.

При використанні комп'ютерної форми ведення обліку зростає інтеграція контрольних дій, за рахунок чого забезпечується поєднання об'єктів контролю в ході перевірки господарської діяльності підприємства.

Внутрішній контроль щодо належного використання комп'ютерної системи бухгалтерського обліку передбачає здійснення комплексу заходів за дотриманням правил авторизації користувачів системи та своєчасності й правильності відображення ними в обліку господарських операцій.

Забезпечення внутрішнього контролю економічної безпеки в комп'ютерному середовищі має бути складовою частиною процесу її створення.

Управління комп'ютерними системами здійснюється за допомогою комбінації із засобів загального контролю і засобів контролю додатків. Загальний контроль відстежує процеси проектування, забезпечення безпеки,

використання програмних продуктів та даних в межах існуючої інформаційної інфраструктури. В цілому він застосовується до всіх комп'ютерних програм і є поєднанням апаратних, програмних та ручних процедур, які разом створюють загальне контрольоване середовище.

Внутрішній контроль додатків програмних продуктів є специфічним для кожної окремої програми. Він включає інструменти контролю, специфічні для певної сфери застосування комп'ютерної системи.

Засоби загального контролю комп'ютерних систем бухгалтерського обліку є інструментами загального управління, що впливають на всю систему економічної безпеки підприємства. Загальний контроль комп'ютерних систем бухгалтерського обліку включає наступні елементи (рис. 3.7).

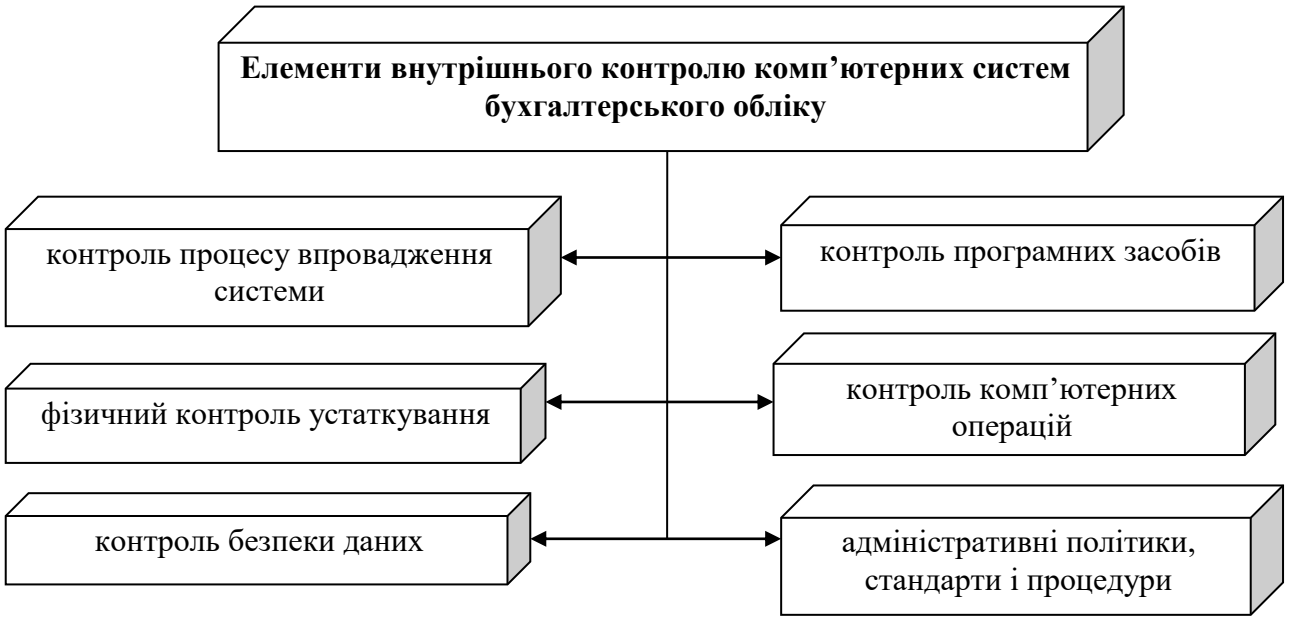

Рис. 3.7. Елементи внутрішнього контролю комп'ютерних систем бухгалтерського обліку з метою забезпечення економічної безпеки підприємства

Внутрішній контроль програмних засобів важливий для всіх типів програм, що використовуються в комп'ютерних інформаційних системах підприємств. Він призначений для спостереження за роботою системного програмного забезпечення і запобігання несанкціонованому доступу до нього. Це одна з найважливіших складових контролю за дотриманням економічної

безпеки підприємства, оскільки системні програми виконують всі основні функції з обробки бухгалтерської інформації та файлів даних.

Внутрішній контроль устаткування забезпечує безпеку устаткування на фізичному рівні та відповідає за пошук несправностей. Доступ до устаткування дозволяється лише авторизованому персоналу. Крім того, обчислювальна техніка має бути захищена від пожеж, перепадів температури та вогкості. Підприємства, в діяльності яких використовується комп'ютерна обробка облікової інформації, з метою забезпечення контролю економічної безпеки, повинні приймати додаткові заходи щодо резервного копіюванню даних та дублювання пристроїв зберігання бухгалтерської інформації.

Контроль комп'ютерних операцій знаходиться у підпорядкуванні фахівців служби економічної безпеки підприємства, які забезпечують узгоджену та коректну обробку бухгалтерських даних вкомп'ютерному середовищі та їх зберігання. До контролю комп'ютерних операцій також входять процедури встановлення програм, контроль їх роботи, операції резервного копіювання бухгалтерської інформації та її відновлення. Фахівці служби економічної безпеки можуть розробляти спеціальні інструкції на випадок непередбачених ситуацій, збоїв в роботі комп'ютерних програм для ведення бухгалтерського обліку та обчислювальної техніки.

Внутрішній контроль безпеки даних з метою дотримання економічної безпеки підприємства попереджує несанкціонований доступу до бухгалтерської інформації, її зміни або знищення. Він необхідний як для контролю даних, які обробляються в комп'ютерній інформаційній системи підприємства, так і для забезпечення безпеки носіїв інформації. При введенні бухгалтерських даних за допомогою комп'ютерів в різних підрозділах підприємства, потрібно приділяти особливу увагу процедурам авторизації користувачів.

З метою забезпечення дотримання економічної безпеки у подібних ситуаціях необхідно використовувати декілька рівнів захисту бухгалтерської інформації:

–доступ до комп'ютерів може бути фізично обмежений (робота на них дозволяється тільки авторизованому персоналу);

–програмне забезпечення може бути захищене паролями, які вводяться при запуску певних додатків програмного забезпечення. Для реєстрації користувача в системі також необхідним є введення паролю;

–для окремих систем та додатків програмних продуктів можуть бути створені додаткові набори паролів та обмежень.

Також можна розмежувати права доступу таким чином, щоб не кожен користувач комп'ютерної інформаційної системи підприємства мав можливість змінювати бухгалтерські дані в певних файлах. Певна частина користувачів зможе лише проглядати бухгалтерську інформацію, якщо це необхідно. У випадку, якщо бухгалтерська інформація не повинна надаватися користувачам, доступ до неї взагалі закривається для певних користувачів.

Розподіл функцій в комп'ютерній системі бухгалтерського обліку передбачає планування функцій співробітників, що дозволяє звести до мінімуму ризик помилок або неправомірних маніпуляцій з бухгалтерськими даними. Співробітники служби економічної безпеки підприємства, відповідальні за роботу комп'ютерної системи, повинні також проводити всі необхідні дії із зміни та оновлення інформації, що зберігається в ній.

Процедури встановлюють формальні стандарти для засобів управління комп'ютерними системами бухгалтерського обліку. Всі процедури мають бутизадокументовані та затверджені керівництвом. Відповідно й обов'язки співробітників та користувачів комп'ютерної системи мають бути чітко визначені.Спостереження та контроль за діяльністю співробітників забезпечує правильне та своєчасне виконання останніми всіх контрольних процедур. Інакше кажучи, навіть найвитонченіші процедури контролю можуть існувати лише на папері, а на підприємстві не застосовуватися.

Внутрішній контроль економічної безпеки також включає аналіз політики безпеки підприємства та організаційно-технічних заходів із забезпечення режиму безпеки, оцінку їх відповідності вимогам та адекватності існуючим ризикам. Результати здійснення контролю є основою для формування подальшої стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства. В процесі

контролю здійснюється також перевірка ефективності існуючих організаційно-технічних заходів протидії загрозам економічній безпеці підприємства.

Отже, проведення внутрішнього контролю економічної безпеки підприємства дозволяє:

–оцінити дотримання всіх законодавчих вимог із забезпечення економічної безпеки підприємства;

–оцінити дотримання корпоративних заходів щодо забезпечення економічної безпеки;

–виявити та проаналізувати слабкі місця в системі економічної безпеки та спланувати роботу з їх усунення;

–підвищити рівень свідомості співробітників у сфері забезпечення економічної безпеки підприємства;

–запобігти економічним втратам та нанесенню збитку в будь-яких сферах діяльності підприємства.

Висновки до розділу 3

Контроль за дотриманням економічної безпеки дозволяє отримати якнайповнішу та об’єктивнішу оцінку захищеності підприємства, локалізувати наявні проблеми та розробити ефективну систему забезпечення економічної безпеки підприємства.

Головною метою контролю в системі економічної безпеки будь-якого підприємства є проведення заходів щодо виявлення, попередження, ліквідації та профілактики негативних відхилень від наміченого курсу функціонуван-ня суб’єкта господарювання, з’ясування причин конфліктних ситуацій.

Поставлені цілі досягаються шляхом проведення попереднього, поточного та подальшого контролю залежно від обраних об’єктів перевірки.

Необхідність включення служби внутрішнього контролю до загальної системи економічної безпеки сучасного підприємства визначається посиленням конкурентної боротьби, а також збільшенням кількості фіктивних і проблемних підприємств, що викликано не тільки загальною макроекономічною

нестабільністю, але й дією негативних зовнішніх чинників ризикованої економічної політики, відсутністю стратегічного планування господарської діяльності, недостатньо кваліфікованим управлінням підприємством.

Економічний контроль у системі безпеки повинен здійснюватись за об’єктами, тобто за центрами відповідальності. Центром відповідальності може бути будь-яка господарююча одиниця загалом або її структурні одиниці, очолювані керівництвом.

Важливим є якісний процес моделювання методики внутрішньогосподарського контролю, що включає комплексне розроблення інформаційного забезпечення, чітке визначення мети, завдань, об’єктів та суб’єктів перевірки, методичних способів і прийомів контрольних процедур, узагальнення контрольної інформації.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

На основі проведеного дослідження сформульовано наступні висновки та пропозиції.

1. Сучасні підприємства зіштовхуються з безліч загрозами в різних формах прояву. В економічній практиці вже існують методи та механізми вирішення таких проблем. Але завдання економічної науки – запобігти негативних зовнішніх та внутрішніх впливів на діяльність підприємства. Виникає необхідність у розробці організаційно-економічних механізмів забезпечення економічної безпеки підприємств, заснованих на загальних принципах і критеріях оцінки економічного стану господарюючих суб’єктів. Ці принципи і критерії дозволять виявляти й усувати можливі загрози та виробляти стратегічні рішення, що забезпечать стійкість підприємств.

2. Економічна безпека аграрного підприємства у вузькому розумінні – це и ого здатність функціонувати в якості суб’єкта господарювання за існуючого рівня ресурсного забезпечення та обраної спеціалізації виробництва. Економічна безпека аграрного підприємства у широкому розумінні – це и ого здатність досягти належного рівня конкурентоспроможності за будь-якого ступеня впливу можливих ризиків і загроз.До базових принципів можна віднести: законність, юридична рівність перед законом усіх суб'єктів забезпечення безпеки фірми; захист інтересів суб'єктів безпеки; свобода у забезпеченні безпеки підприємства; системність; безперервність; взаємна відповідальність особи; дотримання балансу життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави; дотримання прав і свобод фізичних і юридичних осіб; інтеграції з міжнародними системами безпеки. Зазначені принципи відображають риси засад, на яких повинна будуватися правова основа формування системи підприємства, а не и ого економічна безпека.

3. На підставі теоретичних досліджень обґрунтовано, що механізм зміцнення економічної безпеки має базуватися на внутрішньосистемних характеристиках підприємства. Проведений аналіз та групування підходів до формування механізму зміцнення економічної безпеки підприємств на

засадах системного та комплексного підходу показав, що він повинен формуватися під впливом макроекономічних, науково-технічних, технологічних, юридичних, інформаційних та передбачати комплекс заходів й оперативну реалізацію передбачених дій на протидію існуючим та виникаючим загрозам через систему управління фінансовими відносинами шляхом використання набору принципів, важелів, інструментів, методів правового й інформаційного забезпечення за допомогою здійснення фінансових досліджень, які дозволяють досягти основні цілі підприємства. Поєднання методів економічної оцінки фінансово-господарської діяльності та економічної діагностики підприємств арарної промисловості є виправданим з огляду на їх призначення та змістовну наповненість.

4. Основними функціональними цілями економічної безпеки підприємства є:

–забезпечення високої фінансової ефективності роботи, фінансової стійкості та незалежності;

–забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу;

–досягнення високої продуктивності менеджменту, оптимальної та ефективної організаційної структури управління підприємством;

–досягнення високого рівня кваліфікації персоналу та його інтелектуального потенціалу, належної ефективності корпоративних науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт;

–мінімізація руйнівного впливу результатів виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього середовища;

–якісна правова захищеність усіх аспектів діяльності;

–забезпечення захисту інформаційного простору, комерційної таємниці і досягнення необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів та відділів;

–ефективна організація безпеки персоналу підприємства, його капіталу та майна, а також комерційних інтересів.

5. Важливим елементом системи безпеки підприємства є механізм її управління, за допомогою якогозабезпечується досягнення цілей безпеки і вирішення поставлених завдань. Механізм управління економічною безпекою підприємства включає сукупність елементів:

–філософію економічної безпеки підприємства;

–функції, що реалізують процес управління економічною безпекою;

–ресурсне забезпечення механізму;

–цільова спрямованість, що містить основні організаційні форми та економічні інструменти, необхідні для забезпечення економічної безпеки функціонування підприємства.

6. Забезпечення фінансового складника економічної безпеки передбачає уникнення таких факторів, як ухилення від сплати податків, несплата податків через втрату ліквідності, порушення касової і платіжної дисципліни, незадовільний стан розрахунків із контрагентами тощо. Саме ці фактори можуть загрожувати фінансовій безпеці підприємства і саме завдяки бухгалтерській інформації можуть бути визначені ризики виникнення цих загроз.

Рівень сучасної конкуренції вимагає від вітчизняних суб’єктів господарювання підвищення якості структури і методів управління. Забезпечення економічної безпеки в умовах ринку неможливе без оперативного використ-тання достовірної інформації для потреб управ-ління.

7. Запорукою успіху управління економічною безпекою підприємства має слугувати управління ризиками, або ризик-менеджмент, який включає: прогноз ймовірності виникнення будь-яких потенційних ризиків у процесі запровадження нововведення або реалізації конкретного проекту; вжиття заходів щодо усунення причин та умов, що породжують ризик, або мінімізацію самого ризику чи негативних наслідків, які можуть виникнути від того чи іншого ризику.

8. Забезпечення захисту бухгалтерської інформації на підприємстві та дотриманняекономічної безпеки можливе лише за умови комплексного застосування засобів та методів захисту інформації. Головною метою служби

економічної безпеки на підприємстві є створення надійних умов функціонування підприємства, запобігання загрозам його безпеки, захист інтересів підприємства від протиправних посягань, недопущення крадіжок фінансових та матеріальних ресурсів, розголошення, втрати, витоку, викривлення або знищення службової інформації.

9. Внутрішній контроль економічної безпеки підприємства передбачаєздійснення процесу отримання об’єктивних, якісних та кількісних оцінок про поточний стан економічної безпеки підприємства відповідно до певних критеріїв та показників безпеки. З цією метою на підприємстві необхідно використовувати заходи контролю, які дозволять перевіряти ступінь дотримання економічної безпеки підприємства. Результати контролю безпеки дозволяють побудувати оптимальну з точки зору ефективності та витрат систему захисту бухгалтерської інформації, адекватну поточним завданням та цілям підприємницької діяльності.

10. В сучасних умовах ведення аграрного бізнесу виникає необхідність посилення заходів підтримки економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, що обумовлено високою ризикованістю діяльності та нестабільністю їх функціонування. Дотримання економічної безпеки, постійний моніторинг ключових чинників її впливу та джерел загроз, розробка превентивних заходів щодо їх нейтралізації та мінімізації забезпечить надійність суб’єктів аграрного підприємництва стійкого їх розвитку на перспективу. Тому обґрунтування теоретичних положень та впровадження практичних рекомендацій щодо підвищення рівня економічної безпеки підприємств з врахуванням їх галузевих особливостей є надзвичайно актуальним.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агошкова Е. Б., Ахлибининский Б. В. Эволюция понятия системы. Вопросы философии. 1998. № 7. С. 170–179.

2. Ареф'єва О.В., Кузенко Т.Б. Планування економічної безпеки підприємств. К.: Вид-во Європ. ун-ту. 2005. 170 с.

3. Ареф'єв С. О. Формування організаційного потенціалу розвитку економічної безпеки підприємств : Дис... канд. наук: 08.00.04 / С. О. Ареф'єв. Київ, 2009. 210 с.

4. Белова І.М., Завитій О.П., Семенишена Н.В. Генезис холдингів та агрохолдингів в Україні як інституційних одиниць. Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка. 2019. Вип. 30. С. 84-93.

5. Белова І. М. Теоретичні основи облікової політики. Вісник Хмельницького національного університету. Серія: економічні науки. – хмельницький: хну, 2015. № 2, т. 1 (222). С. 84-90.

6. Белова І.М. Організація стратегічного управління інноваційною діяльністю підприємства. Обліково-аналітичне і організаційно-правове забезпечення діяльності підприємства в умовах інституційних трансформацій: монографія / Р.Ф. Бруханський, П.Р. Пуцентейло [та ін.] Тернопіль: Вектор, 2017. –260 с.

7. Белова І., Семенишена Н.Контент-аналіз дефініцій облікової політики інституційних одиниць та підходів до її формування.Подільський вісник : сільське господарство, техніка, економіка. 2018. Вип. 28. С.198–211.

8. Белова І. М. Тенденції гармонізації та стандартизації обліку до міжнародних стандартів обліку та звітності. Глобальні та національні проблеми економіки: електронне наукове видання. 2015. Вип. 3. С. 821-826

9. Бехтер Л.А. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємства. [online]. Доступно: eztuir.ztu.edu.ua/3568/1/138.pdf

10. Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука). В 2-х кн.: Кн. 1 / Отв.ред. Л. И. Абалкин. М.: Экономика,1989. 304с.

11. Большой экономический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. –5-е изд., доп. и перераб. –М.: Институт новой экономики, 2002. 1280с.

12. Бондаренко О. М. Оцінка економічної безпеки авіакомпанії : дис. ... канд. екон. наук : 08.07.04 /Національний авіаційний ун-т/О. М. Бондаренко К., 2004. 177 с.

13. Бруханський Р. Ф. Методологія наукових досліджень і викладання облікових дисциплін : навчально-методичний посібник для студентів спеціальності „Облік і оподаткування". Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 174 с.

14. Бруханський Р. Ф., Железняк Н. В., Хомин І. П. Фінансово-облікова проблематика відтворення потенціалу сільськогосподарських підприємств : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 452 с.

15. Бруханський Р. Ф. Система стратегічного фінансового обліку: аналіз сучасного стану і перспективи розвитку. Бізнес-Інформ. 2014. № 7 (438). С. 220-225.

16. Варналій З. Економіко,правові проблеми розвит, ку підприємництва в Україні. Пріоритети. № 6 (березень,квітень 2003 року). Режим доступу до статті: http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&,name=News&file=article&sid=3243.

17. Васильев Г.А., Халикова Э.А. Экономическая безопасность предприятия в современных условиях. [online]. Доступно: https://sibac.info/conf/econom/viii/25849

18. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємства України: стратегія та механізм зміцнення: монографія. Львів: Вид-во «Арал». 2008. 386с.

19. Волощук К.Б. Концептуальні основи формування інноваційно-інвестиційної моделі підприємств аграрного сектору в умовах розвитку нової економіки. Вісник Хмельницького національного університету: економічні науки. (№4 (1)). 2013. С. 147-151.

20. Галас, Руслан Нормативно-правові особливості управління економічною безпекою аграрних підприємств [Текст] / Галас Руслан, Белова Ірина // Вектори розвитку науки і бізнесу в глобальному середовищі: тренди та перспективи :

матеріали Національної науково-практичної конференції [Тернопіль, 7 листопада 2019 р.]. / редкол. : П. Р. Пуцентейло, Р. Ф. Бруханський, Н. П. Чорна [та ін.]. - Тернопіль : ТНЕУ, 2019. - С. 282-286.

21. Гедройц Г.Ю. Харчової промисловість в Україні, проблеми та шляхи їх вирішення. [online]. Доступно: http://www.rusnauka.com/23_NTP_2010/Economics/70138.doc.htm

22. Гільорме Т. В., Дробязко С. І. Актуальні напрями дослідження організації облікового процесу в інформаційному просторі. Економіка. Фінанси. Право. 2018. №8. С. 25–29.

23. Горячева К. С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Київський нац. ун-т технологій та дизайну / К. С. Горячева. К., 2006. 16 с.

24. Гуменюк, Олена Основні завдання інформаційного забезпечення економічної безпеки підприємства [Текст] / Олена Гуменюк // Перспективи розвитку освіти, науки і бізнесу в глобальному середовищі: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. [м. Тернопіль, 23 жовт. 2020 р.] / редкол. : П. Р. Пуцентейло, Р. Ф. Бруханський, Г. Л. Монастирський [та ін.]. - Тернопіль : ЗУНУ, 2020. - С. 106-108.

25. Дацко, Тетяна. Генезис облікової політики в Україні [Текст] / Тетяна Дацко, Ірина Белова // Розвиток аграрного бізнесу в умовах глобалізації : матеріали Міжнар. наук.-практ.конф. за участю іноз. студ. [м. Тернопіль, 15-17 квіт. 2016 р.] / редкол. : Б. О. Язлюк, П. Р. Пуцентейло, Р. Ф. Бруханський [та ін.] , відп. за вип. П. Р. Пуцентейло. - Тернопіль : Астон, 2016. - С. 65-67.

26. Дробязко С. І. Актуальні проблеми подання фінансової звітності за таксономією МСФЗ. Економіка і фінанси. 2018. №8. С. 4–10.

27. Економічна безпека України та проблеми її забезпечення [online]. Доступно: http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/ekonomika/part1/003.htm

28. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 2. / [Редкол.: С В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. К. : Академія, 2000. 848 с.

29. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство: монографія / Авт.-укладачі: Б. М. Андрушків, Ю. Я. Вовк, П.Д. Дудкін та ін. Тернопіль : Терно-граф, 2008. 424 с.

30. Економіка підприємства: підручник / М.Г. Грещак, В.М. Колот, А.П. Наливайко [та ін.]; за заг. ред. С. Ф. Покропивного. вид. 2-ге, перероб. та доп. К.: КНЕУ, 2000. 528 с.

31. Економічна безпека та фінансові розслідування : концепти, прагматика, інструментарій забезпечення [Електронний ресурс] : кол. моногр. / Т. Г. Васильців, Р. Л. Лупак, В. В. Зайченко [та ін.] ; за заг. ред. О. І. Вівчар. - Тернопіль : ТНЕУ, 2019. - 395 с.

32. Європейська конвенція про деякі міжнародні аспекти банкрутства ETS № 136 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_5 40.

33. Єрмошенко М. М. Економічні та організаційні засади забезпечення фінансової безпеки підприємства: Препринт наукової доповіді / За наук. ред. М.М. Єрмошенка; Нац. академія управління. К.: Нац. академія управління, 2005. 77 с.

34. Забияко С.В. Светлова Е.С. Риск-менеджмент – основа экономической безопасности. Защита информации. Конфидент. 2002. №3. С. 51–55.

35. Завитій, Ольга Сутність контролю в системі управління, його роль та місце у забезпеченні економічної безпеки [Текст] / Ольга Завитій // Вектори розвитку науки і бізнесу в глобальному середовищі: тренди та перспективи : матеріали Національної науково-практичної конференції [Тернопіль, 7 листопада 2019 р.]. / редкол. : П. Р. Пуцентейло, Р. Ф. Бруханський, Н. П. Чорна [та ін.]. - Тернопіль : ТНЕУ, 2019. - С. 86-90.

36. Ильяшенко С. И. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке Актуальні проблеми економіки. 2003. № 3 (21). С. 12-19.

37. Казанджі А. Теоретичні аспекти управління виробничою діяльністю аграрних підприємств. Аграрний вісник Причорномор'я. Економічні науки. 2014. Вип. 75. С. 30-38.

38. Карапетян О., Кушнір А. До питання класифікації загроз економічній безпеці підприємства Економічна безпека: детермінанти та механізми забезпечення та стратегічні пріоритети зміцнення фінансово-економічної безпеки держави: зб. тез доп. наук.-практ. конф., 5-6 квітня 2019 р. Тернопіль, 2019. С. 86-89.

39. Капітула С. В. Оцінка та управління економічною безпекою підприємства (на прикладі гірничо-збагачувальних комбінатів України) : автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.00.04. Кривий ріг, 2009. 20 с.

40. Ковалев Д., Сухорукова Т. Экономическая безопасность. Экономика Украины. 1998. № 10. С. 48–51.

41. Ковальов Д., Плєтникова І. Кількісна оцінка рівня економічної безпеки підприємства. Економіка України. 2001. № 4. С. 5–40.

42. Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія. К.: Вид-во «Лібра», 2003. 280 с.

43. Конституція України : за станом на 1 січня 2006 року / Верховна Рада України. Офіц. вид. К., 2006.

44. Коробчинський О.Л. Методика формування системи економічної безпеки підприємства. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 4. С. 41–45.

45. Красноруцький О., Руденко С. Функціональні та інструментальні концепції в дослідженнях механізмів управління економічним потенціалом аграрних підприємств. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2016. № 2. С. 5-10.

46. Крупка, Ярослав. Економічна безпека підприємства та її реалізація через систему облікових принципів [Текст] / Ярослав Крупка // Облік як інформаційна система для економічної безпеки підприємств в конкурентному середовищі : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [м. Тернопіль, 25-26 листоп. 2010 р.] / редкол. : Я. Д. Крупка, М. С. Пушкар, П. Я. Хомин [та ін.] ; відп. за вип. М. С. Пушкар. - Тернопіль : ТНЕУ, 2010. - Ч. 1. - С. 57-60.

47. Кулик, Р. Р. Економічна безпека: теоретичні аспекти дослідження [Текст] / Кулик Р. Р., Попко Н. // Облік, оподаткування і контроль : теорія та

методологія : зб. матеріалів VI міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. [м. Тернопіль, 27 груд. 2019 р.] / редкол. : Slawomir Bartosiewicz, Drager Henning, Zbigniew Korzeb [та ін.]. - Тернопіль : ТНЕУ, 2019. - С. 87-88.

48. Лабунська С. В. Концепція побудови системи економічної безпеки підприємства в процесі інноваційної діяльності. URL: http://nbuv.gov.ua/-UJRN/Pekon_2014_4_37.

49. Лысенко Ю.Г., Мищенко С.Г., Руденский Р.А. Механизмы управления экономической безопасностью. Под. ред. Ю.Лысенко. Донецк: Изд-во «ДонНУ». 2002. 178 с.

50. Мартюшева Л.С., Кузенко Т.Б., Литовченко О.Ю. Фінансова безпека підприємств: конспект лекцій. Харків: Вид-во ХНЕУ. 2008. 140 с.

51. Мацеха Д. С. Функціональні складові економічної безпеки та показники їхньої оцінки для підприємств легкої промисловості. Вісник соціально-економічних досліджень. 2013. № 1 (48). С. 128-133.

52. Меліхова Т. О. Формування інформаційної безпеки підприємства на основі документування обліку запасів. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. Кіровоград, 2011. Вип. 20. Ч. 1. С. 274–282.

53. Меліхова Т. О., Гречана Л. Концептуальні основи аналізу амортизації основних засобів для підвищення ефективності діяльності підприємства. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Полтава, 2013. Вип. 1 (6). Т. 3. С. 215–225.

54. Меліхова Т. О., Калюжна Ю. В. Обґрунтування амортизаційної політики з метою підвищення прибутковості підприємства. Інноваційна економіка. 2012. № 1. С. 232–237.

55. Меліхова Т. О., Макаренко А. П. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту звіту про фінансові результати в системі управління економічною безпекою підприємства. Сучасні проблеми модернізації та структурних трансформацій економіки України і регіонів : зб. тез доп. Міжнар. наук.-прак. конф. (Запоріжжя, 11 листопада 2015 р.). Запоріжжя, 2015. С. 118–120.

56. Меліхова Т. О., Манойло Т. В. Проблемні аспекти відображення в обліку ТМЦ та обладнання при віднесенні до капітальних інвестицій відповідно до П (С) БО та МСФЗ. Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія «Економіка». Дніпропетровськ, 2014. Вип. 3. № 10/1. Т. 22. С. 158–164.

57. Меліхова Т. О., Подмешальська Ю. В. Вплив обліку оренди на рівень фінансової безпеки підприємства. Культура народов Причерноморья. Симферополь, 2011. № 217. С. 61–63.

58. Меліхова Т. О., Салига С. Я. Методичні підходи до податкового планування для підвищення рівня фінансової безпеки підприємства. Складні системи і процеси. Запоріжжя, 2011. № 2 (20). С. 83–88.

59. Меліхова Т. О., Ткач А. А. Розвиток інституту інформаційної безпеки підприємства на основі раціонального документування обліку розрахунків з покупцями. Інституціональний вектор економічного розвитку. Мелітополь, 2012. № 5 (1). С. 7–12.

60. Обліково-аналітичне і організаційно-правове забезпечення діяльності підприємств в умовах інституційних трансформацій [Текст] : колект. моногр. / Р. Ф. Бруханський, П. Р. Пуцентейло, І. М. Белова [та ін.]. - Тернопіль : Осадца Ю. В., 2017. - 388 с.

61. Ортинський В. Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : навч. посіб. / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький та ін. К. : Правова єдність, 2009. 544 с.

62. Отенко І. П., Іващенко Г. А., Воронков Д. К. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. Харків : ХНЕУ, 2012. 256 с.

63. Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws.

64. Папехин Р.С. Индикаторы финансовой безопасности предприятий. Взгляд молодых ученых на экономические и финансовые реформы в России: Сб. ст. Волгоград: Волгоградское научное изд–во. 2007. 16 с.

65. Папехин Р.С. Факторы финансовой устойчивости безопасности предприятия: дис. ... канд. экон. наук / Р.С. Папехин. Волгоград: ГОУ ВПО «Волгоград. гос. Ун-т», 2007. 197 с.

66. Питання державного регулювання розвитку підприємництва // Юридичний журнал. 2006. № 1 / Режим доступу до статті: http://www.justinian.com., ua/article.php?id=2079.

67. Погріщук, Б. Економічна безпека як індикатор розвитку інфраструктури сучасного підприємництва [Текст] / Борис Погріщук, Георгій Хвічія-Дуве, Наталія Добіжа // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2019. – Вип. 2. – С. 91-99.

68. Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 року №3/97-ВР «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України»// Відомості Верховної Ради України. 1997. №10. С. 85.

69. Приходько В. П. Управління економічною безпекою підприємства. Економіка та держава. 2013. №10. С. 10-12.

70. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України № 287/2015 від 26.05.2015 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015

71. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України № 240/2016 від 06.06.2016 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/240/2016/paran10#n10

72. Про Стратегію сталого розвитку «Україна - 2020» : Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/paran10#n10

73. Пуцентейло, П.Р., Завитій, О.П. Особливості формування стратегії управління економічним розвитком регіону. Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка. 2017. № 27. С. 298–308.

74. Пуцентейло П.Р., Гуменюк О.О. Основні аспекти формування ефективної системи економічної безпеки підприємства. Економічний дискурс. 2017. № 2. С. 37–47.

75. Рудик В.К. Особливості функціонування обов'язкового державного накопичувального пенсійного страхування в умовах фінансової кризи. Науковий вісник Ужгородського університету. (№2 (2)). 2013. С. 267-271.

76. Рудніченко Є. М. Аналіз нормативного забезпечення системи економічної безпеки підприємств. Вісник Хмельницького національного університету. 2013. № 5. Т. 1. С. 133–140.

77. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты. Пер. с фр./ Ж.Ж Руссо. М.: «КАНОН-пресс», «Кучково поле». 1998. 416 с.

78. Сабецька Т.І. Зародження, становлення та розвиток поняття «Економічна безпека підприємства». Причорноморські економічні студії. 2016. Випуск 6. С. 101-106.

79. Сава, А., Палюх М., Завитій О. Теоретичні засади бухгалтерського обліку в системі управління. Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації : міжнар. зб. наук. пр. 2017. Вип. 1-2. С. 21-28.

80. Салига К. С. Економічне обґрунтування інноваційних проектів : монографія. Запоріжжя, 2010. 404 с.

81. Скляр Є.В. Розробка моделей впливу різних факторів на рівень розвитку харчової та переробної промисловості. Інноваційні виміри розвитку економіки в умовах глобалізації : матеріали Ювілейної міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю БДФЕУ. 2014. С. 315-318.

82. Сніщенко, Р. Дефініція економічної безпеки суб’єкта господарювання. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2019. Вип. 4. С. 70-78.

83. Спільник, І. В. Принцип системності в аналітичних дослідженнях / Ірина Володимирівна Спільник, Олексій Вікторович Ярощук // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярощук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-

поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2018. – Том 28. – № 2. – С. 182-190.

84. Сеттлз А. Обзор докладов Второй Международной конференции «Корпоративноеуправление и устойчивое развитие бизнеса: стратегические роли советов директоров». Блок «Корпоративная социальная ответственность». Журнал «Корпоративные финансы».2007. № 4. С. 94–96.

85. Степанова О. В. Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : [кол. моногр.] : у 2 т. Дніпропетровськ : ФОП Дробязко С. І., 2014. Т. 2. С. 34–43.

86. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) - Режим доступу до док.: ttps://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q.

87. Суханова, А.В. Основні складові та принципи економічної безпеки аграрних підприємств. Украї нськии журналприкладної економіки. 2019. Том 4. № 2.С. 97-103.

88. Турило А.М., Капітула С.В. Методика оцінки інвестиційної безпеки підприємства. Актуальні проблеми економіки. 2008. № 2. С. 140–143.

89. Уманців Ю.М. Механізм економічної політики. [online]. Доступно: http://pidruchniki.ws/1901121638786/rps/mehanizm_realizatsiyi_regionalnoyi_ekonomichnoyi_politiki.

90. Управление человеческими ресурсами/ Под ред. М. Пула, М. Уорнера. СПб.: Питер, 2002. 1200 с.

91. Шатохін А.Л., Ігнашкіна Т.Б. Сутність та складові елементи механізму управління економічною безпекою підприємства. Бізнес Інформ. № 2. 2014. С. 396-402.

92. Шляхом Європейської інтеграції. К., 2004. [Електронний ресурс] – Режим доступу до док.: http://zakonl.rada.gov.ua/signal/strateg.pdf

93. Шлыков В.В. Комплексное обеспечение экономической безопасностипредприятия. СПб.: Алетейя. 1999. 138 с.

94. Экономическая безопасность: энциклопедия / А.Г.Шаваев, А.Т.Багаутдинов и др. М. : Правовое посвещение, 2001. 512 с.

95. Яременко О. Ф. Механізм управління економічною безпекою машинобудівного підприємства: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Хмельн. нац. ун-т / О.Ф.Яременко. Хмельницький, 2009. 224 с.

96. Ярощук, О. В. Методичні аспекти оцінки економічної безпеки підприємства / Олексій Вікторович Ярощук // Теорія і практика економічного аналізу: сучасний стан, актуальні проблеми та перспективи розвитку: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., 29 вересня - 1 жовтня 2011 р. - Тернопіль: ТНЕУ, 2011. 408 с. С.403-407.

97. Ярощук, О. В. Аналіз системи безпеки підприємства / О. В. Ярощук // Розвиток фінансово-економічного становища на різних рівнях управління: підприємство, регіон, держава: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 6-7 листопада 2015 р.). У 4-х частинах. Дніпропетровськ: НО «Перспектива», 2015. Ч. 3. 124 с. С. 93-96.

98. Drobyazko S. Economic security model of enterprises. Економіка. Фінанси. Право. 2018. № 12/4. С. 44–46. URL: http://konferencia.com.ua/images/_archieve/2018/efp%2012-4%202018.pdf.

99. Hoffmann R., Kiedrowicz M., Stanik J. Evaluation of information safety as an element of improving the organization’s safety management. In MATEC Web of Conferences. 2016. Vol. 76. P. 04011. EDP Sciences. URL: https://www.matec-conferences.org/articles/matecconf/abs/2016/39/matecconf_cscc2016_04011/matecconf_cscc2016_04011.html.